

FŐOLDAL / ARCHÍVUM / szám 36 (2012): Latin-Amerika és Dél-Európa

szám 36 (2012): Latin-Amerika és Dél-Európa

A 2012. június 21-én a Kaposvári Egyetemen megrendezett „Politikai ideológiák Dél-Európában és Latin-Amerikában” c. Konferencia válogatott és szerkesztett közleményei. A konferencia Baross Gábor Program keretében azonosító jelű pályázati forrásból valósult meg.

Szerkesztette

Andresz Katalin és Molnár Gábor

MEGJELENT: 2012-02-15

POLITIKAI IDEOLÓGIÁK LATIN-AMERIKÁBAN

A „klasszikus” politikai populizmus Latin-Amerikában Argentín, Brazília és mexikói példák alapján

Gyula Horváth

 PDF

Geopolitika Chilében

István Szilágyi

 PDF

Az Intézményes forradalmi párt (PRI) térvesztése – az 1988-as, 1994-es, 2000-es és 2006-os választások tükrében

Mónika Szenté-Varga

 PDF

A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia (1955) és a Latin-Amerikai általános Zsinat (1899) párhuzamai a Szentszék Latin-Amerika politikájának tükrében

Emőke Horváth

 PDF

POLITIKAI IDEOLÓGIÁK EURÓPÁBAN

A spanyol integralista és „mesztic” katolikusok vitájáról 1884-1887

Viktória Semsey

 PDF

A kereszténydemokrata politikai irányzat társadalmi befolyásának alapjai

Ferenc Cseresnyés

 PDF

A nacionalizmustól a globalizációig, Gazdaság – politika – Európa - Unió

Péter Bertalan, Tamás Molnár

 PDF

Az eurázsiai eszme az orosz emigráció politikai gondolkodásában

Attila Kolontári

 PDF

Makáriosz alkotmányreformja és a ciprusi válság

Zoltán Kalmár

 PDF

Auguste Comte kritikája a Pécsi Minerva Társaság folyóiratában

Sára H. Szabó

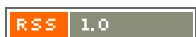
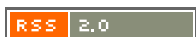
 PDF

Erdődy Gábor (főszerk.); Cúthné Gyóni Eszter, Wirthné Diera Bernadett (szerk.): Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok

Imre Somodi

LATEST PUBLICATIONS

INFORMÁCIÓ

Olvasóknak

Szerzőknek

Könyvtárosoknak

NYELV

Deutsch

English

Magyar

MAKE A SUBMISSION

cop. Szerzők, 2021 cop. Szerkesztők, 2021.

A kiadványra a Creative Commons 4.0 standard licenc alábbi típusa vonatkozik: CC-BY-ND-4.0.

Kiadja a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusa

7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40. | Pf.: 16. | Tel.: 82/505-800, 82/505-900 | Fax: 82/505-

Platform
workflow
OJS / P

A „klasszikus” politikai populizmus Latin-Amerikában argentin, brazil és mexikói példák alapján

Horváth Gyula*

Abstract The different aspects and the appearances of the Latin American populism are analysed in the study that concentrates on the period between 1920 and 1955. The cases chosen in this article are Peron's Argentina, Vargas's Brasil, and Cárdenas's México. The article analyses the historical circumstances of the populism, the populist parties, the regimes, the relationship between the populist regimes and the Church. Special attention is paid to the peronist third position ideology and the justicialism.

Keywords populism • Peronist Party • Integralist Party • cristero • PRM • justicialism • third position

Az 1920 és 1955 közötti latin-amerikai populizmus megjelenését, különböző aspektusait elemzi a tanulmány. A cikk a peronista Argentínára, a vargista Brazíliára és Cárdenas Mexikójára koncentrál. A tanulmány elemzi a populizmus kialakulásának történelmi körülményeit, a populista pártokat, rendszereket, az egyház és a populista állam viszonyát. Kiemelt figyelmet kap a cikkben a peronista harmadik pozíció és a justicializmus elemzése.

Latin-Amerikában a populizmusnak két nagyobb történelmi korszakát különböztetjük meg. Az első a „klasszikus” latin - amerikai populizmus kora, amely az 1920–1955-ös évekre terjed ki és főként Argentínában, Brazíliában és Mexikóban hatott, mégpedig olyan erőteljesen, hogy mindhárom „fontos” országban a populista erők hatalomra is jutottak. A másik nagy korszak a XX. és a XXI. század fordulójától kezdődik, és a mai napig is tart.

Jelenlegi írásomban csak érintőlegesen foglalkozom a populista politizálási stílussal, mert inkább a populizmus kialakulására, tömegbázisára, ideológiájára koncentrálok. Ezen belül is az alábbi témákat szeretném kiemelni:

1. A populizmus megjelenésének és a populisták hatalomra kerülésének történelmi körülményei Latin-Amerikában. A társadalmi háttér.
2. A gazdasági háttér.
3. Az Egyház és a populisták.
4. A hadsereg és a populisták.
5. A „harmadik utas” sem kapitalizmus, sem kommunizmus ideológia.

* Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar, Társadalomtudományi Tanszék
E-mail: marcimate01@gmail.com

1. A populizmus megjelenésének és a populisták hatalomra kerülésének történelmi körülményei Latin-Amerikában. A társadalmi háttér.

Ideológiai, politikai síkon Latin-Amerikában a populizmust két földrész-szerte elterjedt ideológia előzte meg: a liberalizmus és a pozitívizmus. A liberalizmus – amely kis késéssel érkezett Európából – a XIX. században hatott, a gyarmatok felszabadulása után a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveit. Fő feladata a gyarmati rendszer intézmény rendszerének lerombolása, és az új, független államok működési struktúrájának kiépítése volt.

A pozitívizmus a XIX. század végétől a XX. század elejéig hatott, és fő feladatának a megkésett tőkés fejlődés felgyorsítását tekintette. Fejlődés alatt döntően az anyagi fejlődést (ipari, közlekedési) értette.² Mindkét ideológia esetén az elméleti alapokat Európában dolgozták ki, így mindig is többé-kevésbé idegen ideológiáknak tekintették, amelynek bizonyos elemei hasznosíthatók Latin-Amerikában. Mindkét ideológia elsősorban az anyagi fejlődésre koncentrált és nem (vagy csak kevésbé volt) tekintettel annak társadalmi árára.

A pozitívizmust felváltó új ideológiai gyakorlat és politikai gyakorlat, a populizmus, ezt kívánta orvosolni. A liberalizmus és a pozitívizmus eredetével szemben nemzeti, erőkre való támaszkodást tekintette fő feladatának. Az egyébként igen heterogén populista tábor összefogó erejévé pedig a nacionalizmus vált. Azt is mondhatjuk, hogy a pozitívizmus mintegy oka volt a populizmusnak.³

Elterjedt az a nézet, hogy a populisták Latin-Amerikában általában puccsal kerültek hatalomra. A vizsgált országok esetében az ellenkezője az igaz. Juan Domingo Perón Argentínában, Lázaro Cárdenas Mexikóban demokratikus választással került hatalomra. Getulio Vargast Brazíliában ugyan a hadsereg egy része emelte a hatalomba, de nem puccsal, hanem „forradalommal” (1930-ban). Ez a tény természetesen nem zárja ki, hogy nem építettek ki a politikai elit és a tömegek között egy elitista, autokratikus kormányzást. Azonban itt is figyelembe kell venni a különbségeket. Perón saját pártot hozott létre (a Peronista Pártot), Cárdenas azonban nem hozott létre új populista pártot, hanem a meglévő populista pártot „megszüntetve, megőrizve” beépítette a forradalom eredményeinek megőrzésében érdekelt munkás és paraszt szakszervezetekkel együtt megalakított populista pártba, amelynek négy szektora (népi, munkás, paraszt, katona) volt.

Vargas Brazíliában az Új Állam alatt pedig egyszerűen minden pártot betiltott és egy autokratikus populista államgépezetet hozott létre, amelyben a populista elit a populista párt helyett a szakszervezetekre támaszkodott.

Argentínában jelentős változások zajlottak le a két világháború között. Az anyagilag semleges Argentína sokat nyert a háborús feleknek szállított élelmiszeripari szállítmányokból. Fellendült az élelmiszeripar, virágzott az állattenyésztés. A leglátványosabb változás azonban a lakosság összetételében és területi megoszlásában történt. Argentínában a városi lakosság száma 1914 után már meghaladta a falun élők számát.⁴

A második világháború után ez a tendencia tovább erősödött. 1947-ben már 9.932 ezer volt a városi lakosság száma, szemben az 5.961 ezer falusi lakossal.⁵ A gazdaságilag aktív lakosság hetvenöt százaléka városokban élt, ezen belül is Buenos Aires-ben koncentráldott a gyárak 62,2 %-a és a munkások és alkalmazottak 71,8%.⁶ A munkások és alkalmazottak aránya jelentősen megváltozott a populista Perón megjelenése előtt. Ideológiai szempontból fontos megjegyezni, hogy a nagy bevándorlási hullámok 1930 körül lezárultak. A munkások és városi kispolgárság és a középréteg létszámának növekedése a faluról városba áramlás intenzitásával magyarázható.

Következésképpen, amíg az Európából bevándorlók magukkal hozták otthoni eszméiket (szocializmus, kommunizmus, fasizmus), az új faluról városba áramló munkás és kispolgári generáció ezekkel már nem rendelkezett, így a populisták ideológiája, politikai aktivitása könnyen hatott köreikben. Meg kell jegyezni, hogy a „nemrég” még falusi lakosság megszokta a helyi caudillók hatalmát és a városba költözés után is nyitott maradt az új caudillók (jelen esetben a populisták vezető) szerepének elfogadására.

Juan Domingo Perón ezredes egyike volt az 1943-as katonai államcsíny előkészítőinek. Egyik szervezője volt a G.O.U.-nak, (Egyesült Tisztek Csoportja), amely becslések szerint tisztikar 60%-át tömörítette.⁷

Az államcsíny után perón meglehetősen periférikus posztra került, a Népjóléti Államtitkárság vezetője lett, ahol a szakszervezetekkel való kapcsolattartás volt a feladata. Perón hamarosan felismerte, hogy a háború végével a katonai diktatúra tovább már nem tartható fenn. Amennyiben viszont szabad választásokat tartanak, az a jelölt győz, aki a legtöbb szavazatot fogja kapni. A legtöbbet pedig az kaphatja, akit a legnagyobb létszámú társadalmi rétegek támogatnak. Így fordult Perón érdeklődése a munkásság felé. Egy későbbi írásában erről így ír: „Egy doktrínában gondolkodtam, de akkor hogy ezt mozgásba lendítsük, tömeges támogatásra volna szükségem. Ezt a tömeges támogatást csak a néptől tudtam megkapni, ezért aktívvá kellett őket tennem.”⁸ Perón kihasználta a munkás és az alkalmazotti szakszervezetek gyengeségét, rivalizációját. 1942-ben az Általános Munkásszövetség (CGT) két részre szakadt. Az új CGT a baloldal, főleg a kommunisták vezetése alá került. Perón letiltotta a CGT 2-öt, a másik szervezetet pedig a peronista vezetők segítségével megnyerte.⁹ Amikor a kormány rájött Perón ambícióira, letartóztatta, de 1945. október 17-én több százezres tömeg követelte kiszabadítását és annak lehetőségét, hogy indulhasson az elnökválasztáson.¹⁰ Az 1946-os elnökválasztáson két csoportosulás indított esélyes jelöltet. A Demokratikus Szövetség (Unión Democrática), amely szinte az összes Perón ellenes erőt, a jobboldaltól a kommunistákig, magába foglalt. A peronisták fő erejét a szakszervezetek és Munkáspárt jelentették. A választás eredményeként Perón győzött 56%-kal, így törvényes és demokratikus választás által legitimálva lett Argentína elnöke (1946–1952, 1952–1955, 1973–1974).

Brazíliában Argentínához hasonlóan a két világháború között ugrásszerűen megnőtt a városok lakossága (pl.: Rio de Janeiro és ekkor lett São Paulo is milliós metropolisz). Argentínától eltérően itt a városok népességének növekedése kevésbé köszönhető a faluról városba vándorlásnak főként az Európából beözönlő emigránsoknak köszönhetően, ahol megnőtt a városokba tömörült munkások, kispolgárok létszáma. Argentínától eltérően Brazíliában elterjedtek az európai eszmék, így a kommunizmus, fasizmus, amit a brazil populizmus ideológiájának „kezelni” kellett (elvetve vagy felhasználva az európai ideológiák egyes elemeit).

Brazíliában Getúlio Vargas 1930-ban került hatalomra, aki az argentin és mexikói elnököktől eltérően nem törvényes választás útján, hanem katonai felkelés segítségével került hatalomra. Hatalomra jutását segítette az un. tenentista mozgalom, ami katonák, hadnagyok (tenente=hadnagy) mozgalma volt, akik a kispolgárság képviselői voltak a hadseregben. Mozgalmukat összefogó ideológiájuk főleg a „vendepátria” (=a hazát kiáruló) oligarchia ellen irányult. Ennek következtében jelszavuk a gazdasági nacionalizmus volt, amely a tenenték támogatása alapján hatalomra kerülő Vargas állami ideológiájának rangjára emelkedett. Mindehhez hozzájárult az is, hogy az 1929–33-as gazdasági válság hatására a brazil kávétermelő földbirtokos réteg defenzívába szorult. Különösen 1932 után, mikor a São-Pauló-i felkelést a kormány leverte. Amíg Argentínában Perón a munkásságban találta meg a populista politikát

támogató erőt, addig Vargas a hadseregre támaszkodva, kompromisszumot kötött az ültetvényesekkel. Így nem volt szüksége a munkásság támogatására. Ennek ellenére Vargas több un. „munkásvédő”, szociális intézkedést hozott (fizetett szabadság, 8 órás munkanap, kedvező nyugdíj feltételek). Ezekre azért volt szüksége, hogy távol tartsa a munkásságot a kommunistáktól és a fasisztáktól. A brazil fasiszta párt, az Integralista Párt (Partido Integralista), a kispolgárságot és a munkásságot tekintette fő bázisának. A válság alatt tönkrement, vagy egyre rosszabbul élő társadalmi rétegek gyorsan növelték a fasiszta párt sorait. (1935-ben már 400 ezer tagja volt a fasiszta mozgalomnak¹²). Az integralisták – Vargashoz hasonlóan – is az import-helyettesítés szükségességét hirdették, de külpolitikai szempontból nyíltan Németország és Olaszország mellé álltak.¹³

A Vargas kormányra veszélyt jelentő másik politikai erő a kommunisták vezette Nemzeti Felszabadító Szövetség (Aliança Nacional Libertadora - ANL) szintén a munkásságot és a kispolgárságot tekintette meritési bázisának. 1935-ben a népfront taglétszáma 400 ezer körül mozgott.¹⁴

Mind az integralistákról, mind a népfront híveiről elmondható, hogy városi mozgalmak voltak és elhanyagolták a parasztság szervezését.

Vargas kijátszotta egymással a két mozgalmat. Az integralistákat támogatva betiltotta az ANL-t. 1935-ben, amikor az ANL megpróbált felkelést szítani, vezetőit börtönbe juttatta.

Az integralisták támogatták Vargast, de csalódniuk kellett. 1937-ben Vargas ugyanis bevezette az új államot (Estado Novo), amelyben a hadseregre támaszkodva populista diktatúrát valósított meg. Az Új Államban betiltották a párokat (az Integralista Pártot is), és nem hívták össze a parlamentet. Vargas erőteljes import-helyettesítő iparosításba kezdett. A kávéültetvényesek a nyomott kávéárak miatt immár az iparba fektették a tőkét. (1938-ban létrejött a nacionalista iparosítás jelképe a volta redonda-i vasmű). A munkásságnak adott engedmények és a kispolgárságnak valamint a középrétegeknek biztosított állások miatt a kormánynak nem kellett félnie a bal- és jobboldal megerősödésétől. A brazil politikai elitnek Vargas vezetésével sikerült találnia egy erősen centralizált államalakulatot, amely biztosította a földbirtoikos oligarchiával szemben akaratának érvényesülését; az import-helyettesítő gazdaságpolitikát, végső soron a megkésett tőkés fejlődés felgyorsítását.

Mexikóban Lázaro Cárdenas elnök Perónhoz hasonlóan szintén törvényes választások útján került hatalomra. Mexikóban 1910 és 1920 között egy populista forradalom zajlott le, amely átfogó ideológia nélkül, sok rész-ideológia halmazaként jelent meg.¹⁵ A forradalom következménye - éppen a bennlévő társadalmi erők ideológiájának sokszínűsége miatt, - egy populista ideológia és politikai gyakorlat kialakulása és uralkodóvá válása főként Lázaro Cárdenas (1934–1940) elnöksége alatt.

Mexikóban a forradalom után hatalomra került populista elit még igen gyenge volt, ezért kénytelen volt szövetségre lépni az 1910-es forradalom eredményeiben érdekelt két legnépesebb társadalmi osztállyal a munkássággal és a parasztsággal.

A mexikói forradalomból győztesen kikerülő politikai elit stratégiai célja a következő volt:

1. egyetlen pártba tömöríteni a populizmusban érdekelt erőket,
2. segíteni megszervezni a munkásság és a parasztság egységes, országos szintű szervezeteit,
3. az utóbbiakat csatlakoztatni a hivatalos párthoz,

Élias Calles elnök ismerte fel még 1928-ban (Alvaro Obregón ex-elnök halála után), hogy ki kell alakítani a forradalmi elit egységes központját. „Talán első eset Mexikó történetében, hogy nincsenek caudillók. Véglegesen és határozottan kell

szakítanunk a caudilló kormányzás gyakorlatával és be kell vezetni az intézmények korát”¹⁶ Az intézményeken belül jelentős koordináló szerephez jutott a párt, a Nemzeti Forradalmi Párt (Partido Nacional Revolucionario-PNR). A PNR megalakulása a populizmus „intézményesítése” útján jelentős állomás volt. Hiszen megszületett egy olyan „ideológiamentes” párt, amely együttműködési kereteket hozott létre a populisták erők számára.

A mexikói populizmus a brazil és az argentin populizmustól eltérő sajátossága az, hogy a szervezett parasztság jelentős szerepet játszott a mexikói populizmusban. Lázaro Cárdenas segítségével megalakul 1935-ben a Nemzeti Parasztszövetség (Confederación Nacional Campesina -CNC), amely egységes kormány hű szervezetbe tömörítette a földhöz juttatott parasztságot. a mexikói populista elitnek a földbirtokos oligarchiával szemben egyik legfontosabb (a tömegeket mozgósítani tudó) szövetségese volt a populista erők által földhöz juttatott parasztság. Cárdenas elnök a falusi földközösséget részesítette előnybe az egyéni kisbirtokosakkal szemben. Ez egyfelől magyarázható tradíciókkal, az ejido (indian földközösség) gyakorlatával (ejido= föld és faluközösség) másfelől a populista elit azon koncepciójával, hogy könnyebb szervezni az egyes pólusokban együttlakó nagyszámú parasztságot, mint a kisbirtokosokat. Cárdenas az agrárkérdést integrált problémának tekintette, az ejido-t nemcsak társadalmi formációnak, de gazdasági tényezőnek is vélte, amely a piacra is termel.¹⁷

A munkásság körében is megszületett, egy a kormánnyal együttműködni képes központi szakszervezet, a Mexikó Dolgozóinak Szövetsége (Confederación de Trabajadores de México – CTM), amely Mexikó szervezett munkásságának többségét (600 ezer tag, 3 ezer tagszervezet) tömörítette.¹⁸

Cárdenas 1938-ra elérkezettnek látta az időt arra, hogy átalakítsa a „forradalom hivatalos pártját” (PNR) és felhasználva a Mexikóban elterjedt népfront gondolatot, azt egy többszektorú populista párttá alakítsa.¹⁹ A márciusban megalakult új párttal négy egymástól független, de a populista kormányzó elit érdekeit szolgáló vezetőségtől függő un. *szektor* volt a munkásság (elsősorban a CTM), a parasztság (CNC), az un. népi szektor (a kispolgárság és a „nemzeti” burzsoázia), valamint a hadsereg.²⁰

Perón is felismerte a pártalakítás szükségességét. A populista „kormánypárt” 1947-ben jött létre a Peronista Párt (Partido Peronista) néven. Perón azonban attól félve, hogy a párt leszűkíti a peronisták mozgáskörét, igyekezett hangsúlyozni, hogy a peronizmus egy mozgalom, amelyet nem lehet bezsugorítani egy politikai párt kereteibe. „A peronista mozgalom nem egy politikai párt...alapkonceptiója szerint egy nemzeti mozgalom. Ismétlem: nem vagyunk politikai párt, mozgalom vagyunk, és ezért nem képviselünk szektás vagy külön érdekeket, mi egyedül a nemzeti érdekeket képviseljük” – jelentette ki Perón.²¹

2. A gazdaság és a populizmus

Nem tartható az a vélemény, hogy a populizmus csak ott eredményes, ahol általános a szegénység, mert a populista vezetők ott tudnak többet ígérni. Jó példa erre Argentína esete, ahol Latin-Amerikában viszonylag magas keresetek voltak, mégis a peróni éra alatt a fizetések tovább nőttek. 1913 és 1950 között az ipari munkások fizetése ötszörösére emelkedett. A populista ideológia gazdasági alapja az import-helyettesítő iparpolitika volt. A peronista iparfejlesztési stratégia nagyfokú nacionalista kampány közepette ment végbe. Államosították („nacionalizálták”) a vasutat, amely addig angol tulajdonban volt. Az erőltetett iparfejlesztés megnyerte és Perón oldalára állította az ipari vállalkozók jelentős részét. A világháború végén Argentína gazdag ország

volt. Az erőltetett iparosítás viszont sok pénzt igényelt. A tartalékok fogytával Perón más pénzforrás után nézett; megsarcolta az agráriumot. A sarc beszédésének eszköze az Argentin Kereskedelemfejlesztő Intézet (Instituto Argentino de Promoción de Intercambio-IAPI) volt. Az IAPI alacsony áron felvásárolta a mezőgazdasági terményeket és a világpiacon magas áron adta el. A propaganda szintjén Perón azt hangoztatta, hogy ahhoz, hogy legyőzzék a monopóliumot, azaz egy hatalmas külföldi erőt, egy elefántot, egy másik elefántot (jelen esetben IAPI-t) kellett létrehozni.²³ Bár Perón azt hangoztatta, hogy „azé a föld, aki megműveli”,²⁴ a peronizmus alatt jelentős földreformra nem került sor, a földbirtokokhoz nem nyúltak. (1946 és 1949 között összesen 305.230 hektár került felosztásra, amelynek többsége a természettől elhódított terület volt). Ezzel magyarázható, hogy az argentin populizmus munkás- és parasztcentrikus volt.

Nagyon hasonló volt a helyzet Brazíliában, ahol a Vargas által meghirdetett import-helyettesítő gazdaságpolitika alapján szintén iparfejlesztés volt. Amikor Vargas átvette az uralmat (1930), szakítani akart a kávétermelő nagybirtokosok hatalmával, amelyre azok a São-Paulo-i felkeléssel válaszoltak (1932). A felkelés leverése után Vargas jobbnak látta, hogy kiegyezzen az ültetvényes oligarchiával. Ennek a kiegyezésnek lett az eredménye az 1934-es Alkotmány. A kiegyezés értelmében a kávétermelő nagybirtokosok felhalmozott tőkéjüket immár nem (az egyébként nyomott világpiaci árú) újabb kávéültetvények létesítésébe, hanem ipari vállalatok alapításába fektették. Ezzel hozzájárultak Vargas import-helyettesítő programjának sikeréhez. Vargas „azzal hálálta meg”, hogy eltekintett a földreformtól. Ennek következtében Brazíliában a populizmus sem koncentrált az agráriumra és benne Argentínához hasonlóan a városi jelleg dominált.

Mexikóban a populista elit fő célpontja viszont az agrárium volt. Mexikóban Cárdenas kimondottan szövetségesének tekintette a parasztságot, mindenekelőtt a populista kormányok által földhöz juttatott ejidatáriókat (ejidók tagjai). Cárdenas például még fegyvert is adatott az ejidatárióknak, hogy szükség esetén meg tudják védeni a kormányt. (1938-ban már 60 ezer felfegyverzett és a hadsereg tisztjei által kiképzett ún. agrarista állt fegyverben).²⁵

A Cárdenas kormány több földet osztott ki, mint a forradalom utáni összes kormány. (1934 és 1940 között 20.072.957 hektár földet osztottak ki).²⁶

A mexikói gazdasági nacionalizmus „fénypontja” az olajkincsek „nemzeti kézbe vétele” volt 1938-ban, amelyet a Szakszervezeti Központ (CTM) támogatásával hajtottak végre.

Mindhárom országban jellemző volt a populista kurzusra az állam szerepének felértékelése. A gazdasági elmaradás egyik fő okaként tekintettek a gyenge államra. Filozófiai téren ezért vetették el a liberalizmust és a pozitivizmust, mert gyenge államot hirdetett. A populisták szerint az államnak aktívabb szerepet kellene játszania a gazdaságban, (ha kell visszaállamosításokkal is). Az erős állam legfőbb feladata a fejlődést (import-helyettesítést) elősegítő gazdaságpolitika (protekcionalizmus, infrastruktúra, ipari beruházások).

A populista állam „osztályok feletti”, nemzeti és mint ilyen, össznemzeti érdekből beavatkozhat a gazdaságba, a társadalmi, politikai életbe. A populista állam „politizáló” állam, amely mozgósítja híveit, demonstrációkat, pártot szervez, ellenőrzi a szakszervezeteket stb.

Mivel a populista állam mögött populista szövetség áll, a populista rendszerek diverzifikáltabb külpolitikát folytattak, mint a latin-amerikai nem populista rendszerek. (Perón nem küld katonát Koreába, Vargas lavírozik a nagyhatalmak között, Cárdenas kiáll a spanyol köztársaság mellett). Ez azzal magyarázható, hogy mindig

tudtak a szövetség egy-egy elemének akaratára, nyomására hivatkozni és azt kormányzati szintre emelni.

Ha az Európában megszokott jobb- és baloldal kategóriában gondolkodunk, akkor is kimutatható a különbség a vizsgált populista országok között. Cárdenas baloldali populizmust valósított meg. Perón pedig az általa szélsőségeknek tekintett lehetőség helyett egy középútas populizmust hirdetett meg. Cárdenas rendszere megtűrte az ellenzéket, megengedte működésüket. Ezzel szemben Vargas Estado Novo rendszerében minden pártot és mozgalmat betiltottak és a parlamentáris rendszer nem működött. A rendszer által megalkotott új alkotmány (1937) is csak papíron maradt. Perón alatt szintén új alkotmány született (1949), amely lehetővé tette a parlamentáris rendszer működését.

3. A populisták és az Egyház

Ismert tény, hogy Latin-Amerika „katolikus” földrészt, ezért fontos kitekinteni a populisták és az egyház viszonyára. Brazíliában az egyház erőteljesen támadta az integralistákat a népfronttal szemben. 1932-1937 között több mint 20 püspök és vezető egyházi szervezet adott ki az integralistákat támadó állásfoglalást politikai ügyekben.²⁷ Az Integralista Párt a vallást az általuk létrehozandó „integrált állam” egyik alapvető pillérének tekintették. Mivel az egyháznak nem volt politikai pártja, híveit mégis az integralisták támogatására szólította fel. Azonban, később az 1937-es Új Állam bevezetésével Vargas betiltotta az Integralista Pártot, ami egy ideig bizonytalanságot okozott az egyházi körökben, de miután látták, hogy Vargas az egyház integralistákat támogató tételeit valósította meg, (pl.: a kommunisták elleni erőteljes fellépés, a vallásszabadság biztosítása), így Vargas és az egyház között egy pozitív modus vivendi alakult ki az Új Állam idején. Vargas második elnöksége alatt (1950-53) ez a modus vivendi maradt, de a pozitív jelző már nem volt jellemző az egyház és a populisták közötti viszonyra.

Argentínában Perón hatalomra jutásakor az egyházzal való viszonya kimondottan jónak mondható volt, sőt az egyház 1946-ban Perónt támogatta azzal, hogy híveinek azt sugallta, hogy ne támogassák a kommunistákat. Így követve Perónt támogatták a választások során, mivel a Perón ellenfeleiként fellépő kommunisták a Demokratikus Szövetség soraiban politizáltak. A peronizmus elején az egyház és a peronisták között a viszony jónak volt mondható. Ez a jó viszony azonban 1954-ben megromlott, amikor a peronisták az oktatásba is be akarták vezetni a justicialista (peronista) ideológiát. Ráadásul a peronista többségű parlament olyan törvényeket fogadott el, mint a házasságon kívül született gyermekek jogainak elismerése, a válás megengedése. A két fél egymást kölcsönösen vádolta az újságok hasábjain, és tömegdemonstrációkra hívta fel híveit. Az egyháznak jelentős befolyása volt a hadseregben is azoknak a tiszteknek a körében, akik egy Perón elleni lázadást sürgettek.

Mexikóban élesedett ki az állam és az egyház viszonya.²⁸ 1926-ban tört ki az uncristero felkelés, amelynek során kb. 30 ezres vallási gerilla harcolt a 72 ezres kormány sereg ellen.²⁹ A cristero felkelés kitörésének oka az az állami törekvés volt, amely arra irányult, hogy az állam érvényesítse az 1917-es Alkotmány 3. illetve 130. paragrafusát, amely kimondja, hogy az egyháznak nem lehet földje, vagyona. (Még a templomok is az állam tulajdonát képezik). Amikor a Calles kormány 1926-ban elkezdte megszabni a papok számát, elvette a templomokat és iskolává, könyvtárrá alakította azokat a katolikus egyház „egyházi sztrájkjal” válaszolt, felfüggesztve az istentiszteletek bemutatását, a keresztelőkön való megjelenést stb.³⁰ Az 1926-ban

kezdődött véres polgárháborúban közel százezer ember esett el. (100 papot végeztek ki a kormánycsapatok). A harcoknak csak 1929-ben lett vége kompromisszummal.

Cárdenas alatt is feléledt a vallási alapon történő ellenállás gondolata. A Cárdenas ellenes egyes jobboldali erők megpróbálták felébreszteni a kommunistának, ateistának nevezett kormány elleni vallási gerilla háborút. Cárdenas azonban a földreformmal kifogta a szelet a próbálkozás vitorlájából, így az megfelelő társadalmi bázis nélkül nem fejlődhetett egyfajta második cristero mozgalommá. A cristero felkelés végső eredménye az lett, hogy megerősítette a Cárdenas köré tömörült populista erők összefogását.³¹

4. A populisták és a hadsereg

Mindegyik elemzett populizmus esetében jelentős szerephez jutott a hadsereg. (Annál is inkább, mert Perón és Cárdenas is hivatásos katona volt. Egyedül Vargas volt civil).

Argentínában a hadsereg hajtotta végre az 1943-as puccsot. Perón maga is hivatásos katona volt, és Perón elnökként mindvégig nagy gondot fordított a hadsereg fejlesztésére, a technikai bázis korszerűsítésére, a tisztek megbecsülésére. (Az argentin tisztek fizetése jóval magasabb volt, mint a megfelelő rangú USA tiszteké). Argentína katonai költségvetése 1945-ben meghaladta Kolumbia, Brazília, Peru, Chile és Venezuela együttes katonai költségvetését.³² Egy elemzés szerint 1946-ban a 44 argentin tábornok közül 13 peronista, 15 Perón ellenes és 16 „semleges” volt.³³ A hadsereg főtisztjei azonban az idő haladtával egyre inkább attól tartottak, hogy Perón populista politikája baloldali fordulatot tesz. Ráadásul Perón az egyházzal való konfliktusban is az egyház mellett foglalt állást.

A hadsereg Perón ellenes főtisztjei abban biztosak voltak, hogy a nép körében népszerű Perónt lehet demokratikus úton eltávolítani, ezért katonai megoldásokkal próbálkoztak. Az 1951-es, majd az 1955. júniusi lázadást sikerült Perónnak leverni, de az 1955. szeptemberi puccsot már nem sikerült megghiúsítania. Így szeptember 19-én lemondott és Paraguayba emigrált.

Brazíliában az 1930-as hatalomátvétel után a hadsereg vezetése a Vargashoz hű tenenték kezébe került, akik támogatták modernizációs törekvéseit és populista módszereit. A hadsereg Vargas mellé állt a kritikus időszakokban; 1932-ben a são-pauloi felkelés alatt, az 1935-ös népfront lázadás és az 1938-as integralista puccs idején. Az Új Államban a hadsereg mindvégig az elnököt támogatta. Paradox módon 1945-ben a hadsereg mondatta le Vargast attól félve, hogy a háború utáni demokratizálódási folyamat során az elnök nem tudja megakadályozni a baloldali fordulatot. 1950-ben Vargast demokratikus választások során újra elnökké választották. Az alatta kibontakozó baloldal felé hajló populista mozgalomtól félve a hadsereg ismét közbelépett, de Vargas 1953-ban öngyilkos lett.

Mexikóban a forradalmat megnyert hadseregen belül 1924-ben került sor tisztogatásra. A De la Huerta tábornok által vezetett felkelés leverése után a mexikói hadsereg 318 tábornoka közül 54-et kivégeztek, és helyükre a forradalmi elit embereit ültették. az új vezetésű hadsereg kormány hű maradt a cristero felkelés alatt, majd kitartott Cárdenas mellett elfogadva az elnök populista módszereit. Cárdenas azonban (talán) óvatosságból a hadsereget is megjelénítette (képviselői révén) az újjászervezett populista pártban, a PRM-ben, ahol a hadsereg az „új” párt egyik szektora lett a négy közül. Ezzel Cárdenas elérte, hogy a szakszervezeti vezetők, a szervezett parasztság, a polgárság és a hadsereg közvetlenül beszélhesse meg „egy asztalnál” a vitás politikai problémákat. (Talán a hadsereg és a politikai, társadalmi erők közvetlen kontaktusá-

nak köszönhető, hogy Mexikóban 1938 óta nem volt katonai puccs, lázadás, nem úgy, mint Latin-Amerika többi államában).

5. A „harmadik utas” sem kapitalizmus sem kommunizmus ideológia

A tárgyalt Latin-Amerikában létrejött populizmusok között is jelentős különbség volt az ideológia kidolgozottsági fokában. Vargas Braziliában nem dolgozott ki koherens ideológiát. A Vargas - féle populizmust egyfajta autokratikus, pragmatikus populizmusnak nevezhetnénk. Cárdenas alatt a populistáknak nem volt szükségük új ideológiára, mert helyette átvették a forradalom egyes elemeit, és propagandájukban mindig azt hangsúlyozták, ami az adott pillanatban szükséges volt (pl.: egyházellenesség). A mexikói populisták élesen fasiszta ellenesek voltak, így ideológiájukban jelentős szerep jut a fasiszmus tagadásának.

A leginkább koherens ideológiával a peronisták rendelkeztek. A Perón nevéhez fűződő ideológiai rendszer, a justicializmus (társadalmi igazságosság) abból indul ki, hogy „az emberiség átmeneti társadalomban él”, ahol választhat a fasiszmus és a kommunizmus között. A peronizmus szerint van egy harmadik pozíció (tercera posición) a justicializmus, amely „egy olyan doktrína, amelynek célja az egyéni boldogság megtalálása a társadalmiban, azáltal, hogy megteremti a harmóniát az anyagi, a szellemi, az individuális és a kollektív erők között, magáévá téve a keresztény álláspontot. A harmadik utas pozíció a harmónia állapota.”³³ Perón szerint „az új Argentína nem lehet kapitalista állam, mert a kapitalizmus hideg nemzetközi erő, amelynek nincs hazája, se szíve. A pénz fattyúja. A gazdaság kiszolgálója.”³⁴ „A világon ezekben a percekben is folyik a harc a kapitalisták és a kommunisták között, és mi nem akarunk sem egyik, sem másik lenni, de nem vagyunk a kommunizmussal sem, amely szintén ellenünk lesz.”³⁵ Perón szerint egy harmadik útnak kell léteznie: „Forradalmi doktrínánk azt tartja, hogy amint megvalósul a tökéletes szociálpolitika, a tőke és a munka között ki kell alakulnia egy abszolút harmóniának, amelyben mint együttműködők jelennek meg (a munka és a tőke) és egymással együttműködnek az igazi nemzetgazdaság megteremtése érdekében.”³⁶ Perón elképzelése szerint a társadalmi harmónia egyenlő egy egyensúlyi állapottal, amelyben „sem a tőke, sem a munka nincs valós értéke felett... Az ilyen harmóniának, illetve egyensúlynak három fontos tényezőn kell nyugodnia: a társadalmi kultúra evolúcióján, a munka méltóságán és a tőke humanizációján.”³⁷ A társadalmat az igazságosságra (justicialismo) kell építeni, amely „egy új életfilozófia, amely egyszerű, gyakorlati, népi, mélységesen keresztény és emberi.”³⁸ A peronisták a harmadik pozíciót tehát kettős értelemben használták; egyfelől a se nem kapitalizmust, se nem kommunizmust, másfelől a két erő, a tőke és a munka közötti harmóniát értették alatta.

Perón szerint a harmadik pozíció megvalósítása nem bízható a régi típusú (latin-amerikai értelemben vett) caudillókra, csak új típusú karizmatikus vezetőkre, a líderekre, a konduktorokra. Meg is magyarázza a caudillo és a conductor közötti különbséget: „A caudillo improvizál, a conductor tettei az általa létrehozott és mozgásba indított szervezetekben tovább élnek. Azaz a caudillo szervezetlen közegben mozog, a conductor szervez... A caudillismo szakma, a conducción művészet... Vezetni (=conducir) művészet, művésznek pedig születni kell.”³⁹

A populizmusban igen fontos tényező a vezér karizmája. Elterjedt nézet, hogy a populizmusban a vezérnek kötelező megfelelő karizmával rendelkeznie, hogy képes legyen megnyerni és egyesíteni a populista tömegeket. Perón esetében valóban beszélhetünk karizmatikus vezetőről, (még inkább elmondható ez Evita Perónról).

Cárdenas esetében inkább pártja (a forradalmi párt) kölcsönözte a karizmát az elnöknek. A karizma a populista tapasztalatok szerint átszállhat a pártra és viszont. Vargas esetében nem beszélhetünk személyes karizmáról. Az ő karizmáját a sajtó teremtette meg (A szegények atyja – Pai de Pobres).

A populistákat azzal vádolják (sokszor joggal), hogy üres ígéretésekkel, demagógiával hitegetik híveiket. Itt azonban van egy határ. Ha hatalomra kerülésük után a populista politikusok nem teljesítik ígéreteik legalább egy részét, megszűnik a karizmájuk, következésképpen csökken népszerűségük és társadalmi táboruk. A populista elitet tehát kötelezi a „teljesítés imperatívusza.”⁴⁰

Jegyzetek

1. Gyula Horváth – Sára H. Szabó (2004): *La Historia y las Ideas (el liberalismo, el positivismo y el populismo en Brasil y México (1820–1945))*, Editorial David, Kaposvár; Vicente Bareto (1973): *A ideologia liberal no proceso da independencia do Brasil*. Centro da documentação de publicação, Brasília; Jesús Reyes Heróles (1985): *El liberalismo mexicano en pocas paginas*. Lecturas mexicanas. 100. México.
2. Leopoldo Zéa (1985): *El positivismo y la circunstancia mexicana*, Cultura Sep, México.
3. Sára H. Szabó (2005): *El positivismo como "causa" del populismo*, (La Revolución mexicana contraria al positivismo). In: Gyula Horváth- Sára H. Szabó (2005): *Capítulos de la Historia de México. (De Maximiliano al populismo)*. Editorial David, Kaposvár.
4. Carlos S. Fayt (1967): *Naturaleza del Peronismo*. Viracocha Buenos Aires, 67.p.
5. Fayt, 67.p.
6. Horváth Gyula (1996): *A peronizmus*, JATE Hispanisztikai Tanszék, Szeged, 15, 17.p.
7. A G.O.U: rövidítésének több magyarázata is létezett. (Lásd: Albert Ciria (1974): *Parties and Powers in Modern Argentina*, State University of New York, 76.p.
8. Juan D. Perón (1976): *Yo Juan Domingo Perón. Relato autobiográfico*. Planeta Barcelona, 44.p.
9. Robert J. Alexander (1951): *The Perón Era*. Columbia University Press, 1951.
10. A jobboldal a Perónt támogató tömeget „csőcseléknek”, a baloldal pedig fegyveres bandáknak, a nyomor felszínre tört képviselőinek titulálták. Joseph A. Page (1989). *Perón Primera Parte (1895–1952)* Javier Vergara, Buenos Aires.
11. Hélio Silva (19729): *A revolução traída*. Civilização Brasileira, Rio de Janeiro.
12. Peter Flynn (1978): *Brazil. A Political Analysis*. London. 73.p.
13. Plínio Salgado (1955): *Que o Integralismo*. São Paulo (Az írás az integralisták programját tartalmazza).
14. Robert M. Levine (1980): *O Regime de Vargas. Os Anos Críticos, 1934–1938*. Rio de Janeiro, 122.p.
15. Horváth Gyula (1996): *Ültetvény és politika. Tanulmányok Brazília történetéből*. Hispán Kiadó, Szeged.
16. Horváth Gyula (1996): *A populizmus kialakulása Mexikóban*, Kaposi Kiskönyvtár, 9. Kaposvár, 62.p.
17. Cárdenas beszéde Meridában. In: Hilda Muñoz (ed.) (1976): *Archivo del Fonda* 54-55. Lázaro Cárdenas, México
18. CTM. 1936–1941. México, 1941. 208.p.

19. A CTM vezetőség megvalósult népfrontnak tekintette az új hivatalos pártot a PRM-et, amely „nem külföldi kópia, hanem a mexikói föld gyümölcse”. Futuro, 1938/május.
20. PRM: Pacto Constitutivo del Partido de la Revolución Mexicana. México, 1938.
21. Alberto Ciria: Peronismo. Mythology or Ideology. University of California, 1967, 9.p.
22. Horváth, 1996, 74.p.
23. Perón habla a los trabajadores del campo. Buenos Aires, 1949, 8.p.
24. Perón habla, 24.p.
25. Seis Años de Gobierno al servicio de México 1934–1940. México, 1940, 96.p. (Természetesen ez a „kis” kormányhű agrárhadsereg ellensúlyozhatta a hadsereget egy esetleges lázadás idején)
26. Anuario Estadístico de los Estados Unidos Mexicanos, México, 1941, 523.p.
27. Margaret Todaro Williams (1947): Integralism and the Brazilian Catholic Church. In: Hispanic American Historical Review (HAHR) 1947/3.
28. Jean Meyer (1976): The Cristero Rebellion. The Mexican People between Church and State 1926–1929. Cambridge.
29. Horváth Gyula (2005): El cristero y la consolidación del populismo en México. In: Gyula Horváth – Sára H. Szabó, 2005, 120.p.
30. Carta Pastoral del Episcopado Mexicano. 1926. július 26. Archivo del Conflicto Religioso, INAH /Micropeliculas/Rollo:10.
31. Gyula Horváth (2005): ¿Un nuevo cristero? (el populismo y la cuestión religiosa. México 1934-1937. In: Gyula Horváth – Sára H. Szabó, 2005, 141-156.p.
32. Robert A. Potash (1981): El ejército y la política en la Argentina 1945-1962 (De Perón a Frondizi). Sudamerica, Buenos Aires, 18. p.
33. Potash, 1981, 23.p.
34. Doctrina Peronista. Buenos Aires, 1948, 119.p.
35. Habla Perón. Ediciones Argentinas, Buenos Aires, 1949, 107.p.
36. Habla Perón, 107.p.
37. Habla Perón, 80.p.
38. Juan Domingo Perón (1973). La Tercera Posición, Buenos Aires, 119.p.
39. Doctrina Peronista, 98.p.
40. Doctrina Peronista, 98.p.

Geopolitika Chilében

Szilágyi István*

Abstract Geopolitics as a multidisciplinary branch of social science and as a theory of foreign policy appeared on the Latin-American continent in the second half of the 1920s. The main features they include are the next: aggressive approach to the space, the continental adaption of the organic state-theory elaborated by Ratzel and Kjellen, moreover, the developed geopolitical theory was thought to be converted into practice via the growing role of the army. In all Latin- American countries the armed forces and their various institutions became the scientific centre of elaborating the new attitude to the international relations as a theory. When the army as an institution assumed the political power, however, it was given an opportunity to put these theories into practice. With the definition of the constant and conjunctural national goals those countries of the vast territories aimed at both re-determination of their international economic and political positions and solving their problems connected with their own inner space. Therefore the regional transitions, the settling in the rarely- populated areas, the usage of sources of raw material and reserves, the control of transport and communication network of international significance and obtaining the influence over the new territories were the problems that in many of those countries came to the front.

On the Latin-American continent the geopolitical schools with important theoretical background were established in Argentina, Brazil and Chile. In this study we are going to introduce the Chilean geopolitical theory and practice established by generals Ramon Cañas Montalva and Augusto Pinochet. Apart from the theoretical outlines we will analyse the Chilean attitude to the possession of the Beagle-channel, The Drake-passage and the Magellan-strait and the Antarctic.

Keywords: Geopolitics • Geopolitical Schools • Geopolitical Theory and Praxis • Political Power • International Relations • Communication Network

Bevezetés

A geopolitikai gondolkodás megjelenése és jellemzői Latin-Amerikában

A geopolitika mint multidiszciplináris társadalomtudomány és mint külpolitikai elmélet a latin-amerikai kontinensen az 1920-as évek második felében jelent meg. Jellemző

* Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék
E-mail: szortega@freemail.hu

zetes vonását az agresszív térszemlélet, a *ratzeli és a kjelleni organikus állam felfogásának kontinentális adaptálása*, másrészt a *geopolitika elmélete* kidolgozásának és gyakorlati érvényesülésének hadsereghez kötése, hadsereghez kötődése jelenti. Valamennyi latin-amerikai országban a fegyveres erők és annak különböző intézetei váltak a nemzetközi viszonyok elmélete új megközelítésének szellemi műhelyeivé. A hadsereg, mint intézmény hatalomra kerülése ugyanakkor módot nyújtott ezeknek a teóriáknak a gyakorlatban történő alkalmazására is. Az állandó és konjunkturális nemzeti célok meghatározásával e nagy területi kiterjedésű országok nemzetközi gazdasági és politikai pozícióik újra definiálása mellett a saját belső térrel kapcsolatos problémáikat is igyekeztek megoldani. Ezért számos államban előtérbe kerültek a regionális átalakításnak, a ritkán lakott területek benépesítésének, a nyersanyag források és tartalékok felhasználásának, a biztonság, a fejlődésnek, a nemzetközi szempontból jelentős közlekedési és kommunikációs útvonalak ellenőrzésének és az új térségek fölötti befolyás megszerzésének a kérdései.

A latin-amerikai kontinensen Argentínában, Brazíliában és Chilébe jött létre jelentős elméleti háttérrel rendelkező geopolitikai iskola. Tanulmányunkban a Ramón Cañas Montalva és az Augusto Pinochet tábornokok nevével fémjelzett chilei geopolitikai gondolkodás és gyakorlat bemutatására vállalkozunk. Az elméleti kérdések mellett kiemelt figyelmet fordítunk a Beagle-csatorna, a Drake-átjáró, a Magellán-szoros ellenőrzésével, valamint az Antarktisz birtoklásával kapcsolatos chilei álláspont elemző bemutatásának.

A geopolitikai gondolkodás fejlődése és történelmi alapjai Chilében

A 756 950 km² területű és 16,8 millió lakost számláló Chile egyike Latin-Amerika nemzetközi viszonyok rendszerében jelentős szerepet betöltő államainak. Az országban Brazíliához hasonlóan sajátos karakterrel rendelkező geopolitikai iskola jött létre. Ez German García Arraigada dandártábornok szerint megnyilvánult professzorok, diákok és tanítványok közösségének megszerveződésében, saját jellegzetességeket megjelenítő kérdésfeltevések és elvek megfogalmazásában, azonos irányba mutató gondolkodásban, az ország életében fontos szerepet játszó bel- és külpolitikai témák és problémák egységes szemléletében, értékelésében és a megoldásukra tett javaslatok azonosságában.¹

A chilei geopolitikai gondolkodás egyik meghatározó elemét az ország *földrajzi viszonyaiból és történelmi fejlődéséből fakadó biztonságpolitikai szempontok* alkotják. A 4235 km hosszú, átlagosan mindössze 175 kilométer széles, különböző éghajlati övezetekbe tartozó, 5000 kilométernyi tengerparttal rendelkező, háromkontinensű ország a Csendes-óceán irányába meglehetősen nyitott, védtelen. A latin-amerikai kontinensen található szomszédjaitól az Andok bércei és az Atacama-sivatag választják el. Bolíviával és Peruval a tizenkilencedik században a tengeri kijárat és a salétrom lelőhelyek miatt vívott győztes háborúkat. Argentínával a huszadik században a kontinens déli területeinek stratégiai útvonalai és az Antarktisz birtoklásából való részesedés miatt került konfliktusba. Előnyös pozícióinak megtartása erős hadsereg, hajóhad és légierő, valamint jól és biztonságosan működtethető út- és kommunikációs hálózat és kikötői rendszer kiépítését és fenntartását igényelte.

Ennek biztosításához és üzemeltetéséhez megfelelő háttérrel rendelkező szövetségi körre volt szükség. A függetlenség kivívását követően Bernardo O'Higgins elnöksége² alatt a „hazafiság” mellett az amerikanizmus, az amerikai barátság ideológiája dominált. A szomszédok rovására megvalósuló területfoglalások és hódító hábo-

rúk azonban egyre inkább az európai kontinens feltörekvő nagyhatalma, II. Vilmos és Bismark kancellár Német Birodalma felé fordították az ország vezetőinek figyelmét. *A porosz vezetéssel megvalósított német egység Chilében porosz irányítással megvalósult hadseregreformban öltött testet.* Az 1870-es években Emilio Körner tábornok vezetésével porosz tisztek érkeztek az országba. Az egyenruhák külsőségében is megnyilvánuló átszervezés porosz katonai szellemmel, vezénylési-vezetési módszerekkel, és technikával párosult. Rövid időn belül a chilei hadsereg a kontinens egyik legjobban felkészített és felszerelt fegyveres erejévé vált. 1886-ban megalakult a *Chilei Hadsereg Hadiakadémiája (Academia de Guerra del Ejército de Chile)*, ahol a szűkebb értelemben vett katonai kérdések mellett stratégiai és elméleti képzést is kaptak a résztvevők. A későbbiek folyamán a geopolitikai tanulmányok is hangsúlyos szerephez jutottak az intézményben.

1. ábra • A Chilei Köztársaság

Chilében a szubkontinens más államaihoz hasonlóan a *Fegyveres Erők* nem csupán a nemzetbiztonság megóvását vállalta magára, hanem a fejlesztéspolitika meghatározásával a hadsereg vált a politikai élet, a *politikai rendszer egyik meghatározó elemévé*. A porosz hadi regulák adaptálása mellett ugyanakkor a chilei tisztek németországi kiképzése és továbbképzése, a Németországban uralkodó eszmék és eszmei irányzatok, valamint társadalom-és államépítési megoldások átvételét is eredményezték. A *ratzeli és a kjelléni szociáldarwinizmus, organikus államfelfogás és élettér elmélet* ezért a *chilei geopolitikai gondolkodás uralkodó irányzatává* vált az 1920-as, 1930-as évtizedekben. Ezt a pozícióját az 1970-es évekig megtartotta.³ Az organikus államfelfogás jellemezte az Augusto Pinochet Ugarte előtti legjelentősebb chilei geopolitikai gondolkodó, Ramón Cañas Montalva tábornok, valamint Julio von Chrismar Escuti ezredes munkáit is. Az irányzat felfogására jellemző megközelítésmód és megfogalmazás Pinochet tábornok műveiben is tetten érhető. *Geopolitika (Geopolítica)*⁴ című, több bővített és javított kiadást megért munkája a klasszikus geopolitikai hagyományoknak megfelelően, részben a ratzeli, szociáldarwinista hagyományok alapján az állam mint élő szervezet tevékenységének vizsgálatára koncentrál. A négy nagyobb részre, huszonkét fejezetre, dokumentum mellékletre és Bibliográfiára tagolt mű részletesen foglalkozik a geopolitika tudománya létrejöttének körülményeivel, rokontudományoktól való elhatárolásával.

2. ábra • A geopolitika és a politikatudományok

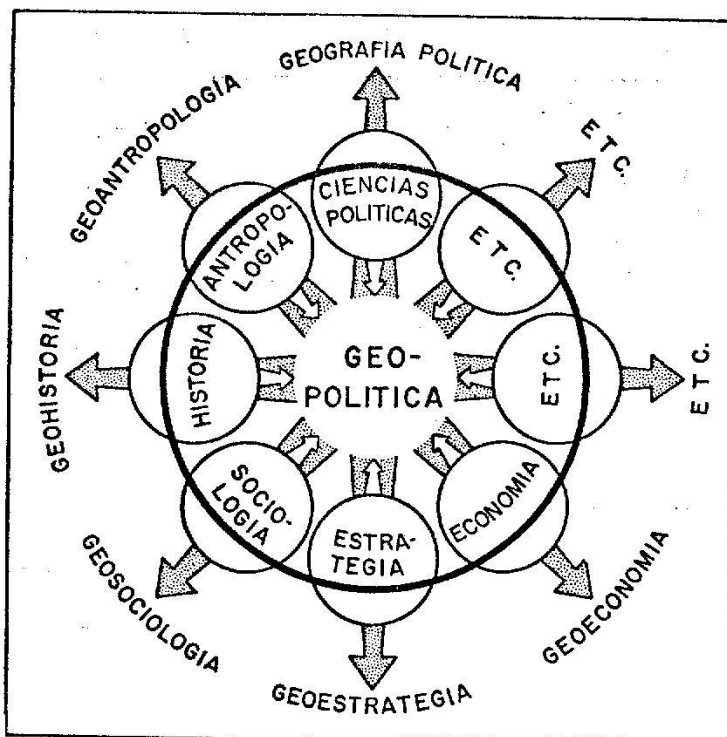

Fig. 5. Aporte de las Ciencias Políticas a la Geopolítica.

Forrás: Augusto Pinochet Ugarte: *Geopolítica*. Editorial Andrés Bello. Santiago de Chile, 1974. 34. o.

Az ábra középpontjában a geopolitika áll, amely számos politikatudományi diszciplína irányában nyitott. Szoros a kapcsolódása a politikatudományhoz, az antropológiához, a történelemhez, a szociológiához, a stratégia tudományához, a közgazdaságtanhoz, más társadalomtudományokhoz és azok geo- előtagú változataihoz.

Meghatározása szerint: „A geopolitika a politikatudományok egy ága, amely a földrajzi, szociológiai, gazdasági, stratégiai és katonai ismeretekre alapul, ismeri a múltat és a jelent, együttesen vizsgálva egy meghatározott területen a szervezett embertömeg életét és fejlődését, elemzi sokoldalú és kölcsönös hatásukat (vér-föld), hogy következtessen céljaikra, tanulmányozza terveiket, a nép jövőbeni nagyobb jóléte és boldogsága céljából.”⁵

A bevezető és megalapozó fejezeteket követően Pinochet könyvében az államot alkotó és létrehozó tényezőket vizsgálja. Elemzi a terület, a földrajzi tényezők, a gazdasági erőforrások és nyersanyagkincsek, a lakosság mennyiségi és minőségi jellemzőinek, összetételének, a politikai elemeknek, az állami szuverenitásnak, az állam fizikai összetevőinek, határainak, a hátsóháznak, az állami életközpontnak, magterületnek, központi részeknek, a kommunikációs és közlekedési hálózatnak, valamint az állam életciklusának kérdéseit. Elemzései szinte kizárólag az államra vonatkoznak. Vizsgálódásai nem terjednek ki a geopolitikai viszonyok más szereplőire sem az ötdimenziós térrel kapcsolatos új fejleményekre. Kézikönyvnek tekinthető műve ezért nélkülözi a huszonegyedik századi korszerű geopolitikai gondolkodás látásmódját és szempontrendszerét.

A *Hadiakadémiák Első Nemzetközi Geopolitikai Vándorgyűlésén 1997-ben*, főparancsnokként és a hazai geopolitikai tudomány képviselőjeként elmondott *Chilei geopolitikai vízió. Gondolat és Cselekvés*⁶ címet viselő záróbeszédében a tábornok ugyanakkor a chilei geopolitikai gondolkodás fejlődésének elemző áttekintését nyújtja. „A geopolitikának hosszú és alkalmanként rögzös utat kellett bejárnia addig, - fogalmaz Pinochet – amíg azt a múlt és jelen földrajzi, történelmi, szociológiai, gazdasági, stratégiai és politikai összefüggéseivel, a térben szervezett embertömeg sokoldalú és kölcsönös hatásaival, valamint a nép növekvő jóléte és boldogsága céljaival és terveivel foglalkozó társadalomtudományként elismerték.”⁷ Ez nem csupán a birtokolt föld, hanem a hozzá tartozó, attól elválaszthatatlan tengeri zóna és légtér fölötti uralmat is jelentette.

A tábornok álláspontja szerint a chilei geopolitikai gondolkodás történelmi gyökerei a spanyol gyarmati adminisztráció időszakára nyúlnak vissza. Chile már akkor sajátos területi egységként, Főkapitányságként, „Chilei királyságként” létezett. Ez az entitás a századok folyamán magába foglalta a kontinens déli zónájáig, a Horn-fokig és a Magellán-szorosig terjedő területeket. Az ország geopolitikai és nemzeti sajátosságához hozzátartozik, hogy a spanyol hódítók az őslakosokat sohasem tudták uralmuk alá hajtani. Chilét ezért az említett korszakban Indián Flandriaként emlegették. Chilei sajátosságnak tekinthető a III. Fülöp király rendeletére 1603-ban létrehozott „önálló” chilei hadsereg is. Ennek létezése nemzetépítő funkcióval ruházta fel a Fegyveres Erőket és megkönnyítette függetlenség tényleges kivívását. Ez a körülmény egyben magyarázza is a fiatal köztársaság politikai elitjének soraiban tapasztalható két ellentétes tendencia – az amerikanizmus és a nacionalizmus - egyidejű létezését. Az amerikanizmus ideáját – mint említettük - a Haza Atyja, Bernardo O’Higgins képviselte. Ez a nézőpont azonban nem akadályozta meg O’Higginst abban, hogy megteremtse az ország politikai egységét, kiépítse és megszilárdítsa közigazgatási rendszerét, megfogalmazza a Patagóniával és az Antarktisszal kapcsolatos chilei területi igényeket és elfoglalja a Magellán-szorosot.

A nemzeti gondolat előtérbe kerülése a tizenkilencedik század első harmadának nagy konzervatív államférfija, Diego Portales nevéhez fűződik. Gondolatrendszerének négy sarokpontját a politikai nacionalizmus, a gazdasági integráció, a hatékony katonai védelem és a haditengerészeti hegemonia képezte. A jelzett két irányvonal – az amerikanizmus és a nacionalizmus – párhuzamosan, egymást áthatva és egymás mellett létezett. Az adott a konkrét történelmi körülmények függvényében erősödött fel egyik, vagy másik tendencia.

Augusto Pinochet a modern chilei geopolitikai gondolkodás három szakaszáról ír. Az első periódus kezdetét az 1940-es évek jelentik. Ekkor Ramón Cañas Montalva tábornok – későbbiekben a hadsereg főparancsnoka- és az 1948-ban alapított *Chilei Földrajzi Szemle*. „Déli Föld” (*Revista Geografía de Chile „Terra Australis”*) folyóirat köré tömörült azoknak a szerzőknek a csoportja, akik az országnak a kontinens déli övezetében elfoglalt geopolitikai és geostratégiai szerepét és annak perspektíváit vizsgálták. Valamennyien Latin-Amerika déli területeinek elfoglalása, ezeknek az ország életközpontjaiba történő beintegrálása, a hatodik kontinensnek nevezett Antarktiszt íránti chilei érdekelttség fenntartására és a Csendes-óceán délkeleti részének „chilei tengerre” nyilvánítása mellett foglaltak állást. Ebben a periódusban két geopolitikailag nagy jelentőséggel bíró esemény történt Chilében. 1940. november 6-án Pedro Aguirre Cerda elnök az 1714. számú Dekrétumban rögzítette az Antarktiszt chilei területeinek határait. Ez a 14 millió km² területű kontinens csaknem 10%-ára, 1 250 000 km²-re terjedt ki. A másik Rendelet Gabriel González Videla elnök nevéhez fűződik. Az 1952. augusztus 18-án megjelentetett Dekrétum az ország határait 200 tengeri mérföldre terjeszti ki. A szóban forgó övezetet „nemzeti örökséggé” és kizárólagosan chilei használatú gazdasági zónává nyilvánítja. Ez a fajta tevékenység a Balmaceda elnök által követett politika folytatásának is tekinthető. Balmaceda 1888-ban terjesztette ki Chile fennhatóságát a Karácsony-szigetekre. Ezzel Chile három kontinensű országgá vált.

A chilei geopolitikai gondolkodás második szakasza az 1960-as évtizedhez köthető. Ekkor a kontinentális integrációt előnyben részesítő párpolitikusi gárda és a Katonai Akadémia nemzeti célokat követő geopolitikusai közötti szemléletbeli különbség dominált. A hadsereg képviselőinek figyelme a geopolitika általános elveinek, doktrínáinak, koncepcióinak vizsgálatára és a Hadiakadémián elsajátítandó geopolitikai kurzusok és tanulmányok kidolgozására irányult.

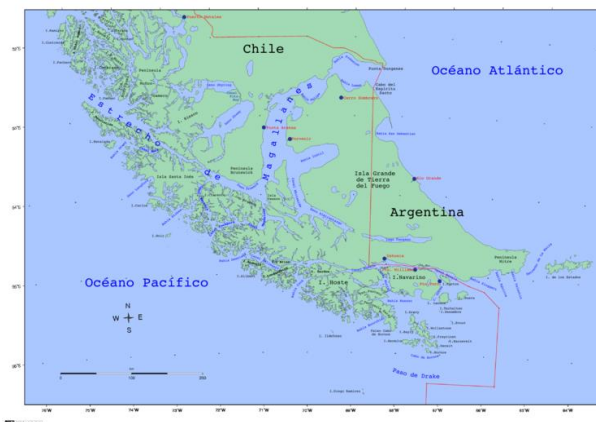
E folyamat harmadik szakasza – Pinochet értelmezése szerint – az 1973. szeptember 11-i katonai hatalomátvétellel vette kezdetét. A hadsereg a törvénytelen megválasztott Salvador Allende megbuktatásával és meggyilkolásával a brazil 1964-es hatalomátvételhez hasonlóan az ország hosszú távú teljes átszervezése céljából intézményesen avatkozott be a politikai életbe. Az 1973. szeptember 11 és 1989 decembere közötti időszak tekintélyuralmi diktatúrája a rend és a haladás jelszavának jegyében a nemzeti és az integrációban érdekelt irányzatok egyesítésére törekedett. E periódusban geopolitikai szempontból fő feladattá az ország által birtokolt szárazföldi és tengeri területek fölötti ellenőrzés megvalósítása és a geopolitikai ismeretek elterjesztése vált. Ebben az időszakban jelentek meg új kiadásban Pinochet és más geopolitikusok elméleti művei és láttak napvilágot olyan dokumentumok, mint például az 1981-ben közzétett *Chile Kormányának Nemzeti Céljai és Általános Politikai Irányvonala* (*Objetivo Nacional y Políticas Generales del Gobierno de Chile*). Ebben a kormányzat az országban 1974-ben megindult regionális átszervezés felgyorsítása mellett foglalt állást. *A régiók kiépítése* egyben a főváros túlzott szerepének visszaszorítására és az adott régiókon belül megvalósítandó „kohéziós központok” létrehozására irányult. Chile 2006 végére 15 régióból álló köztársasággá alakult.⁸

Geopolitikai gondolkodás és hatalmi aspirációk az új évezredben

A katonai kormányzat emellett Chile növekedésének alapjául három Háterszág – a déli, az északi és a tengeri – létrehozását és megerősítését irányozta elő. Chile nagy nemzeté tétele érdekében az aktív fellépés mellett döntött az Antarktisz ügyében. Változtatott a *belső határok doktrínájának* tartalmán is. A Pinochet-rendszer első időszakában a hidegháborús logika szellemében a belső határok az egymással szembenálló ideológiák között húzódtak. A kormányzat a „felforgató eszmék” elleni küzdelem céljaira tartotta fent a fogalmat. 1981-től már a különböző fejlettségű területek közötti gazdasági különbségek megjelölésére szolgál.

Chilében 1975 júliusában kezdte meg működését a *Stratégiai és Politikai Tanulmányok Nemzeti Akadémiája* (*Academia Nacional de Estudios Políticos y Estratégicos - ANEPE*). A szervezet tevékenysége szorosan kapcsolódott az 1981-ben létrejött *a Chilei Geopolitikai Intézet* (*Instituto Geopolítico de Chile*) és ez utóbbi által 1984 óta megjelentetett *Chilei Geopolitikai Szemle* (*Revista Chilena de Geopolítica*) című folyóirathoz. A geopolitika hadsereghez kötődése a geostratégiai irányzat uralkodóvá válása ellenére alapvetően és hosszú távon meghatározta a geopolitikai gondolkodás tartalmi kereteit Chilében. A belső magterület, a háterszág és a kohéziós központok, a regionális területi átszervezés, a változó tartalmú belső határok doktrínája mellett az ország regionális hatalmi törekvései állandó elemét képezik a chilei geopolitikai gondolkodásnak. Ennek sarokpontjait Latin-Amerika déli területein, az argentin és a chilei befolyási zónában található vízi utak – a Magellán-szoros, a Beagle-csatorna és a Drake-átjáró – fölötti ellenőrzés, valamint az Antarktisz bizonyos területeinek chilei szuverenitás alá tartozása jelenti. Az ezzel kapcsolatos chilei igények és érvrendszer megfogalmazására az 1940-es, 1950-es években, Ramón Cañas Montalba tábornok írásaiban került sor.⁹

3. ábra • A Magellán-szoros

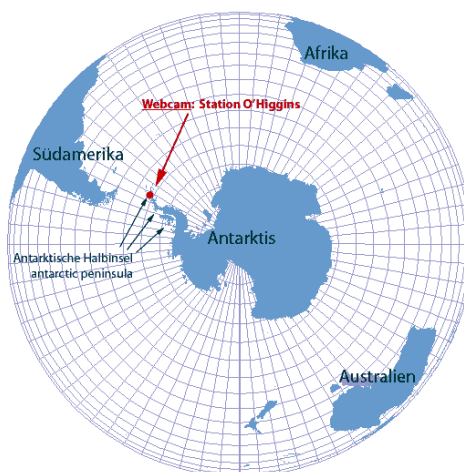

A tábornok szerint az ország az 570 kilométer hosszú Magellán-szoros, a 250 kilométeres Beagle-csatorna, a Horn-fok és az Antarktisz legészakabbi pontja között húzódó 800 kilométer széles Drake-átjáró ellenőrzésével, továbbá az Antarktiszon 1947. december 8-án létesített „Bernardo O’Higgins Riquelme tábornok, a Felszabadító” nevet viselő katonai bázis révén a Csendes-óceán déli részének, valamint az Antarktisz térségének egyik vezető hatalma státusz megszerzésére törekedhet. A Magellán-szorost a Beagle-csatornával a fő hajózási útvonaltól délre csatorna köti össze, ezáltal megvalósul e fontos vízi kommunikációs útvonalak közötti átjárhatóság.

nagyságú területet birtokol. Ez 3525 kilométer tengerpartot jelent, ami az anyaország 5000 kilométernyi tengerpartjával együtt 8525 kilométeres tengeri határt tesz ki.

Cañas tábornok szerint Chile nemzetközi viszonyok rendszerében játszott növekvő szerepe összhangban van a történelmi folyamatokkal és tényekkel. Megítélése szerint „...a nyugati civilizáció három klasszikus fejlődési szakaszon ment keresztül: a mediterrán, az atlanti és a Csendes-óceáni fázison.”¹⁰ Ezek egymást követő váltása szoros kapcsolatban állt a földrajzi tényezőkkel, maguk a változások is abból következtek. „Chile a világ Antarktiszhoz leginkább kapcsolódó országa, mely felelősséget visel a dél-atlanti kontinens és az Antarktisz iránt.”¹¹

6. ábra • Az Antarktisz és más kontinensek

Az ország helyzete leginkább az Egyesült Államok Alaszka birtoklása révén az Arktisszal kapcsolatos pozíciójára emlékeztet, – folytatja eszmeifuttatását Ramón Cañas Montalva. „...a déli-antarktisi chilei régiók, mint geopolitikai epicentrum létrehozása a kontinens és a világ szempontjából egyaránt kivételes fontosságú tényezőnek számítanak”¹² – folytatja a tábornok. Ez azt jelenti, hogy megvalósul a természetes elhatárolódás a Csendes-óceán térségében érdekelt Chile és az Atlanti-óceán zónájában szuverenitása kiteljesítésére törekvő Argentína között. Ez a kontinentális stabilitás, biztonság és kiegyensúlyozottság egyik alaptényezője Cañas Montalva szerint. „Ennek a világos alapvetésnek kell meghatároznia álláspontunkat, annak ésszerűségét és jogi alapját, mely abszolút és totális szuverenitást biztosít Chile számára a déli és az antarktisi vízi és légi utak fölött: azok fölött az utak fölött elsősorban, amelyet a párhuzamosan futó Magellán-szoros, a Beagle-csatorna és a Drake-átjáró alkotnak a nemzeti bástyáknak tekinthető Punta Arenasi Magellán támaszpont és az antarktisi O’Higgins bázis között.”¹³

Befolyásolja a chilei nagyhatalmi igényeket és geopolitikai gondolkodást az a körülmény is, hogy nem csupán a santiagoói kormányzat, hanem más államok is igényt tartanak az Antarktisz fölötti ellenőrzésre és újabb területek saját szuverenitásuk alá vonására.

7. ábra • Az Antarktisz

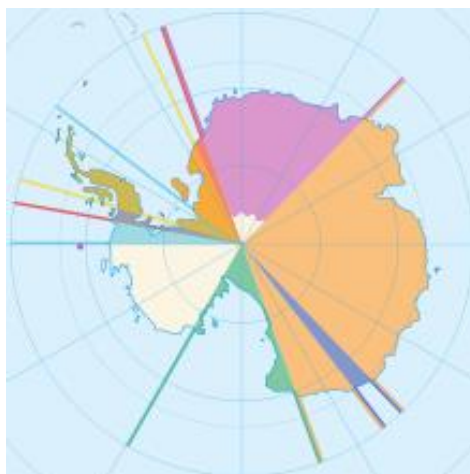

Befejezésül azt is hangsúlyoznunk kell, hogy chilei külpolitikai stratégia és gyakorlat geopolitikai szempontból megvalósuló egységét a Ramón Cañas Montalva tábornok érvelésén alapuló igénybejelentés,¹⁴ az állami expanzió Julio von Chrismar Escuti ezredes által 1968-ban felvázolt törvényei¹⁵ és Augusto Pinochet Ugarte 1984-ben napvilágot látott Geopolítica¹⁶című könyvének elméleti rendszere alapozza meg.

8. ábra • A Chiléhez tartozó Antarktisz

9. ábra • Az Antarktisszal kapcsolatos területi igények

Az Antarktisz el nem ismert területi igények az alábbi színekkel jelölve:

	Új-Zéland
	Ausztrália
	Franciaország
	Norvégia
	Egyesült Királyság
	Chile
	Argentína

Jegyzetek

1. Részletesen lásd: German García Arriagada: Las escuelas geopolíticas. Una proposición de definición. In: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 64-73.o.
2. Bernardo O'Higgins 1817 és 1823 között volt az ország vezetője.
3. Részletesen lásd: Hernan Santis Arenas: El pensamiento geográfico-político de Ratzel en la geopolítica chilena. *Revista de Geografía Norte Grande*, 1998. 25. 135-140.o.
4. Augusto Pinochet Ugarte: *Geopolítica*. Editorial Andrés Bello, Santiago de Chile, 1974. 252.o.
5. Augusto Pinochet Ugarte: *Id. mű* 44.o.
6. Augusto Pinochet: Visión Geopolítica de Chile. Pensamiento y Acción. In: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 83--102.o.
7. Augusto Pinochet: *Id. mű* 85.o.
8. Az ezzel kapcsolatos vitákat lásd: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 215-282.o.

9. A fontosabb és válogatott tanulmányokat lásd: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 115-215.o.
10. Ramón Cañas Montalva: El Pacífico, epicentro geopolítico de un nuevo mundo en estructuración. In: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 143.o.
11. Uo.
12. Ramón Cañas Montalva: Chile en el Pacífico- Argentina en el Atlántico, factores de estabilidad continental. In: *Antología Geopolítica de Autores Militares Chilenos*. Centro de Estudios e Investigaciones Militares, CESIM, Santiago de Chile, 2000. 150.o.
13. Ramón Cañas Montalva: *Id mŭ* 166.o.
14. Az 1962-ben elhunyt tábornok munkásságát, elméleti örökségét és annak gyakorlati alkalmazhatóságát napjainkban is meghatározónak tekintik Chilében. A Katonai Akadémia ezért 2008-ban *Geopolítica Oceania y Austral*. (Colección Academia de Guerra del Ejército de Chile. Santiago de Chile, 2008) címmel egy kétszázötvenkét oldalas válogatást jelentetett meg Ramón Cañas Montalva írásai-ból.
15. Julio César Von Chrismar Escuti: Geopolítica. Leyes que se deducen de la Expansión de los Estados. *Memorial del Ejército de Chile*. No. 343. 9-28.o.
16. Augusto Pinochet Ugarte: *Geopolítica*. Cuarta edición aumentada y corregida. Editorial Andrés Bello, Santiago, 1984. 253.o.

Az Intézményes Forradalmi Párt (PRI) térvesztése – az 1988-as, 1994-es, 2000-es és 2006-os választások tükrében

Szente-Varga Mónika*

Abstract Based primarily on election campaigns, public opinion surveys (Consulta Mitofsky, Latinobarometro) and the official election results, this study analyses how and to what extent the Institutional Revolutionary Party, that governed Mexico for more than 70 years, has lost power. To what extent can the elections of 2000, that changed the political system, be considered as a break with the past or part of an on-going process? Why did the PRI achieve the worst election results in its history in 2006? What new political dividing lines were formed in Mexico after the disappearance of the hegemony of the PRI? What can we expect at the 2012 presidential elections?

Keywords Mexico • elections • politics • political parties • PRI

Absztrakt Választási kampányok, közvélemény kutatások (Consulta Mitofsky, Latinobarometro) és a hivatalos választási eredmények segítségével a tanulmány azt elemzi, hogy az 1920-es években megalakult, később nevét PRI-re változtató politikai erő, amely több mint 70 éven át kormányozta Mexikót, hogyan illetve milyen mértékben szorult ki a hatalomból. Mennyire tekinthető a 2000-es rendszerváltás a múlttal való szakításnak, törésnek, illetve egy folyamat részének? Miért szerepelt a PRI még rosszabbul 2006-ban? Milyen új politikai választóvonalak jöttek létre Mexikóban a PRI hegemoniájának szétfoszlásával? Mi várható 2012-es elnökválasztásokon?

Kulcsszavak Mexikó • választások • politika • pártok • PRI

Előzmények

Az Intézményes Forradalmi Párt eredete 1929-re nyúlik vissza, amikor is Nemzeti Forradalmi Párt néven alakult meg. Később hívták a Mexikói Forradalom Pártjának, majd 1946-ben kapta meg aktuális elnevezését. Az Intézményes Forradalmi Párt, spanyolul *Partido Revolucionario Institucional*, gyakori rövidítése a PRI. RIP, azaz *rest in peace* [nyugodj békében], mondja a betűk felcserélésén alapuló szöveggel, amely a politikai humor reneszánszát hozó 2012-es választások előtt kapott szárnyra. Tény-

* Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém
E-mail: szevamoni@gmail.com

leg eltűnhet Latin-Amerika tökéletes diktatúráját¹ irányító és Mexikó 20. századi történetét meghatározó párt? A tanulmány erre a kérdésre keresi a választ, az utóbbi két évtized elnökválasztási eredményeinek elemzésével.

„Azért hozták létre, hogy megtartsa a hatalmat, nem azért, hogy elnyerje,”² – írta Héctor Aguilar Camín (1946–) mexikói író és történész a PRI-ről. Mexikó elnökei mintegy hét évtizeden át ennek a pártnak a soraiból kerültek ki. Ez azért volt lehetséges, mert az elnökválasztásokon nem volt valódi verseny, sőt a párton belül sem. Kialakult az a gyakorlat, hogy a hivatalban levő elnök kijelöli az utódját. Ez volt az úgynevezett *dedazo* [dedo=ujj], amellyel csak Ernesto Zedillo elnök szakított a 2000-es választások előtt.

A PRI hatalmának eróziója 1968-ban kezdődött meg. A mexikóiak többsége 1968-ra nem mint a mexikói olimpia esztendejére emlékszik, hanem mint a diáktüntetések és a tlatelolcói mészárlás³ évére. Tömegek ábrándultak ki a PRI-ből. Nem túlzás itt választóvonalat húzni; egy 1968 előtti és egy 1968 utáni Mexikóról beszélni. Az erőszak illetve az olajválságig tartó gazdasági sikerek azonban egy ideig még a felszín alá tudták nyomni az elégedetlenséget. Utóbbi a nyolcvanas években tört fel újra az adósságválság és általánosságban a gazdasági problémák miatt, és azért, mert a kormány nagyon erőtlenül reagált az 1985-ös földrengésre. Nemcsak a PRI támogatottsága csökkent, hanem a párton belül is véleménykülönbségek alakultak ki. A reformszárny kilépett, s ennek vezetője, Cuauhtemoc Cárdenas⁴ független jelöltként indult az 1988-as elnökválasztásokon. A hivatalos jelöltnek, Carlos Salinas de Gortariak tehát valódi ellenféllel kellett szembenéznie, olyannal, akinek tényleg esélye volt a választás megnyerésére. A PRI azonban nem vette komolyan a kihívást, egészen addig, míg az első részeredmények azt nem mutatták, hogy Cárdenas vezet. Akkor a számítógépek képernyői hirtelen elsötétültek. A kormány „klimatikai okokra” hivatkozott. Mire „megjavították” a rendszert, már el is készült a hivatalos végeredmény: az elnökválasztást Carlos Salinas de Gortari nyerte. A választási csalás nyilvánvaló volt, mégis a PRI elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy hatalmon maradjon. Sőt, 1991-ben Carlos Salinas a Kongresszussal megszavaztatta, hogy az 1988-as elnökválasztás addig őrzött szavazócduláit semmisítsék meg; ne maradjon fenn bizonyíték. Úgy tűnt, minden visszakerül a régi kerékvágásba. Az utóbbi húsz év azonban megmutatta, hogy mindez csak látszat volt.

Általános tendenciák

A tanulmány alapvető forrása a mexikói Szövetségi Választási Intézet [Instituto Federal Electoral, IFE] adatbázisa, pontosabban az abban őrzött választási eredmények. Fontos megjegyezni, hogy Mexikóban az elnökválasztással egy időben szenátor- és képviselőválasztás is zajlik. A képviselőház 500 fős: 300 fő egyszerű többség alapján a választókerületekből kerül ki, 200 fő pedig pártlisták segítségével szerzi 3 éves mandátumát. A szenátusi választások szövetségi egységek alapján zajlanak, amikből összesen 32 van; 31 állam és a szövetségi kerület (*distrito federal*). A szövetségi egységben legtöbb sza-

¹ Mario Vargas Llosa író jellemezte így a PRI uralmát Mexikóban.

² Aguilar Camín, Héctor 2009. PRI: ¿El poder para qué?, *Nexos*, 2009.03.01.

Elérhetőség: <http://www.nexos.com.mx/?P=leerarticulo&Article=207>. Letöltés 2012.05.27.

³ Tíz nappal az Olimpia megnyitása előtt, 1968. október 2-án a Három kultúra (Tlatelolco) téren a fegyveres erők a kormány ellen tüntető, a letartóztatott diákok szabadon bocsátását és az erőszakpolitika végét követelő tömegbe lőttek. A halottak száma több százra tehető.

⁴ (Michoacán, 1934–). Mérnök és politikus, Michoacán állam kormányzója, a valaha élt legnépszerűbb mexikói elnök, Lázaro Cárdenas fia.

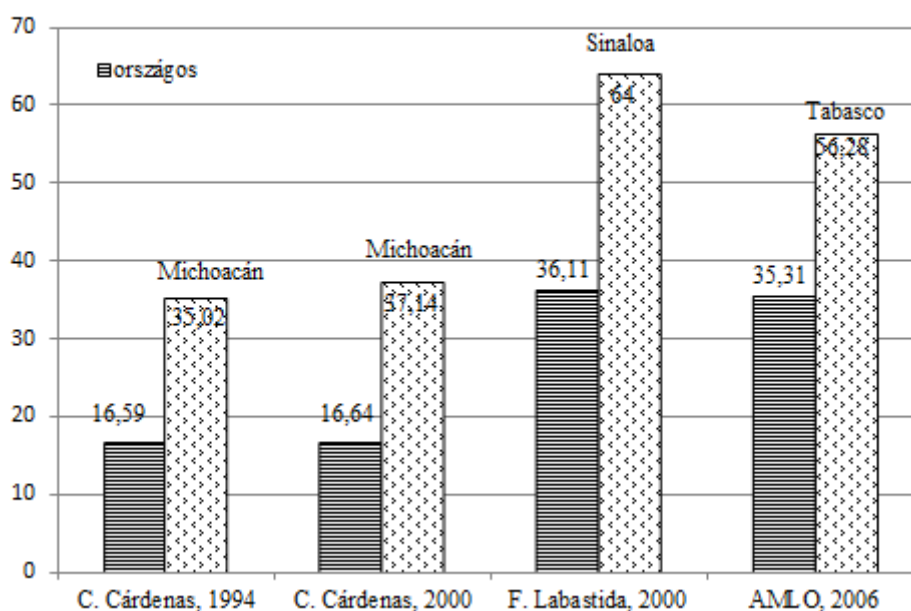
vazatot kapott párt két szenátort küldhet, a második legtöbb szavazatot kapott párt pedig egyet. A fennmaradó 32 helyet országos listán osztják szét.

Mindez azért lényeges, mert a rendelkezésre álló – 1994-es, 2000-es és 2006-os – választási adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a mexikóiak hajlamosak pártalapon szavazni. Ha szimpatikus egy párt, szinte mindegy ki a jelölt, arra adják a voksukat az elnöki, a szenátusi és a képviselőházi választásoknál is. Illetve ez fordítva is működik, ha tetszik egy elnökjelölt, hajlanak arra, hogy az illető pártjára voksoljanak a többi esetben is.

Jellemző továbbá az elnökválasztásokra bizonyos lokalizmus. A jelöltek azokban az államokban, ahol születtek, vagy ahol tevékenykedtek, jóval magasabb szavazati arányt szoktak elérni, mint országos szinten.

1. ábra • Lokalizmus

Elnökjelöltek elért százalékaik államonként

Forrás: Szövetségi Választási Intézet, Mexikó

A jelöltek általában hozzák saját területüket. A kérdés persze az, hogy az illető állam mekkora, pontosabban, mekkora a lakossága, hiszen Mexikón belül óriási különbségek tapasztalhatók. A legnépesebb Mexikó állam, 15 millió lakossal. Utána következik a szövetségi kerület 8,8 millió fővel, majd Veracruz (7,6 millió) és Jalisco (7,4 millió). Baja California Sur állam lakossága ugyanakkor alig több mint 600.000 fő.⁵ Nem véletlen, hogy a PRI a 2012-es elnökválasztásokra olyan jelöltet állított, aki korábban a népes Mexikó állam kormányzója volt. Ha Enrique Peña Nietónak sikerül Mexikó államot maga mögé állítania, olyan előnyre tehet szert, amit a többi jelölt nem biztos, hogy be tud hozni.

⁵ Instituto Nacional de Estadística y Geografía 2010. *Número de habitantes por entidad federativa 2010. Censo de Población y Vivienda 2010*, Mexikó: INEGI. Elérhetőség: <http://cuentame.inegi.org.mx/monografias/informacion/mex/poblacion/default.aspx?tema=me&e=15>. Letöltés: 2012.05.28.

A népességi adatok állandóan változnak. Mexikó lakossága 1950 és 2010 között több mint négyszeresére nőtt; 25,8 millióról 112,3 millió főre emelkedett. Ez a növekedés nem egyenlően oszlott meg az ország területén belül. Jelenleg (2000-2010) a mexikói populáció növekedési rátája 1,4%-os. Ennél jóval magasabb értékeket regisztráltak Quintana Roo (4,1%), Baja California Sur (4%), Chiapas (2%) államokban, illetve Querétaróban (2,6%), Baja Californiában (2,3%) és Aguascalientesben (2,2%). Előbbi három állam hagyományosan a baloldalt támogatja, utóbbi háromban a többség inkább a jobboldalra szavaz. A legalacsonyabb növekedési rátával a szövetségi kerület bír (0,3%),⁶ ahol a mexikói baloldal nagy támogatottságnak örvend. 1997 óta, mióta a szövetségi kerület vezetőjét nem az ország elnöke nevezi ki, hanem a poszt sorsa választások révén dől el, mindig a baloldal legnagyobb pártja, a PRD jelöltje nyert. Mivel Mexikón belül politikai választóvonal húzódik az ország fejletlenebb és szegényebb déli részei, illetve a tehetősebb észak között, közép- illetve hosszútávon nem mindegy, hogyan alakulnak a születési, halálozási és migrációs ráták, azaz területenként hogyan változik a népesség lélekszáma. A dél inkább a baloldalt, az észak inkább a jobboldalt támogatja. A határ 2006-ban a hivatalos adatok szerint nagyjából Michoacán, Mexikó, Hidalgo és Veracruz államok északi határánál húzódott.

A PAN és a PRD szereplése a hidegháborút követő időszak elnökválasztásain

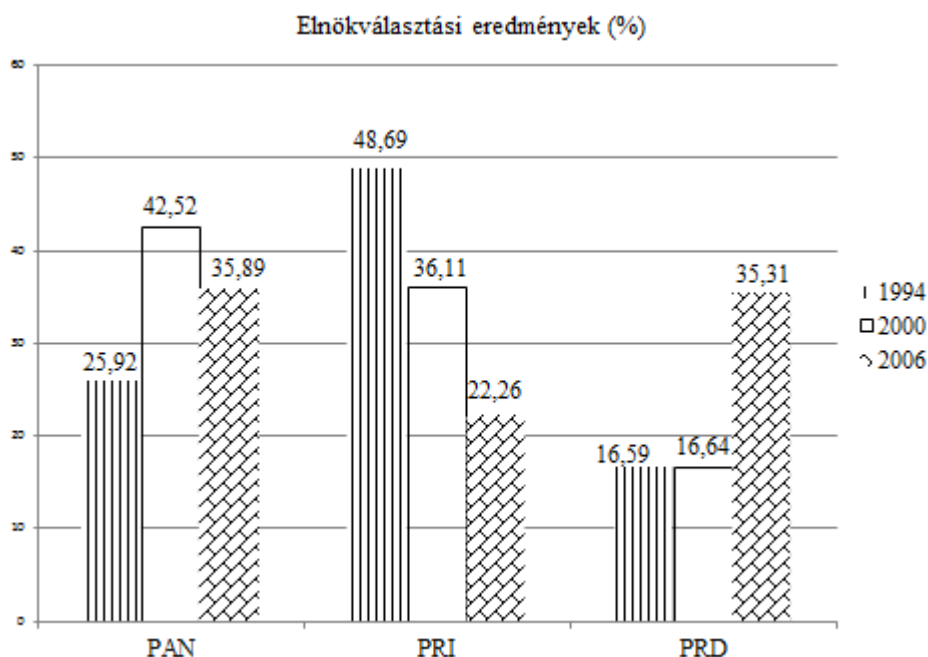
Vizsgáljuk meg az 1994-es, a 2000-es és a 2006-os mexikói elnökválasztási eredményeket a pártok szempontjából! Az 1939-ben Manuel Gómez Morín ügyvéd, tanár, a Mexikói Nemzeti Autonóm Egyetem volt rektora által alapított PAN [Partido Acción Nacional] már több mint félévszázados múlttal büszkélkedhetett 1994-re. Jelöltje, Diego Fernández de Cevallos, nem szerepelt rosszul, a szavazótábor ¼-e őt választotta. Mégis, a párt számára az áttörést a 2000-es választás hozta meg. A mexikóiak többségének ekkorra már elege lett a PRI-ből. Mászt akartak. Változást. Ezt az igényt a pártok közül legjobban a PAN ragadta meg, s el tudta hitetni az ország lakosaival, hogy ha változást szeretnének, rájuk kell szavazni. A párt elnökjelöltjére a lakosság több mint 40%-a voksolt. Azonban a PAN-t választók mindössze 28% tette ezt „magáért a jelöltért,” míg 66% azt nyilatkozta, hogy Vicente Foxra szavazott, mert változást akart.⁷

A 2000-es választás rendszerváltást hozott Mexikó életében. Nagy eufória kísérte, s óriási elvárások jelentek meg a horizonton. Ezeknek a Fox adminisztráció nem tudott teljes mértékben megfelelni, természetes tehát bizonyos csalódás. A választók „büntettek”, s a párt 2006-os elnökjelöltje, Felipe Calderón szerényebb, 36% alatti eredményt ért el.

A PRD [Partido de la Revolución Democrática] 1989-ben alakult, így 1994-ben történetében először indult elnökválasztásokon. Az elért nagyjából 16% így nem rossz, bár az is igaz, hogy 1994-ben Cuauhtemoc Cárdenasnak közel sem sikerült annyira megszorítani a hivatalos ellenfelet, mint 1988-ban, független jelöltként. A párt számára a nagy csalódást egyértelműen a 2000-es választások jelentették. A PRI-től elpártoló szavazók ugyanis a PAN-ba helyezték bizalmukat, a PAN szavazóbázisát növelték. A PRI „leépüléséből” a PRD nem profitált, szinte ugyanazt az eredményt érte el, mint 1994-ben. A látványos megerősödést a 2006-os elnökválasztás hozta, amikor a PRI-ből és a PAN-ból is kiábrándult mexikóiak több mint 35%-a adta szava-

⁶ A bekezdésben szereplő népességi adatok forrása: Instituto Nacional de Estadística y Geografía 2010. *Principales resultados del Censo de Población y Vivienda 2010*, Mexikó: INEGI. 1,4.

⁷ A *Reforma* napilap felmérése. Idézi Aguilar Camín, Héctor 2000. *México: La ceniza y la semilla*. Mexikó: Ediciones Cal y Arena. 39.

2. ábra • Pártok erőviszonyai 1994-ben, 2000-ben és 2006-ban⁸

Forrás: Szövetségi Választási Intézet, Mexikó

zatát Andrés Manuel López Obradorra (AMLO). A hivatalos végeredmény szerint az első és a második jelölt között kevesebb, mint 1% különbség volt. Választási csalásra hivatkozva, López Obrador a szavazatok újraszámolását követelte. Ez csak a szavazatok 9%-nál történt meg. A Szövetségi Választási Bíróság 2012 szeptemberében kiadott hivatalos kommunikációjában⁹ a végeredmény még szorosabb lett: mindössze 0,58% különbség a PAN jelöltje, Felipe Calderón javára. A dokumentum elmarasztalta a hivatalban levő elnököt az elnökválasztási verseny befolyásolása miatt,¹⁰ illetve a vállalkozókat tömörítő *Consejo Coordinador Empresarial*t azért, mert az általuk jegyzett broszúrák és spotok tendenciózusan befolyásolták a választókat – a baloldal diszkreditálásával –, tehát szereplésük az elnökválasztási kampányban részrehajló

⁸ A jobb áttekinthetőség végett, az ábrán csak a három fő párt szerepel, a választási koalíciók nem. Utóbbiakra azonban itt érdemes kitérni. Az 1994-es elnökválasztásokon a pártok még külön-külön indultak. A 2000-es választásokra két nagy koalíció alakult: a PAN és a Zöldek alkották a *Szövetség a Változásért* [Alianza por el Cambio], a PRD és néhány kisebb baloldali párt a *Szövetség Mexikóért* [Alianza por México] csoportosulásokat. A PRI nem lépett választási szövetségre más politikai erővel. 2006-ban a Zöldek a PRI-t támogatták. Választási koalíciójuk ugyanazt a nevet kapta, mint a 2000-es baloldali tömörülés: *Szövetség Mexikóért* [Alianza por México]. A baloldal a *Koalíció Mindenki Javáért* [Coalición por el Bien de Todos] néven hozott létre szövetséget. Ezúttal a PAN versengett egyedül. A választási koalíciók fontosak, ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy alapvető erejüket mégis a PRI, a PAN illetve a PRD adják, ezért lehet a választási eredményeket, mint a felsorolt pártok sikereit / sikertelenségeit megjeleníteni ezen a leegyszerűsített ábrán, a választási szövetségek feltüntetése nélkül.

⁹ *Dictamen relativo al cómputo final de la elección del presidente de los Estados Unidos Mexicanos, declaración de validez de la elección y de presidente electo* 2006.09.05. Mexikó: Tribunal Electoral del Poder Judicial de la Federación.

¹⁰ Ekkor újra használatba került a *dedazo* kifejezés, de már *dedazo azul* néven. A régi PRI praktika felelevenítésére, a valódi verseny kizárására utal. Mivel azonban a PRI helyett a PAN-ról van szó, ez a *dado* / *dedazo* kék, mert a Partido Acción Nacional színét viseli.

volt. Mindezeket a Bíróság szabálytalannak találta, de Felipe Calderón győzelmét nem kérdőjelezte meg, mondván a szabálytalanságok lakosságra gyakorolt hatása pontosan nem mérhető, azaz százalékokra nem konvertálható.

A választási kampány nem zajlott egyenlő esélyekkel 2006-ban. Kérdés ugyanakkor, hogy volt-e a választási csalás is, azaz beszélhetünk-e a szavazatok manipulálásáról? A mexikóiak nagyjából $\frac{1}{3}$ -a véli úgy, hogy igen.¹¹ Az ő érveiket foglalja össze Luis Mandoki¹² dokumentumfilmje: *Csalás, 2006* (Fraude 2006). Andrés Manuel López Obrador könyv alakban fogalmazta meg gondolatait: *A mafia elrabolta tőlünk az elnökséget* (La mafia nos robó la presidencia). AMLO nem vállalta az ellenzék szerepét, hogy ezzel elkerülje a hivatalos végeredmény és a PAN újonnan kormányzásának legitimizálását. Mexikó zsúfolásig telt főterén felesküdt Mexikó (morális) elnökének.

Kérdés, hogy a PRD 2006-os eredménye egyszeri megugrás volt-e, vagy valószínűsíthető, hogy a párt a legközelebbi 2012-es választásokon illetve középtávon, 30% feletti eredményeket ér majd el. Ehhez meg kell vizsgálni a mexikói politikai palettát. 2000 előtt Mexikóban a politikai életet általában két részre osztották: volt a PRI és a PRI ellenzéke.¹³ 2000-től kezdve, amikor az Intézményes Forradalmi Párt elvesztette a választásokat, megjelent a jobb – közép – bal, illetve a jobb – bal megkülönböztetés. A közép nagyon hamar kiürült, s a magát légtüres térben találó PRI jobb felé húzódott. A PRD így a baloldal egyedüli nagypártja maradt, komoly vetélytárs nélkül. Ezért valószínű, hogy 2006 után is 30% feletti választási eredményei lesznek.

A PRI szereplése a hidegháborút követő időszak elnökválasztásain

A hidegháború jegelte, azaz szinte megváltoztathatatlanra fagyasztotta a mexikói politikai életet. Az Amerikai Egyesült Államoknak ideológiai és stratégiai érdekei fűződtek ahhoz, hogy a vele több, mint 3.000 km-en határos Mexikóban „nyugalom” legyen, amit az észak-amerikai vezetés a PRI hatalomban tartásával vélt biztosítani. A bipoláris konfliktus végeztével az USA érdeklődése csökkent a szubkontinens iránt, kevésbé szólt bele a latin-amerikai államok politikai történeisébe, s ez kedvezett a belső „erjedésnek”. Számos helyen baloldali kormányok jutnak majd hatalomra, ami a bipoláris konfliktus éveiben elképzelhetetlen lett volna. Mexikóban azonban a poszt-hidegháborús effektus késve éreztette hatását. Az 1994-es elnökválasztásokat nagyon magabiztosan nyerte a PRI, 48,69%-os eredménnyel. Ennek alapvető oka az a szimpátiahullám volt, ami a párt elnökjelöltje, Luis Donaldo Colosio¹⁴ meggyilkolása után nyilvánult meg a *Partido Revolucionario Institucional* felé. Hat évvel később viszont a lakosság többsége már mást akart; változást. Ezt nemcsak a nemzetközi helyzet kedvező alakulása segítette elő, hanem maga Ernesto Zedillo elnök is, a választási törvény reformjával, amelynek révén a Szövetségi Választási Intézet teljes autonómiát kapott. A PRI 2000-ben ugyan elvesztette az elnökválasztást, azonban továbbra is a politikai élet jelentős szereplője maradt, sőt, a voksok nagyjából $\frac{1}{3}$ -val a

¹¹ Meyer, Lorenzo 2006. Left and the Newborn Mexican Democracy: Can the three survive? Előadás. Latin American Briefings Series, Center for Latin American Studies, University of Chicago, Digital Media Archive, 2006.10.16. Elérhetőség: <http://mexicanstudies.uchicago.edu/page/media>. Letöltés 2011.11.24.

¹² A magyar felmenőkkel bíró mexikói-amerikai filmrendező, Luis Mandoki Somlo 1954-ben Mexikóvárosban született. Első nagyfilmje a *Motel* (1983), amit a *Gaby, egy igaz történet* (1987), és nemzetközi elismerés követett. A nyolcvanas évek végén az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

¹³ Esetleg az ellenzékét tovább oszthatjuk lojális és való ellenzékére.

¹⁴ (Magdalena de Kino, 1950 – Tijuana, Baja California, 1994). Közgazdász, tanár és politikus. 1988 és 1992 között a PRI elnöke. Népszerű, reformpárti politikus, az 1994-es választásokon a PRI elnökjelöltje.

legfontosabb ellenzéki párt. A soron következő 2006-os elnökválasztás azonban a PRI számára valóságos rémálomnak tűnhetett. Úgy csökkent a támogatottsága kb. 13%-ot 2000-hez képest, hogy nem is volt kormányon. Ha pedig az 1994-es adatokhoz viszonyítunk, a veszteség még drasztikusabb: a szavazók ¼-e!

Ha ez a tendencia folytatódna, a 2012-es elnökválasztásokon a PRI a szavazatoknak mindössze 12%-át szerezné meg, s ezzel a párt kiszorulna a politikai erőteréből. RIP – *rest in peace* –, ahogy a tanulmány bevezetőjében szerepelt, s ahogy a pártot a PRI ellenfelei előszeretettel emlegetik. Ez azonban nem valószínű, hogy megtörténik. 2012-re a PRI megerősödésével és a PAN gyengülésével lehet számolni, mert a lakosság jelentős rétegei elégedetlenek a PAN 2006-2012-es ciklusával. Josefina Vázquez Motának, a PAN jelöltjének – az első női politikusnak, aki az ország legfontosabb posztjáért indul – ezért kevés esélye van arra, hogy megnyerje a választásokat. Pozícióját tovább rontotta Vicente Fox volt mexikói elnök állásfoglalása, aki azon az alapon, hogy saját pártjának, a PAN-nak nincs esélye nyerni, illetve hogy a baloldal győzelmét a „demokrácia érdekében” meg kell akadályozni, a PRI mellett állt ki, s szimpatizánsait is arra buzdította, hogy Enrique Peña Nietót, a PRI jelöltjét támogassák. Gustavo Madero, a PAN országos elnöke a következőképp reagált: „Ne felejtse el Fox Quesada úr, hogy az autoritarizmus illetve a politikai és gazdasági lemaradás évtizedei után Mexikóban, ő tűzte zászlajára a változást, következképp inkongruens, ellentmondó és abszurd, hogy szavazatokat kérjen arra a pártra, amely ellen 2000-ben indult.”¹⁵ Fox döntése egy gyenge választási szerepléssel megtévezve megoszthatja a PAN-t. A pragmatikus avagy opportunistá szárny csatlakozna a PRI-hez, a maradék pedig kispárttá zsugorodna össze a politikai paletta jobboldalán. Ezáltal a mexikói politikai élet kétpólusúvá válna. E forgatókönyv szerint azonban nem a PRI, hanem a PAN tűnne el.

Százalékos elnökválasztási eredmények

Amíg Mexikóban az egy hegemon párt modell volt jellemző, addig a jelöltek az elnökválasztásokat nagyon magas eredményekkel nyerték meg. Például Miguel de la Madrid 70,99%-kal.¹⁶ 2000-től jellemző az országra a három nagy párt modell, s ebből következően a szavazatok megoszlottak. Vicente Fox 2000-ben 42,52%-kal nyert, 2006-ban pedig Felipe Calderón a voksok 35,89%-val lett Mexikó elnöke.¹⁷ Ez a csökkenő tendencia 2012-ben minden bizonnyal nem folytatódik tovább. A politikai közép kiürülésével, a bal- és a jobboldal megerősödésével, úgy tűnik, magasabb százalékos értékek fognak születni. 2012-ben talán csak egy 40% feletti eredménnyel lehet nyerni.

Új jelenségek a 21. századi mexikói politikai életben

Újdonságnak számít a mexikói civil szféra megerősödése. Ezek a mozgalmak és szervezetek azt a táguló űrt töltik be, amit az egyre kevésbé megbízhatónak tartott pártok

¹⁵ Vicente Fox llama a “cerrar filas” con quien resulte ganador en las elecciones, *La Grilla*, CNN México, 2012.06.03. Elérhetőség: <http://blogs.cnnmexico.com/la-grilla/2012/06/03/fox-llama-a-%E2%80%99Ccerrar-filas%E2%80%99D-con-quien-sea-ganador-en-las-elecciones/>. Letöltés 2012.06.19.

¹⁶ A legkirívóbb végeredmény minden bizonnyal José López Portillo névéhez fűződik, ugyanis az 1976-os elnökválasztás idején a PRD még nem létezett, a PAN pedig nem indult. Így a hivatalos végeredmény 100% lett!

¹⁷ Meyer, Lorenzo 2006, *op. cit.*

hagytak és hagynak maguk után. A *Global Corruption Barometer* felmérésében a megkérdezetteknek különböző entitásokat, úgymint katonaság, rendőrség, egyház, egyetemek, politikai pártok, stb. kellett rangsorolni. Az 1-es érték jelentette a legkevésbé korruptat és az 5-ös a legkorruptabbat. A mexikói rangsorban a pártok kerültek a legrosszabb helyre 4,4-es átlagértékkel.¹⁸

Civil szervezet például a *Movimiento Regeneración Nacional*, rövidítve Morena [A Nemzeti Újjászületés Mozgalma]. Mexikó békés átalakítását tűzte ki célul, és személy szerint a PRD politikusát, Andrés Manuel López Obradort támogatja.

Csak pár hónappal ezelőtt alakult, de ország- és világszerte ismertté vált az *Én vagyok a 132. Mozgalom*. Megszületésének közvetlen előzményei Enrique Peña Nieto az Ibéramerikai Egyetemen tett, 2012 májusi látogatásához köthetők. A politikus elleni tiltakozást a hivatalos média minimalizálni próbálta, s a hírekben az szerepelt, hogy mindössze néhány rendbontó próbált zúrt teremteni; sikertelenül. Az egyetem hallgatói felháborodtak. 131-en nyíltan vállalták EPN-ellenes nézeteiket: videót készítettek, amelyen bemondják nevüket és hallgatói számukat, illetve bemutatják diákigazolványukat. A video felkerült a világhálóra és szimpátiahullámot indított el. Csakhamar csatlakoztak Mexikó más felsőoktatási intézményeinek diákjai is. Ekképp jött létre az *Én vagyok a 132.*

A mozgalom egyik alapvető követelése a médiaszektor megnyitása, és a jelenlegi tévés duopólium (*Televisa* és *TV Azteca*) megszüntetése. Cél az objektív tájékoztatás, és az, hogy a megbízható és nem részrehajló információhoz minél többen férhessenek hozzá. A hivatalos média szerepe a mexikói politikai életben már 2006-ban előtérbe került, hiszen kulcsfontosságúnak tekinthető annak megakadályozásában, hogy a PRD jelöltje, Andrés Manuel López Obrador megnyerje az elnökválasztásokat. 2012-re nemcsak az évekkel korábbi fekete legenda született újra, hanem a *Televisa* „saját jelöltet” is talált Enrique Peña Nieto személyében, akihez állítólag üzleti kapcsolat fűzi.¹⁹ Ugyanarról az eseményről igen elterő tájékoztatást kaphatunk a hivatalos tévécsatornák illetve az alternatív médián keresztül – a világhálót beleértve –, amint azt az Ibéramerikai Egyetem diákjai saját magukon megtapasztalhatták. Mexikóban csak a *Televisa* és a *TV Azteca* rendelkeznek országos lefedettséggel, és e két társaság műsorai a legnézettebbek. Televíziója szinte minden mexikói családnak van – a háztartások 92,5%-ban találunk tévékészüléket –, internet hozzáférhetőséggel és számítógéppel viszont csak kevesek rendelkeznek. Mégis fontos megemlíteni, hogy a számítógépek esetében az INEGI az utóbbi tíz évben 20%-os (!) növekedést regisztrált.²⁰ Középtávon fontos információs és kommunikációs tényezővé válhat a világháló.

Az 1994-es chiapasí felkelést szokás az első netháborúként illetve cyberfelkelésként jellemezni. Felmerül a kérdés, hogy a 2012-es mexikói elnökválasztást nevezhetjük-e majd az első netválasztásnak? Mekkora szerepe lesz a világhálón terjesztett híreknek és propagandának, illetve a net segítségével szerveződő és működő közösségeknek és civil szervezeteknek?

¹⁸ Transparency International 2010. *Global Corruption Barometer*.

Elérhetőség: http://www.transparency.org/country#MEX_PublicOpinion. Letöltés 2012.06.09.

¹⁹ Például Tuckman, Jo 2012. Archivos informáticos sugieren que Televisa vendió cobertura a altos políticos mexicanos, *The Guardian en español*. 2012.06.08.

Elérhetőség: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jun/08/mexico-televisa-cobertura-politicos?intcmp=239>. [Letöltés 2012.06.24.]

²⁰ Instituto Nacional de Estadística y Geografía 2010. *Principales resultados del Censo de Población y Vivienda 2010*, Mexikó: INEGI. 98-99.

Kitekintés

A tanulmányban bemutatott, a mexikói elnökválasztásokra illetve általánosságban a mexikói politikai életre jellemző tendenciák arra utalnak, hogy a *Partido Revolucionario Institucional* nem fog eltűnni, sőt „visszatér”. Erőt és szavazatokat merít majd a PAN sikertelen hatéves ciklusából, ugyanakkor számolnia kell egy szintén erősödő PRD-vel, illetve a növekvő civil szférával, amely elsősorban a baloldallal szimpatizál. Ezért a 2012-es választások kimenetele nem egyértelmű. Kérdéses, hogy a PRI elegendő támogatottsággal rendelkezik-e a győzelemhez. Nem véletlen, hogy a párt támogatókat keres, s hogy az utóbbi időben egyre inkább nyitott a Katolikus Egyház felé. Felvetődött annak a lehetősége, hogy az alkotmány az Egyház által leginkább sérelmezett pontjain módosítsanak, ha a PRI jelöltje jut az elnöki székbe. A PRI tehát nemcsak a *Partido Acción Nacional* volt szavazóit, hanem a PAN hagyományos támogatóját, az Egyházat is megpróbálja maga mögé állítani. A 2012-es választásokon bipoláris politikai aréna várható; a két esélyes a PRI és a PRD.

Felhasznált irodalom

- Aguilar Camín, Héctor 2000. *México: La ceniza y la semilla*, Mexikó: Ediciones Cal y Arena.
- Aguilar Camín, Héctor 2009. PRI: ¿El poder para qué?, *Nexos* 2009.03.01. Elérhetőség: <http://www.nexos.com.mx/?P=leerarticulo&Article=207>. [Letöltés 2012. 05. 27.]
- Central Intelligence Agency 2011. Mexico, in *The World Factbook 2011*, Washington D.C.: CIA. Elérhetőség: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mx.html>. [Letöltés 2012.06.23.]
- Cosío Villegas, Daniel – Bernal, Ignacio – Moreno Toscano, Alejandra – González, Luis – Blanquel, Eduardo – Meyer, Lorenzo 2002. *Mexikó rövid története*, Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Foster, Lynn 1999. *Mexikó története*, Szeged: Pannonica.
- Hamnet, Brian 1999. *A Concise History of Mexico*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Horváth Gyula 1995. *Tanulmányok a mexikói forradalomról*, Szeged: JATE.
- Horváth Gyula 1984. A mexikói „hivatalos” párt megalakulása és 1938-as átalakítása, in Tarbai Gabriella, Meszerics Istvánné (szerk.): *A fejlődő országok múltja és jelene II*, Budapest: ELTE. 51-68.
- Instituto Federal Electoral 1994–2006. *Estadísticas y resultados electorales*. Elérhetőség: http://www2.ife.org.mx/portal/site/ifev2/Estadisticas_y_Resultados_Electorales/. [Letöltés: 2012.05.20.]
- Instituto Nacional de Estadística y Geografía 2010. *Principales resultados del Censo de Población y Vivienda 2010*, Mexikó: INEGI.
- Krauze, Enrique 2000. Amanecer democrático, *El País* 2000.08.01. Elérhetőség: http://elpais.com/diario/2000/08/01/opinion/965080809_850215.html. [Letöltés 2012. 05. 23.]
- Krauze, Enrique 2006. El mesías tropical, *Letras Libres*, 2006. június, 90. szám. Elérhetőség: <http://www.letraslibres.com/revista/convivio/el-mesias-tropical>. [Letöltés 2012. 05. 23.]
- Krauze, Enrique 2010. México contemporáneo (1988-2008), in Wobeser, von Gisela, ed.: *Historia de México*, Mexikó: FCE, 261-277.
- Mandoki, Luis 2006. *Fraude* (film). Mexikó: Contra el Viento Films.

- Meyer, Jean 2010. México entre 1934 y 1988, in Wobeser, von Gisela, ed.: *Historia de México*, Mexikó: FCE, 249-260.
- Meyer, Lorenzo 2006. Left and the Newborn Mexican Democracy: Can the three survive? Előadás. Latin American Briefings Series, Center for Latin American Studies, University of Chicago, Digital Media Archive, 2006.10.16. Elérhetőség: <http://mexicanstudies.uchicago.edu/page/media>. [Letöltés 2011. 11. 24.]
- Ramírez Cuevas, Jesús és Salces, Carlos 2011. *De la Barbarie a la Esperanza* (film). Los Angeles: Vamos Unidos U.S.A.
- Dictamen relativo al cómputo final de la elección del presidente de los Estados Unidos Mexicanos, declaración de validez de la elección y de presidente electo* 2006.09.05. Mexikó: Tribunal Electoral del Poder Judicial de la Federación.
- Transparency International 2010. *Global Corruption Barometer*. Elérhetőség: http://www.transparency.org/country#MEX_PublicOpinion. [Letöltés 2012.06.09.]
- Tuckman, Jo 2012. Archivos informáticos sugieren que Televisa vendió cobertura a altos políticos mexicanos, *The Guardian en español*. 2012.06.08. Elérhetőség: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jun/08/mexico-televisa-cobertura-politicos?intcmp=239>. [Leöltés 2012. 06. 24.]
- Villamil, Genaro 2012. Vicente Fox-Peña Nieto, el amargo spot, *Proceso* 2012.06.05. Elérhetőség: <http://www.proceso.com.mx/?p=309888>. [Letöltés 2012. 06. 18.]
- YOSOY132* (video). Feltöltés: Yo Soy, 2012.05.29. Youtube. Elérhetőség: <http://www.youtube.com/watch?v=t6LgxA-7FiM>. [Letöltés: 2012. 06. 04.]

A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia (1955) és a Latin-Amerikai Általános Zsinat (1899) párhuzamai a Szentszék Latin-Amerika politikájának tükrében

Horváth Emőke*

Abstract Pope Pius XII convened in Rio de Janeiro in 1955, an Episcopal conference of the Latin American Bishops. Despite of that it was an epoch-making event, the meeting had very little attention in the historical research related to the Latin American church history. The members of the conference established the Latin American Episcopal Council (Consejo Episcopal Latinoamericano, CELAM) which became the ecclesiastical center of the region within the Catholic church. The presentation analyzes the factors that led the Vatican and the Latin American church convening the first general episcopal meeting of the subcontinent.

Keywords Episcopal conference • church history • politics

A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia a későbbi, elsősorban az 1968-ban, Medellínben összeülő püspöki értekezlet jelentőségének a fényében méltatlanul háttérbe szorult a történeti kutatásban. Az 1955-ös Rioi konferencia elemzése ennek ellenére megkerülhetetlen az egyháztörténészek számára, mert innen indult útjára a térség egyházait integráló intézmény, a Latin-amerikai Püspöki Tanács (Consejo Episcopal Latinoamericano, rövidítve CELAM), mely a régió egyházainak motorja lett. A konferencia záródokumentumának utolsó fejezete foglalkozik a CELAM létrehozásának kérdésével.¹ A forrás tanúsága szerint a jelenlévő egyháziak egyhangúlag jóváhagyták a Szentszék felé a Latin-amerikai Püspöki Tanács létrehozására vonatkozó kérést. Elképzeléseik szerint a Tanács rendszeresen tanulmányozná a Latin-Amerikát érintő egyházi kérdéseket, koordinálná a tevékenységeket és évente tartana üléseket. Az apostoli jóváhagyás eredményeként egy új, *nemzetek feletti* szervezeti forma intézményesült a katolikus egyházon belül, mely eddig intézményesített formában példa nélkül való volt. Az 1955-ben megfogalmazott kérés, illetve a püspöki konferencia előzményeit és részbeni magyarázatát a Szentszék XIX. század végi, XX. század eleji politikájában kell keresnünk. Felvetődik azonban a kérdés: beszélhetünk-e tudatos, átgondolt pápai Latin-Amerika politikáról a függetlenség kivívását követően, az 1850-1950 közötti száz esztendőben? Reményeim szerint az előadás végére megkapjuk a feltett kérdésre a választ.

* Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
E-mail: bolhorem@uni-miskolc.hu

¹ Parte 11, Título XI, Consejo Episcopal Latinoamericano, 97. pont

A szakirodalom a Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia előzményeként tartja számon az 1899-ben Rómában megtartott Latin-Amerikai Általános Zsinatot.² Ezzel a kiindulóponttal magam is egyetértek, a *Concilio Plenario Latinoamericano* (CPL) több szempontból is párhuzamba állítható a Rio-i konferenciával, hiszen mindkettő a térség egészére kiterjedő, nemzetek feletti gyűlés volt, ugyanakkor a Rómában összehívott értekezlet kivételes, egyszerinek szánt összejövetelként inkább a kánonjogi kérdésekre, a zsinati aspektusra helyezte a hangsúlyt. Az 1955-os konferencia pedig a szervezeti és gyakorlati problémákra koncentrált, valamint egy állandósult intézményi forma kezdetévé vált, tehát a rendszeresség igénye fogalmazódott meg a résztvevők oldaláról, amikor a CELAM megalapítását javasolták. Az eltérő célok és megközelítés ellenére hasonló kérdésfeltevésekkel és súlypontokkal találkozhatunk mindkét esetben.

A Rio de Janeiro-i konferenciát XII Pius pápa az „*Ad Ecclesiam Christi*” című apostoli levelében (*litterae apostolicae*) hívta össze, melynek elnökletével Adeodato Giovanni Piazza kardinálist, az Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkárát bízta meg, mellette Antonio Samoré, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkára látta el a helyettesi feladatokat. Az apostoli levél arra az alapkérdésre is rávilágít, hogy a pápa miként viszonyult magához a latin-amerikai szubkontinenshez. XII. Pius értelmezése – ahogy a pápai levél fogalmaz –, az egyes nemzetek különbözősége ellenére, a térség egységét sugallja, *a földrajzi szomszédság, a közös civilizáció kötelekének* egyesítő ereje révén. Ez az egység-gondolat már a XIX. században is jelen volt a Szentszék eszmerendszerében, ennek kifejtése közelebből megismerhető a Latin-Amerikai Általános Zsinatra vonatkozó szentszéki levelezésből, valamint bizottsági jelentésekből. Amerika négyszáz éves felfedezését (1892) követő megemlékezés után, 1894-ben Rómában felállítottak egy bizottságot, amely azt a feladatot kapta, hogy az utóbbi öt év változásait vizsgálja Latin-Amerikában. A bizottság alapos kutatást végzett, személyes tapasztalatok gyűjtésére is hangsúlyt fektetett, így a helyszíni benyomások alapján még autentikusabb képet tárhatott a pápa elé. A bizottsági jelentés is a szubkontinens egységének képét rajzolta meg, a származás, a közös nyelv, a hagyományok, a hit, a kormányzati rendszerek alapján.³ Ezeknek a közös motívumoknak az együttes említése, illetve ezek alapján Latin-Amerika egységben történő látatása azonban már XIII. Leó pápa írásaiban felbukkant, 1887-ben Mariano Rampolla bíborshoz írt levelében pontosan a származás, a nyelv és a hit egységének motívumát, mint a szubkontinenssel kapcsolatos legfőbb elemet emelte ki, és ehhez a gondolathoz pontifikátusának idején végig ragaszkodott.⁴ Ugyanakkor a latin-

² Dussel, Enrique: *Historia de la Iglesia en América Latina*. Barcelona, 1972., Meyer, Jean: *Historia de los cristianos en América latina. Siglos XIX y XX*. Ciudad México, 1969, újabb kiadása 1991., Gaudiano, Pedro: La preparación del Concilio Plenario Latinoamericano, según la documentación Vaticana. *Teología* 72 (1998/2) 105-132., Pazos, Antón M.: Motivos de fondo para la reunión del Concilio Plenario de América Latina de 1899. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas* 38. 2001. 245-266., Bautista García, Cecilia Adriana: Hacia la romanización de la Iglesia mexicana a fines del siglo XIX. *Hmex* LV,1,2005. 99-144.

³ Idézi: Pazos, Antón M.: Motivos del fondo para la reunión del Concilio Plenario de América Latina de 1899. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas* 38. 2001. 245-266., 248.: „...sembrano formare una sola famiglia per comunanza spesso di origine, di linguaggio, sempre di fede, di tradizioni, di sistemi governativi...” 9. lábjegyzet

⁴ “Le strette attinenze [con España] di origine, di lingua e di religione, come ancora la fermezza medesima nell’avita fede, che uniscono alla Spagnuola le popolazioni dell’America di mezzodi, Ci invitano a non disgiungerle nelle speciali cure che saremo per rivolgere del pari a comune loro vantaggio.” In: “Lettera di Sua Santità Papa Leone XIII al Cardinale Mariano Rampolla suo Segretario di Stato”: *Acta Sanctae Sedis* XX (1887), pp. 3–27. 8. Idézi Pazos, Antón M.: Motivos del fondo para la reunión del Concilio Plenario de América Latina de 1899. *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas* 38. 2001, 6. lábjegyzet

amerikai főpapság egy része más véleményt fogalmazott meg a Latin-Amerikai Általános Zsinatot előkészítő levelezés során. Itt a brazil, és a haitii klérus reakciójára gondolok, akik első lépésként elutasították az általános zsinat összehívásának szükségességét származási, nyelvi és kulturális eltérőségekre hivatkozva.⁵

A Szentszék meglátásom szerint azért is ragaszkodott a latin-amerikai egység gondolatához, mert így saját szerepét erősíthette, hiszen ezzel az elképzeléssel a függetlenségi harcok előtti időszakot, az egységben látott és kezelt latin-amerikai egyházat csempészte vissza az új államokhoz fűződő kapcsolat alakításába. Azt is mondhatnánk, hogy rutinból ragaszkodott Róma az egységhez, de nem felejtjük el, hogy legalább ilyen fontos volt az autochton egyházak önállósodási törekvéseinek kordában tartása is, ami az összetartozás tudatának erősítésén keresztül talán könnyebbnek bizonyulhatott a Szentszék részéről.

A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia és a Latin-Amerikai Általános Zsinat további közös elemeként említhető, hogy mindkét esetben központi kérdésként szerepel a paphiány problémája Latin-Amerikában. Ennek a problémának a gyökerei is visszanyúlhatnak a XIX. századba és szoros korrelációt mutat a katolikus egyház általános helyzetével. Közismert tény, hogy a szubkontinens függetlenségének kivívását követő időszak szinte sokszerű állapotot idézett elő a katolikus egyházon belül. A merőben új helyzetet azonban nemcsak a kiformalódó új államok, hanem a korábbi anyaország együttesen idézte elő, mivel Spanyolország nem volt hajlandó az 1830-as évek végéig elismerni az elvesztett gyarmatok függetlenségét és a Vatikántól az követelte, hogy a *ius patronatus*, azaz a kegyuraság alapján továbbra is őt tekintse illetékesnek a latin-amerikai egyházakra vonatkozó kérdésekben, elsősorban a főpapi kinevezések ügyében. Ezzel a kitartó makacssággal teljesen ellehetetlenítette a főpapság helyzetét, ami oda vezetett, hogy a megüresedett érseki és püspöki székek hosszú évekig betöltetlenek maradtak. A XIX. század folyamán a latin-amerikai egyház az új államokkal kialakítandó politikai kapcsolatok építésével, pénzügyi helyzetének rendezésével, az oktatásban betöltött szerepének átalakításával, az egyházi vagyon, az egyházi anyakönyvezés és szerzetesség kérdéseivel, vagyis folytonosságának biztosításával volt elfoglalva. Ez az időszakot egyben az egyház elbizonytalanodásának, Karl M. Schmitt szavaival élve „gettósodásának”, majd intézményrendszere megszállásának a korszakaként definiálhatjuk.⁶

A spanyol és észak-amerikai hagyományokat követő új alkotmányok egyházra vonatkozó cikkelyei kimondták az egyház és állam szétválasztását, ezen túlmenően a papi utánpótlás nevelésének a lehetőségét is igyekeztek visszaszorítani, valamint a szerzetesrendek helyenkénti feloszlásával a hittérítés gyakorlata is csorbát szenvedett. Természetesen nem egyforma mértékben sújtottak le az egyes államok az egyházra, hogy csak a szélsőséges példákat említsem, Uruguayban az egyház állami ellenőrzés alatt maradt és Argentínában sem került sor komolyabb konfliktusokra, ugyanakkor Kolumbiában José Hilario López kormányzása idején (1849–1853) a közben újra betelepült jezsuitákat ismételten kiűzték, és számos egyházi személyt száműzésbe kényszerítettek 1861 és 1863 között.⁷ Venezuelában sem volt sokkal kedvezőbb a helyzet, ott a szemináriumot 1872-ben zárták be, az oktatást a világi egyetemre helyezték át, az egyházi javakat elkobozták, a szerzeteseket elűzték. Talán a leghevesebben Mexikó reagált az egyházzal szemben, ahonnan szintén távozniuk kellett a szerzeteseknek és állami tulajdonba került az egyházi vagyon. Elmondhatjuk, hogy

⁵ Pazos, Antón M.: *Motivos del fondo para la reunión del Concilio Plenario de América Latina de 1899. Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas* 38. 2001.249., 10. lábjegyzet

⁶ Schmitt, Karl (ed.): *The Roman Catholic Church in Modern America*. New York, 1972.

⁷ Dussel, Enrique: *Historia de la Iglesia en América Latina*. Barcelona, 1972., 101-102.

egész Latin-Amerikában megbillent az egyházi intézményrendszer egyensúlya, az európai, elsősorban spanyol eredetű főpapság jelentős része pedig elhagyta a területet. A függetlenség kivívásának következményeként létrejött változások a katolikus egyház számára súlyos paphiányt idéztek elő, melynek hatásával a mai napig számolnia kell Latin-Amerikának.

A papi utánpótlás bizonytalanságának kérdése arra indította IX. Pius pápát, hogy 1858. november 21-én Rómában külön oktatási intézményt alapítson a latin-amerikai szeminaristák számára. A *Collegium Pio Latinoamericanum* esetében XIII. Leó idején még egy fontos cél kapott hangsúlyt: egy új amerikai klérus kialakításának a szándéka. Ennek szükségessége több okkal is magyarázható: 1. a latin-amerikai alsópapság egy jelentős része a függetlenségi harcok idején átpolitizálódott, az esetek többségében az anyaországgal ellentétes oldalon állva, és fegyveresen is beavatkozott az eseményekbe, 2. a papság életmódja és doktrinális ismeretei számos kívánnivalót hagytak maguk után. Róma számára tehát ez az autochton papság részben elfogadhatatlan volt politikailag „kompromittálódott” helyzete, de sokkal inkább a kánoni szabályokkal ellentétes tradíciói és csekély, felszínes teológiai ismeretei, valamint igen csak visszafogott spiritualitása miatt. A Latin-Amerikai Általános Zsinat kánonjai is egyértelműen utalnak a papság helytelen életvitelére, a cölibtáus be nem tartására, az ágyasság intézményének mélyen gyökerező létezésére. „*Megszűnik a pap legitimitása, ha a hívek úgy vélik, hogy egy asszony szeszélyétől függ*” fogalmaz a 653. kánon. Mindezek az amerikai papságnak tulajdonított hiányosságok arra indították a pápaságot, hogy Rómában legyen az egyik legfontosabb latin-amerikai papi szeminárium, amely odafigyelésével, spirituálisan és morálisan elkötelezett előljáróival alkalmas arra, hogy jól felkészített egyháziakat küldjön a térségbe.

1955-ben a Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia záródokumentumának első része, amely egyben az anyag legerjedelmesebb egységét alkotja, aktív kampány meghirdetését tűzte ki célul a papi hivatás iránti elhivatottság növelése érdekében a papok igen alacsony száma miatt.⁸ Fél évszázaddal a római zsinat után még mindig ugyanazzal a nehézséggel kellett szembesülnie a latin-amerikai egyháznak: a csekély létszámú, képzettségében hiányosságokat mutató, elhivatottságában, spiritualitásában felszínességet tanúsító papasággal. Miért nem sikerült a két gyűlés között eltelt időszakban, ha nem is megoldani, de számottevően javítani a helyzetet? Véleményem szerint ennek egyik legfőbb okát, legalábbis a létszám tekintetében, a közben bekövetkezett demográfiai robbanásban kell keresnünk (1. ábra).

A bemutatott ábrán jól látható, hogy 1890-től igen erőteljes demográfiai növekedéssel számolhatott a szubkontinens, ami a II. világháborút követően meredek emelkedésbe csapott át. Az első esetben, 1880 és 1930 között, az európai bevándorlás jelentette a legnagyobb demográfiai erőforrást, elsősorban a Río de la Plata vidéke (Argentína, Uruguay), valamint Chile és Brazília számára.⁹ A térség lakossága 1850 és 1900 között megduplázódott és 1940-re ismételtén a duplájára emelkedett. Ennek ellenére 1950-ig Észak-Amerika és Latin Amerika lakosságának száma lépést tartott egymással (Észak-Amerika: 166,3, Latin-Amerika 167 millió fő). Csak az 1950-es években szakadt szét a két térfél fejlődési dinamikája, és gyorsult fel Közép- és Dél-Amerika valamint a Karib-térség demográfiai növekedése. Tehát a második hullám során egy jóval drasztikusabb demográfiai létszámemelkedéssel kell számolni, ami önmagában a bevándorlással nem magyarázható. Indokként a várható élettartam nö-

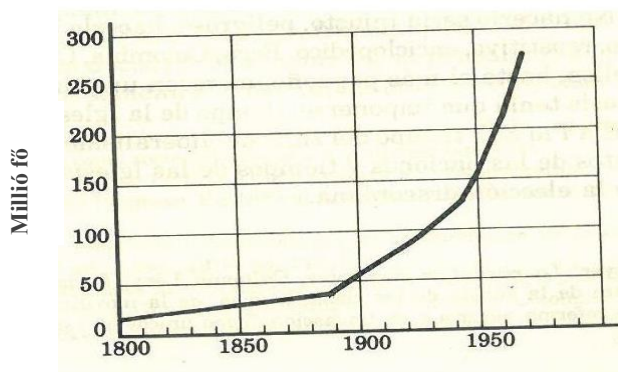
⁸ Záródokumentum, Título I: Vocaciones y Formación del Clero Secular

⁹ Meyer, Jean: *Historia de los cristianos en América latina. Siglos XIX y XX*. Ciudad México, 1969, újabb kiadása 1991., 203.

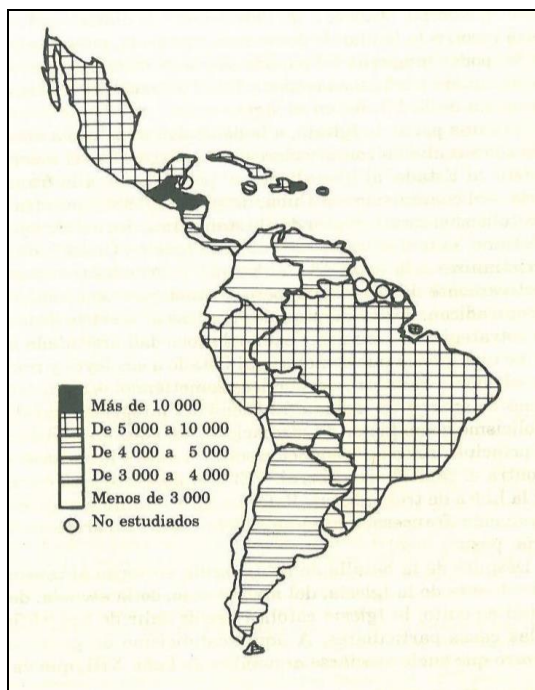
vekedése, és a kiugró születési ráta együttes hatása említhető, melyek a szubkontinenst új demográfiai mutatókkal szembesítették. Mindezek a demográfiai változások ugyanúgy igen jelentős paphiányt váltottak ki Latin-Amerikában, mint amivel a XIX. században kellett számolni, éppen ezért 1955-ben nagyon is aktuális kérdésnek számított a probléma orvoslása. A Rio de Janeiro-i Püspöki Konferencia a helyzet tanulmányozását követően a propaganda eszközét is be kívánta vonni a papi hivatás iránti érdeklődés felkeltésébe, ennek érdekében a média, a sajtó és rádió erejét is fel kívánta használni, ami új, a korhoz alkalmazkodó szemléletet tükröz. Ezzel szemben a XIX. században az egyházi körlevelekre, a plébánosi meggyőzésekre, a személyes kapcsolatokra alapozták a paptoborzást, ami nyilvánvalóan nem bizonyulhatott elég hatékonynak a nehézségek megoldásában. A szemináriumok száma is elégtelen, mert bár a XIX. század végén és a XX. század elején alapítottak több ilyen intézményt Amerika szerte, ezek kapacitása igen csekély volt a hiányzó létszámhoz képest. A következő adatsor (2. ábra), azt mutatja be, hogy 1961-ben hány hívő jutott egy papra Latin-Amerikában. Bár csekély mértékben emelkedett a papság száma (3. ábra), de ez olyan elenyészőre tehető, hogy érdemben képtelen volt javítani a helyzeten, és összességében a rendkívül negatív arányszám a katolikus hívőket az esetek jelentős részében csak formailag tartotta az egyház kebelén belül. A magára hagyott nyáj figyelmé könnyen más irányba terelődött a német és angolszász protestáns térítők hatására, melynek következtében a protestantizmus egyes területeken jelentős mértékben megemelkedett (4. ábra), bár abszolút értékben még mindig csekély maradt, ugyanakkor egy folyamatosan és radikálisan emelkedő létszámról kell beszélnünk. A protestáns egyházak a hívekkel ápolandó személyes, mindennapos, élő kapcsolatok kialakítására törekedtek, ami az egy lelkipásztorra jutó hívek jóval kedvezőbb arányszámából fakadóan könnyebben volt megvalósítható (5. ábra). Katolikus részről a szociális kérdések iránti érzékenység megfogalmazása a *Rerum Novarum* (1891) kezdetű enciklika kiadása után kezdődött intenzívebben, ami csak az 1920-as 1930-as évektől kezdve mutatkozott meg erőteljesebben a latin-amerikai társadalomban.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a két elemzett egyházi gyűlés, az összehívásuk között eltelt több mint fél évszázad ellenére, nagyon hasonló problémákkal küzdő latin-amerikai egyház képét villantotta fel. A XIX. század második felében, a politikai változások következtében a Szentszék számára megkerülhetetlen lett a latin-amerikai kérdés előtérbe helyezése, elsősorban IX. Pius és XIII. Leó pápasága idején. IX. Pius személyéhez köthető az első lépés megtétele a római székhelyű, *Collegium Pio Latinoamericanum* felállításával, ebben az esetben azonban csupán a helyzet felismeréséből fakadó rendelkezésről van szó, más összefüggő intézkedéstervezet nem olvasható ki a forrásokból. XIII. Leó uralkodás idején már összetettebb a helyzet, azonban nála sem találunk Latin-Amerikára vonatkozó kidolgozott programtervet, intézkedéseinek sorozatából sem állítható össze ilyen, így elfogultnak találok a spanyol nyelvű szakirodalom azon megállapítását, hogy tudatosan megtervezett egyházpolitikája lett volna a térségre vonatkozóan. Meglátásom szerint sokkal inkább a napi kérdésekre adott válaszok sorozatával találkozunk XIII. Leó estében is, csupán egy kivételes ünnepi alkalomra való készülődés, Amerika felfedezésének 400. évfordulója állította jobban reflektorfénybe a szubkontinenst pontifikátusának idején.

MELLÉKLETEK

**1. ábra • Demográfiai növekedés Latin-Amerikában
1800–1970**

Forrás: Mayer, Jean: Historia de los cristianos en América Latina. Siglos XIX y XX. México D.F., 1991. 203.

**2. ábra • Egy katolikus papra jutó hívek száma Latin-Amerikában
1961**

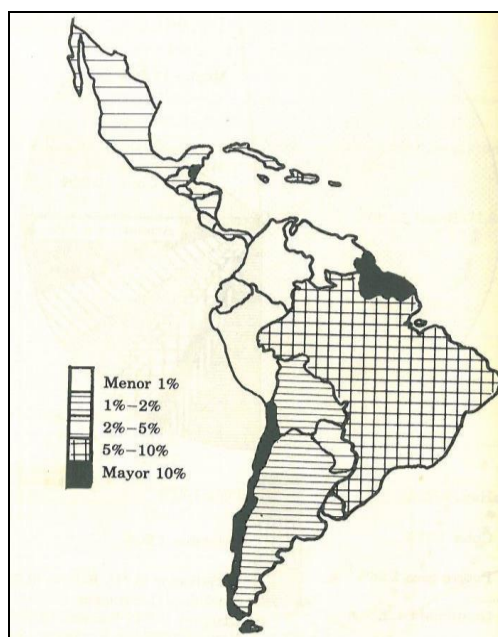
Forrás: Mayer, i. m., 215.

3. ábra • A latin-amerikai papság létszáma 1949–1969

	1949	1954	1959	1964	1969
Argentína	3 900	4 434	4 731	5 232	5 530
Bolívia	504	612	689	788	855
Brazília	7 231	8 296	10 326	11 332	12 427
Chile	1 980	1 758	2 351	2 481	2 459
Costa Rica	168	219	246	296	367
Dominikai Köztársaság	162	190	310	382	446
Ecuador	892	1 093	1 201	1 403	1 585
El Salvador	214	241	277	355	395
Guatemala	132	195	298	464	517
Haiti	333	378	450	466	517
Honduras	130	125	156	206	260
Kolumbia	2 874	3 586	3 807	5 191	4 858
Kuba	620	670	723	225	215
Mexikó	4 327	5 454	6 301	7 204	8 649
Nicaragua	167	198	222	281	300
Panama	120	142	171	198	257
Paraguay	292	265	312	411	446
Peru	1 346	1 542	1 770	2 225	2 311
Uruguay	649	740	688	797	627
Venezuela	784	1 097	1 292	1 871	1 904
Összesen:	26 825	31 235	36 321	41 808	44 818

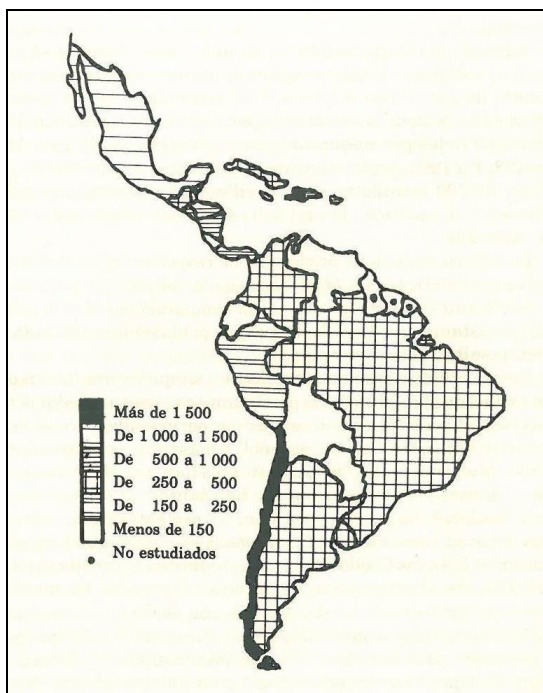
Forrás: Mayer, i. m., 214.

4. ábra • A protestantizmus elterjedtsége Latin-Amerikában 1961

Forrás: Mayer, i. m., 284.

**5. ábra • Egy protestáns lelkészre jutó hívek száma Latin-Amerikában
1961**

Forrás: Mayer, i. m., 285.

A spanyol integralista és „mesztic” katolikusok vitájáról 1884-1887

Semsey Viktória*

Abstract The discussion between the Spanish integralist and “*Mestizos*” Catholics in 1884–1887: the briefly sketched picture shows how the fragmentation within the Spanish Catholic Church were embedded in the Spanish political and social life in the second half of the 19th century, and what was the relationship with the papal policy. The author chose Felix Sardà y Salvany’s “Liberalism is a sin” and Pazos de Celestino’s “Procedure against the integralism” as a source of his works.

Keywords Catholic integralism • “*mestizos*” Catholics • liberalism • Sardà • *Cum Multa*

A spanyol katolikus egyház történetében az 1851-től kezdődő és a század végéig tartó néhány évtized az egyházzal kapcsolatban felmerült sokféle kihívás miatt mozgalmas időszakot jelentett. A kihívások nem egyszerűen az egyház és az állam kapcsolatában a megváltozott korhoz való alkalmazkodást szorgalmazták, hanem a megváltozott helyzetben az egyházban kialakult belső megosztottságon is úrrá kellett lenni. A korabeli Európa más országaiban – így Magyarországon is – némileg hasonló volt a helyzet.

1851-ben Róma és a spanyol állam aláírta azt a konkordátumot, amelyben a pápa elfogadta az addig meghozott *dezamortizációs* törvényeket (főként az egyházi földek és egyéb ingatlanok államosítására vonatkoztak, és azt követően ezek értékesítésére). A pápa garanciát kért a még nem államosított egyházi ingatlanok megtartására, kérte a katolikus vallás államvallás jellegének megőrzését Spanyolországban, a konkordátum megerősítette az egyház ellenőrzési jogát az oktatásban, biztosította számára az egyház tagjaival kapcsolatos igazságszolgáltatást, továbbá azt, hogy az egyház anyagi javakat birtokolhat, és az állam köteles az egyház rendszeres – a fenntartását biztosító - anyagi támogatásra. Cserében elismerte, az 1833 óta tartó spanyol dinasztikus vitában semleges állásfoglalását feladva, hogy II. Izabella Spanyolország legitim királynője.¹ A konkordátum a 20. század elejéig érvényben maradt, és rögzítette az egyház- és az állam kapcsolatában addig bekövetkezett változásokat, elvárásokat és kötelezettségvállalásokat.

* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Email: semsey.viktoria@kre.hu

¹ Artola, Miguel (1978): *La burguesía revolucionaria (1808-1874). Historia de España. Alfaguara V.* [1973] Madrid: Alfaguara-Alianza Ed. 141.

A század második felében újfajta kihívások álltak a katolikus egyház elé a megváltozott korban és az 1854-es forradalom óta jelentősen megváltozott alkotmányos monarchiában. Mindezek egybeestek azzal az időszakkal, amikor a pápai trónt IX. Pius, illetve XIII. Leó töltötték be, akik nem egyformán közelítették meg az egyház szerepét a kor kihívásaival – közöttük a liberális politikával – kapcsolatban.

Az egyház számára küzdelmes évtizedek fontos állomása, eszmetörténeti szempontból összefoglalása volt Donoso Cortésnek, a nemzetközileg ismertté vált konzervatív katolikus filozófusnak az 1851-ben megjelent *„Tanulmány a katolicizmusról, a liberalizmusról és a szocializmusról”* című értekezése, amelyben az egyház mindenhatóságát fejtette ki. (A mű hatása Magyarországon is fellelhető Eötvös József és Zichy Jenő gondolataiban, nem sokkal a magyar Katolikus Néppárt megalakulása előtt.)²

1868-ban újabb forradalom következett be Spanyolországban, amely II. Izabella trónfosztásába torkollott, és amelyet 1874-ig demokratikus jellegű törvényhozási folyamat követett. Ebben az időszakban témánk szempontjából a legjelentősebb az 1869-es demokratikus alkotmány, majd az 1873-as I. Köztársaság törvényhozása, amely az egyház szempontjából világi kompetenciavesztést eredményezett. Az 1875-től 1931-ig tartó éveket a spanyol történelemben restaurációnak nevezik, amikor a liberálisok és a konzervatívok közötti politikai váltogazdálkodás mentén irányították az országot. Tanulmányunkban röviden bemutatjuk azt a katolikus táboron belüli – 1882–1888 közötti években lezajlott – érdekes vitát, amelyet felerősített a *„Liberalismus bűn”* című értekezés megjelenése.

1885-től 1890-ig a liberális Práxedes Mateo Sagasta (1827–1903) kormányzott. Ez volt a spanyol liberálisok úgynevezett „hosszú kormányzása”. Az időszakban felerősödött a liberálisok antiklerikalizmusa is, aminek főleg az volt az oka, hogy 1876 után a konzervatívok harcos katolicizmusa is erőteljesen kibontakozott.³

Az állam és az egyház szétválasztásának kérdésében mindkét oldal saját szerepének megfogalmazására, újrafogalmazására kényszerült. A liberális elveken nyugvó piacgazdaság és társadalom kialakulása, stabilizálódása Spanyolországban hosszú folyamat eredménye volt, amely a 18. század végétől indult, és – több liberális jellegű forradalmon és polgárháborún, több alkotmányon keresztül – a 19. század második felére zárult le. A spanyol liberálisok hívó katolikusok maradtak ebben a folyamatban. A század második felében azonban, az egyház konzervatív felfogása miatt és erőteljes politikai szerepvállalásának is köszönhetően sokan – katolikusok is – szembefordultak a hivatalos spanyol egyház felfogásával, és a katolikusok több áramlatra oszlottak. Ezek az áramlatok az integralista (vagy ortodox, „tisztá”), karlista katolikusok illetve „mesztic” (liberális katolikusok, „kevert”) nevet kapták az 1880-as években.

Az integralista és a liberális katolikusok között zajló vita mélyén morális illetve politikai kérdések húzódtak meg. Az egyháznak meg kellett fogalmaznia a választ arra a kérdésre, hogy hogyan alakítsa viszonyát a polgári államhoz, elfogadható-e az, hogy a modern államot irányító liberális eszmékhez való viszony megoszthatja a katolikusokat. Ennek alapjául az a felismerés szolgált, hogy a liberalizmus morális tartalmának bizonyos vonatkozásait egyes katolikusok (a liberális katolikusok, a meszticek) szerint nem kell elutasítani. Táboruk a spanyol kléruson belül is megtalálható volt.

A 19. század második felében a vallásos individualizmus és a szekularizáció erősen hatott a kor mentalitására. Ugyanakkor Spanyolországban ezekben az évti-

² Semsey, Viktória: *Donoso Cortés a Bibliáról*. In: *Az Írás és az írás*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2010.

³ Carr, Raymond (1985): *España 1808-1975*. Barcelona: Ariel (1966. Oxford University Press), 475.

zedekben aktivizálódott a vallásos társadalom világi része is. Nagy számban vettek részt a missziós és a karitatív tevékenységekben. Két fontos új területen is hallatták hangjukat: a sajtóban és a vallásos társaságokban. A világiak nagyszámú részvétele az egyház életében egyfajta válasz volt az erőteljes antiklerikális tevékenységre. Két fontos kérdés kavarta fel évtizedeken keresztül a spanyol társadalom életét a hatvanas évektől: a vallás az egyik, és a politika és az egyház közötti kapcsolat a másik.

A vallás gyakorlása, az oktatásban való szerepe az egyre jobban szekularizálódó társadalomban az egyház szellemi autoritása mellett, valamint annak a keresése, hogy hogyan lehet a modernitáshoz vallásosként alkalmazkodni, sok konfliktus forrása lett.

A katolikus sajtó és a vallásos társaságok lapjai már az ötvenes évektől megjelentek, ám csak a század végén szereztek nagyobb önállóságot és alakították ki sajátos profiljukat. 1851-ben elindult az *El Católico*, az első vallásos napilap, 1852-ben a *La Cruz* hetilap, amely 1916-ig működött és a spanyol püspöki kar hivatalos lapja lett. 1868-ban Marqués de Viluma, a politikai katolicizmus nagy alakja megalapítja az *Asociación de Católicos*-t.

1868–1874 között, a forradalom és a demokratikus törvényhozás alatt az antiklerikalizmus időről időre megerősödött. Az 1869-es alkotmány kimondta a vallásszabadságot, 1874. július 29-én pedig az oktatás szabadságát foglalták törvénybe.

1870–73 között a demokratikus monarchia kiépítésére tett próbálkozás során a kormány a polgári házasságkötésre törvénytervezetet készített, amely kimondta, hogy „vadházasságban születnek azok a gyermekek, akiknek szüleit csak az egyház adja össze.” A tervezet nagy felháborodást váltott ki vallásos körökben. Csak 1888-ban kerülhetett bevezetésre a polgári házasságkötés.

A restauráció konzervatív alkotmánya, amit Cánovas del Castillo nevéhez kötnek, 1876-ban jelent meg. 1876-tól az állami költségvetésből az egyházi tevékenység rendszeres anyagi támogatást kapott. Ugyanakkor – a modernitás jegyében – a konzervatív alkotmány 11-es cikkelye kimondta a vallási toleranciát. A vallásszabadság ekkortól érvényesült igazán Spanyolországban.

A liberális Sagasta kormányai 1885-től békítőleg közeledtek az egyházhoz, ettől függetlenül azonban a polarizálódott politikai katolicizmuson belül bizonyos kérdésekben elmérgesedett a helyzet az áramlatok között. 1884-től tovább erősödött az integralizmus áramlata a konzervatívokon belül, akik szigorú vallásos életfelfogást hirdettek és krisztusi elveken nyugvó kormányzást akartak. Ramón Nocedal, a spanyol integralizmus atyja 1888-ban megalapította a *Partido Católico Nacional*t, amelynek az *El Siglo Futuro* lett a lapja.

A 19. század második felében az egyház bizonyos fokú megújulásának is tanúi lehetünk. A vallásos élet gyakorlásában megjelent a katolikus válasz a kor szekularizálódására a liberális egyházellenes propagandával szemben. A katolikusok maguk is a liberális eszközöket használják, azaz a sajtót, a pártokat, a társaságokat. Ám hasonlóan a politikában résztvevő pártokhoz, a katolikus tábor sem homogén.

A spanyol egyház belső megosztottsága aggasztotta a pápákat, különösen XIII. Leót, aki 1878 óta állt az élén. A pápa azonban elítélte a liberalizmust, ugyanakkor a vallásos radikalizmust is! Elődje, IX. Pius 1864-ben kiadta a *Quanta cura* kezdetű enciklikáját, amelyben a polgári világgal való totális szembenállását deklarálta. A pápa a polgári haladás eszméit eretnekségnek bélyegezte és ünnepélyesen elítélte. A tévtanok forrásaiként a materializmust, a társadalom szekularizálódását, a vallástól való elfordulást jelölte meg. Kimondottan kárhoztatta a racionalizmust, a gallikanizmust, a liberalizmust, a kommunizmust és a naturalizmust.

A pápaság elzárkózott a polgári átalakulás tényének tudomásulvételétől, és erkölcsi befolyását is latba vetette, hogy az egyház is ezt tegye. A pápa egy újfajta eretnekségnek fogta fel a liberalizmust, megnyilatkozásaiból összeállították a *Syllabus* nevű gyűjteményt, amelyet az enciklikához csatoltak, és amely a pápaság korral szembeni ellenségességének megnyilvánulása volt. A *Syllabus* egyes országokban, pl. Franciaországban és Itáliában nem engedték nyilvánosságra hozni. A *Syllabus* IV. témakörében szerepelt többek között az eretnekségnek nyilvánított katolikus liberalizmus. (A szocializmus, kommunizmus, titkos társaságok, bibliakutató társaságok mellett.)⁴ Ezekre a tanokra hivatkoztak a spanyol integralisták.

A *Syllabusszal* szemben az egyházon belül is nagy volt az ellenállás, mert ez az állásfoglalás a hívő katolikus polgárok millióit sodorta volna lelkiismereti konfliktusba állampolgári kötelességeik gyakorlása során.

Spanyolországban a nyolcvanas években azonban megerősödött az integralista áramlat, az egyház tanításának és működésének konzervatív szelleme.

IX. Piuszal szemben XIII. Leó pápasága alatt az egyház és a polgári társadalom késői egymásra találása figyelhető meg. A pápa programja a nyolcvanas évektől az egyház és a modern kultúra összehangolása, kibékítése volt. Ezért került sor 1881-ben a *Diuturnum illud* kezdetű enciklikája kiadására, amelyben a politikai hatalom eredetéről, természetéről, valamint a keresztény állam sajátosságairól és feladatairól szólt. A népfeltség elvével szemben hangoztatta, hogy az állam és a hatalom isteni eredetű, és legmegfelelőbb formája a monarchia. Ám a pápa felismerte azt is, hogy a katolikus rétegeken belül új polgári csoportok jelentkeztek, egy új korszellem jegyében.

1881–84 között a spanyol püspöki kar és a laikusok a sajtóban, a vallásos társaságokban próbálták megállítani a katolikusok belső megosztottságát. 1881-ben azonban megalakult az Unión Católica szervezet – valójában párt⁵ –, és ezzel felerősödött a vita, a sajtó csatatérre változott.⁶ 1881-82 között a spanyol egyházon belül a klérus egyes tagjainak „laicizmusát” támadták. Ebben a helyzetben, a spanyol feszültségek megoldására adta ki 1882. december 8-án XIII. Leó a *Com Multa* enciklikát, kísérletet téve a két tábor kibékítésére, ám a meszticek és az intranzigensek nem vették figyelembe. A *Cum Multa*ban a pápa kifejtette a szabadság fogalmát. Szerinte a szabadság toleranciát jelent mindenki más politikai véleményével szemben, mindaddig, amíg nem ütközik az egyházi jogszolgáltatással. Nem sokkal később, 1883-ban már több részletben olvasható volt az *El Semanario de Tortosa* és az *El Correo Catalán* című újságokban Sardà i Salvany műve, a *Liberalizmus bűn*.

Az 1885. november 1-én kiadott *Immortale Dei* kezdetű enciklika jelezte a pápa felfogásának változását. Az enciklika először mondta ki, hogy az egyház nincs kötve semmiféle államformához, bármelyiket elfogadhatja, ha az lehetővé teszi az egyház szabad működését. Az állam és az egyház egyaránt szuverén a maga működési területén. XIII. Leó később még tovább ment, amikor 1888. június 20-án az emberi szabadságról szóló *Libertas praestantissimum* enciklikában elismerte a nem vallásellenes liberalizmus pozitívumait, az emberi szabadságjogokat és a parlamenti demokráciát!

Félix Sardà i Salvany (1844–1916) katalán pap értekezése, *A liberalizmus bűn* 1884-ben jelent meg önálló formában spanyol nyelven Barcelonában. Sardà i Salvany népszerű apológétaként, széles körben, számtalan írásában fordult az egyszerű embe-

⁴ Gergely, Jenő (19): A pápaság története. Budapest, Gondolat Kiadó. 194.

⁵ Az Unión Católica 1881-től 1884-ig létezett, alapítója Alejandro Pidal y Mon volt. 1884-ben csatlakozott a Partido Liberal-Conservadorhoz.

⁶ Hibbs-Lissorgues, Solange (1994): La prensa católica catalana de 1868-1900. In: Anales de literatura española. 10. Alicante. 161.

rekhez. (Barcelonában 1883-1894 között 12 kötetben jelentek meg művei, amelyekben a katolikus hit ellenes vallásos és világi áramlatokat bírálta. Felfogása a tárgyalt kérdésekben intranzigens, amit legjobban nemzetközileg is ismertté váló művének a címe és tartalma is alátámaszt: *A liberalizmus bűn*. Sardà i Salvany a század második felének legismertebb katolikus „propagandistája” és apologetája volt. (A szerző később, 1896-tól elvált a politikai integralizmustól és felfogása mérsékeltebb lett.) 1884-ben megjelent művének fontosságát növelte, hogy ebben az időszakban kezdett hozzá a spanyol egyház egy olyan vallási „rekonkisztához” (visszahódításhoz) és társadalmi „offenzívához”, amellyel a növekvő szekularizációt és a kereszténység térszerzését akarta ellensúlyozni.⁷

A liberalizmus bűn magyarul 1888-ban Esztergomban jelent meg először Csápori Gyula fordításában (valószínűleg spanyol nyelvű és nem francia kiadást használva) a Magyar Sion című országosan ismert katolikus lapban. 1888 február-márciusában a Magyar Sion két cikkében kommentálta Kereszty Géza a témát! Őt idézve „a behízsgó hangzású liberalizmust az igazság főruma elé kell állítani”, mert a „külső máz csilláma, az emberiség nagy részit elvakította.”⁸ Majd más helyen hozzáteszi: „Ime itt a könyv, mely a liberalizmus szédelgését és erkölcstelenségét a maga rútságában bemutatja.”

A politikai és vallási kérdések miatt feszült légkörű Spanyolországban tehát 1884-ben jelent meg Sardà i Salvany műve, hogy tisztázzon bizonyos fontos kérdéseket a katolikusok számára és útmutatója legyen a konzervatívoknak. Hogyan élhetnek a katolikusok a modern szabadságokkal, a politikai intézményekkel annak érdekében, hogy megvédjék az egyházat? Az egyház beavatkozhat-e, illetve be kell-e avatkoznia a hívők politikai hovatartozásának kérdésébe? Sardà az integralista elveket hirdette, amelyek a szekularizációval, az egyháznak a társadalomban betöltött politikai befolyása csökkenésével, az egyház-állam szétválasztásával, a liberális eszmék behatolásával szemben merültek fel.

Az integralizmus jelentős tekintélyre tett szert a 19. század második felében Spanyolországban. Megkönnyítette helyzetét, hogy itt – szemben Franciaországgal és Belgiummal – csaknem teljesen hiányzott a liberális katolikus alternatíva. Ennek a gyengeségnek több oka is volt, például a katolikus vallás államvallás jellege, a szabad vallásgyakorlás törvényi tiltása, az egyházi hierarchia nagy befolyása és a katolikus oktatás egyeduralma.⁹ Egyes szakemberek szerint az integralista doktrína Spanyolországban igazi vallásos fundamentalizmussá alakult 1876 után. Ezért is emlegetik Sardà könyvét, a *A liberalizmus bűn*-t úgy, mint az „integralizmus bibliáját”.

A könyv 1885-ben katalánul is megjelent. A spanyol kiadás tízezer példányra miatt a katalán pap legismertebb munkája lett. Idegen nyelven, így németül, olaszul, franciául, portugálul, angolul és magyarul is (1888) publikálták.

Sardà 1884-ben, az elemzés elé írt bevezetésben úgy fogalmaz, hogy a liberalizmus, mint egy betegség a korabeli társadalmakban általánossá kezd válni. A század égetően fontos kérdése a liberalizmus, amely mindenhová behatol. Az a sok veszély, amely a keresztény népek hitét ma fenyegeti, mind egy közös töről fakad, s ez a „természetelvűség”, ami lehet racionalizmus, szocializmus, forradalom vagy liberalizmus. A liberalizmus az addigi eretnkségeket mind magában egyesíti – írja a szerző, és a társadalmi testet sokkal nagyobb mértékben megmételyezte, mint addig bár-

⁷ Félix Sardà i Salvany: *El liberalismo es pecado*, Estudio preliminar y edición de Solange Hibbs, Universitat de Lleida, Lleida, 2009. 7.

⁸ Magyar Sion, 1888. március Esztergom. In: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény.

⁹ Solange Hibbs: *Estudio preliminar* in: *El liberalismo es Pecado*, im. 9.

mely más eretnokség. Olyannyira, hogy „hivatalos és törvényes tévelygéssé” nyilvánították a monarchiákban és a köztársaságokban egyaránt.

A *liberalismus bűn* című értekezés 46 különböző témával kapcsolatban megfogalmazott kérdésre adta meg a választ. Kiemelve közülük néhányat:

I. Mi a liberalizmus? III. Bűn-e a liberalizmus és minő bűn. VI. Az úgynevezett katolikus liberalizmus vagy liberális katolicizmus. XI. A liberalizmusnak kárhoztatása a *Syllabus* által. XXI. A józan katolikus intranzigencia ellentétben a liberális hamis szeretettel. XXX. Mit kell gondolnunk a pápának összeköttetéseiről a liberális kormányokkal és személyekkel? XXXII. A liberalizmus fennmaradásának állandó okai a mai társadalmakban. XXXIII. ...orvosszerek a liberalizmus által megmértelyezett nemzetek számára. XXXVI. Ajánlatos-e néha, hogy a katolikusok és liberálisok egy közös célra egyesüljenek. XXXXI. Van-e abban túlzás, hogy mi csakis azokat a pártokat tekintjük valódi katolikus pártnak, amely minden törekvésében liberalizmus ellenes?

A szerző véleménye, hogy a szabadság a természet egyik legértékesebb java, ám az a fontos, hogy az ember miként él ezzel, mert a legfőbb jók és legnagyobb bajok is a szabadság használatából erednek. Hivatkozik arra is, hogy a pápa az *Immortale Dei* című körlevelében már állást foglalt a modern szabadságokkal kapcsolatban.

Sardà a 46 kérdés köré összegyűjtött válaszaiban többek között azt a tanácsot adja, hogy a liberalizmus elleni küzdelemben a legokosabb azon párthoz csatlakozni, amely a céljait és elveit tekintve a legnagyobb mértékben liberalizmus ellenes. Csak antiliberális párt lehet valóban katolikus párt. Hozzáteszi, hogy ezt nehezen tudják azok elképzelni, akiket „meszticeknek” liberális katolikusoknak hívnak, mert a liberálisok már „megrontották” őket. Sardà szerint a katolicizmus és a liberalizmus két homlokegyenest ellenkező tan- és működési rendszer.” Amint egy párt liberális cél felé tör, megszűnik katolikus párt lenni.

A XXXXII. pontban arról beszél, hogy a politika és a vallás, tartalmuk szerint nem két különböző dolog, hanem az első a másodikba befoglaltatik. A politika, vagyis a népek kormányzásának művészete erkölcsi szempontból tekintve nem egyéb, mint a vallás nagy elveinek alkalmazása a társadalomnak valódi célja felé való vezetésben.

Sardà véleménye, hogy a vallást a politikában politikai pártok segítségével kell megvédeni a liberalizmus ellen. Ez a két dolog nem mond egymásnak ellent. (XXXII. pont)

Írásában az intoleranciára való buzdítást a legjobban a XXI. és a XXII. pontban fejti ki, később nagy vihart kavarva ezzel: az igazi katolikus nem haboz akár felebarátját is megsérteni azért, hogy védje a katolikus elveket. Sőt, Sardà olyan katolikus nemzet védelmében szólal meg, amelyet az egyház hagyományos intoleranciája, korábban az inkvizíció is védett.¹⁰ Sardà számára – fogalmaz Solange Hibbs-Lissorgues – az Evangélium nem a tolerancia és a jámborság forrása. A liberálisok elleni „keresztes háború” egyik leghatékonyabb eszköze pedig a sajtó. Az újságírók olyan „katonák”, akik nem laktanyákban vannak elszállásolva.

Az, hogy a liberalizmus fennmaradt a mai társadalomban, annak három fő oka van Sardà szemszögéből:

1. az erkölcsök romlottsága. (a szabadkőművesség, a színházi előadások, a könyvek és képek formájában, a köz- és magánéletben. A romlott erkölcsű nemzedéktől szükségképpen forradalmi nemzedék származik.)

¹⁰ Sardà i Salvany: *El liberalismo es pecado*, 1884. Madrid, 80.

2. a hírlapirodalom. Nagyon nagy a befolyása a liberális tartalmú hírlapoknak. A kereskedelem, a művészetek, az irodalom, a tudomány., a politika., a honi és külföldi hírek mindez a liberalizmus hírlap csatornáján át érkezik. „Az ember öntudatlanul is liberálisan gondolkodik, beszél és cselekszik. A liberalizmus ezekkel az eszközökkel hatalmába keríti a népet. Mert a nép vallási ügyekben járatlan. A liberalizmus akadályozza, hogy az egyház hasson a népre kb. 100 éve már. (A szerzetesrendek feloszlatásával, a katolikus oktatás akadályozásával, a papság tekintélyének csorbításával.) A konkordátumok is megkötötték az egyház kezét!! Még a hivatalos összeköttetést is meg akarják szüntetni a pap és a nép között, ezért hozzák be a polgári anyakönyveket, a polgári házasságot, a polgári temetést...”

A XXXIII. pontban a szerző az orvoslás módszereiről szól:

1. a jó katolikusok szervezkedése, minden városban, községben egy katolikusokból álló bizottság alakuljon, katolikus mozgalom lépjen fel és lépjen kapcsolatba a többi város szervezetével. 2. jó hírlapok jelenjenek meg. Korunk életszükséglete a jó katolikus lap.

3. katolikus iskola. A tanításnak ingyenesnek kell lennie, az iskolának egész nap nyitva kell lennie.

Sardà intranzigens írását követően Joaquim Rubió i Ors az „El Criterio Católico” című lap társszerkesztője jelentette meg az első vitairatot 1885. januárjában, amelynek a címe „*De la moderación en las controversias*” (A viták mérsékléséről). A szerző a pápai Cum Multa enciklikára hivatkozott, amikor visszautasította a *Liberalizmus bű* írásának intranzigens tartalmát. Kihangsúlyozta, hogy a vitában a katolikus sajtó az erőszakosság eszközévé vált.¹¹

A „*tiszta*” (konzervatív vagy integralista) és „*mesztic*” (liberális) katolikusok között zajló vita felerősödött, amikor Sardà i Salvany értekezésére válaszul 1885-ben újabb vitairat, Celestino de Pazos kanonok műve jelent meg. Az *El proceso del integrismo* (*Eljárás az integralizmus ellen*) című válaszában Pazos bírálta, vitatta Sardà gondolatait, állásfoglalását, és többek között azt állította, hogy ugyan a liberalizmus a kor legkárosabb jelensége, ám nem indokolja azokat a vádakokat, amelyeket Sardà fejt ki a katolikus liberalizmussal szemben. Vagyis úgy látta, hogy a liberális katolicizmus valójában az a fa, amelytől Sardà nem látja az erdőt, mert a korban sokkal több veszély fenyegeti az egyházat és a vallást, nem csak a liberalizmus. Továbbá amellet érvelt, hogy nem lehet egy katolikus bűnrészességgel vádolni pusztán azért, mert nem akar az integralizmushoz csatlakozni. Számtalan igaz katolikus spanyol, aki hű XIII. Leó pápa iránymutatásához, teljes mértékben az egyház mellett áll. A pápa útmutatásai pedig a nyolcvanas évektől nem támogatták a spanyol katolikus intranzigenseket.

Sardà – Pazos szerint – sajnálatos módon összekeverte a fogalmakat ebben a vitában, és ezzel zavart okozott a hívők fejében, mert helytelenül összeolvasztotta a filozófiai liberalizmust a politikai liberalizmussal. Vannak ugyanis katolikusok, akik vallásukban katolikusok, a politikában pedig liberálisok, ugyanis vagy nem akarják az abszolutizmust vagy a képviseleti rendszert támogatják.¹² Pazos jelzi továbbá, hogy Sardà érvelésében kevés a dogmatikai elem, főleg akkor, amikor az egyház és a világi hatalmak kapcsolatáról beszél. (A Pazos-i vitairatban XIII. Leó pápa és a spanyolországi pápai nuncius, Rampolla, valamint néhány prelátus állásfoglalását tükröző dokumentum is szerepelt.)

¹¹ Solange Hibbs Im. 121.

¹² Pazos, C. de (1885): *El proceso del integrismo*. Madrid: 8.

1887 és 1888 fordulóján az intranzigens erőkon belül is komoly vita bontakozott ki, amely megosztottságot eredményezett. Éles hangú cikkek jelentek meg a La Fe, az El Correo Catalán és a Siglo Futuro lapokban. Az integralista frakció végül kivált az intranzigens erőkből 1888-ban, majd 1889-től fokozatosan gyengülni kezdett az áramlatot támogató sajtó is. Mindez kedvezett annak – XIII. Leó szándékának is megfelelően –, hogy a spanyol egyházon belül lassan megbékéljenek az ellentétes erők.

Felhasznált irodalom

- Magyar Sion, 1888. márciusi és 1889. februári számai, Esztergom.
- Ambrus, István (1888): *A socializmus*, Esztergom.
- El Siglo Futuro, (katolikus lap) (1886): Madrid, Biblioteca Nacional
- Benavides, Domingo (1978): *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración 1875-1931*. Madrid
- Puelles Benítez, Manuel de (1991): *Secularización y enseñanza en España*. In *España entre dos siglos (1875-1931)* szerk. Tuñón de Lara, Manuel, (1991). Siglo Veintiuno Editores, Madrid. 191-213.
- Reuelta González, Manuel (1991): *La recuperación eclesiástica y el rechazo anticlerical en el cambio de siglo*. In *España entre dos siglos (1875-1931)* szerk. Tuñón de Lara, Manuel, Siglo Veintiuno Editores, Madrid. 213-235.
- Marti Gilabert, Francisco (1991): *Política religiosa de la restauración (1875-1931)*. Madrid: Ediciones Rialp
- Menéndez Pelayo, Marcelino (1987): *Historia de los Heterodoxos Españoles II*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos
- Cárcel Ortí, Vicente szerk. (1979): *La Iglesia en la España contemporánea (1808-1975)* In *Historia de la Iglesia en España V*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos
- Cárcel Ortí, Vicente (1988): *León XIII y los católicos españoles*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra
- Sardà y Salvany, Félix (1884): *El liberalismo es pecado*. Edición de Solange Hibbs. (2009): *Estudio preliminar y edición de Solange Hibbs*. Lleida: Pages editors
- Valverde, Carlos (1979): *Los católicos y la cultura española*. In. *Historia de la Iglesia en España*. Madrid: BAC
- Hibbs-Lissorgues, Solange: *La prensa católica catalana de 1868-1900*.

A kereszténydemokrata politikai irányzat társadalmi befolyásának alapjai

Cseresnyés Ferenc*

Abstract 1. A kereszténydemokrata gondolkodás mértékadó tartalmait, valamint szervezeti befolyását csak a 2. világháborút követően érte el, még ha a szellemi előzményei vissza is vezethetők a 19. századba. 2. A kereszténydemokrata gondolkodás befogadott liberális, konzervatív és szocialista eszméket egyaránt. Ezzel is összefüggésben kezdettől képes minden társadalmi réteget elérni, szemben a korábbi ideológiákkal, amelyek sokkal inkább egy, illetve kevés társadalmi rétegre koncentráltak. 3. Továbbá olyan sajátos emberképet alkotott meg, amelyet a keresztény alapmeggyőződés jellemez. – Az aktív állami szociálpolitika követelésük XIII. Leó pápa 1891-es „Rerum novarum” enciklikájára nyúlt vissza, amely a kereszténydemokrácia „Magna Charta”-jának számít, és egyfajta szociálpolitikai fordulat kezdeményezése volt fentről. (Egy adat a sikeréhez: A katolikus munkásegyleteknek 1914-ben már több mint egymillió tagja volt, amivel igazi kihívást jelentettek a szocialista szakszervezeteknek).

Keywords kereszténydemokrácia • politika • vallás

Kereszténydemokrata pozíció kialakulása

Svájci újságírók megkérdezték 2000. december elején Wolfgang Schäubli-t, az akkori amerikai republikánus elnök (George Bush) egyik fő választási szlogenjére ("együtt érző konzervativizmus") hivatkozva, hogy ez adhat-e a német konzervativizmusnak további ösztönzést társadalmi támogatottságának a bővítésére?

A válasz elég közvetlenül hangozott: "*Mi nem vagyunk konzervatív párt.*"¹ Szerinte a Keresztény Demokrata Unió (CDU) egy olyan új politikai erő volt a második világháború utáni Németországban, amely a piaci verseny társadalmi esélyegyenlőséggel történő társításának tudatos elméletével lépett a politika porondjára.² Ha az

* Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
Email: cseresnyes.ferenc@ajk.pte.hu

¹ Die Weltwoche Nr. 49. 2000. december 7. 6–7. (Deutschland wird miserabel regiert. Interview: Fredy Gsteiger und Armin Guhl).

² Megjegyzendő, hogy egészen hasonló törekvések jelentek meg ez idő tájt a glóbusz más részein is. Horváth Gyula közli a peronista (justicialista) politikai ideológia 20 pontját, ahol is a 16. ponttól felfelé egészen hasonló elvekkel találkozhatunk. De a gazdasággal kapcsolatos peroni beszédek is tartalmaznak hasonló elveket. (Horváth Gyula: A peronizmus. Szeged, 1996. 92., illetve 94.)

amerikaiak az együtt érző konzervativizmus kifejezésükkel erre a szociális piacgazdasági elképzelésre gondolnak, akkor ebben az értelemben fellelhető a hasonlóság.³

A politikus szerint pártja a társadalmi középrétegek értékekhez kötött érdekeit képviseli, miközben az ellentétes érdekek kiegyenlítésére törekszik: például a szociális érdekek és a piaci verseny között, a környezet védelmének törekvése és a befektetői érdekek között, a nemzeti érdekek és Európa között, a jogállamiság és a szabadság között. Schäuble szerint a pragmatikus döntések alapja a mértéktartás és a folyamatosság.⁴

A kereszténydemokrácia Európában mindenekelőtt vallási programként jelent meg, amely az egyház demokratikus jellegű belső szervezeti átalakítását kívánta. Csak a 19. század közepétől szolgált a fogalom egyre markánsabban egy sajátos társadalmi modell és egy politikai mozgalom jelölésére. Nem véletlen, hogy a kereszténydemokrácia az 1848-as forradalmak társadalmi viszonyai között érlelődött eredeti politikai eszmerendszerré Olaszországban, Franciaországban és Németországban, mégpedig a katolikus értelmiségi és nem értelmiségi körök liberalizmussal, szocializmussal és nacionalizmussal szembeni tiltakozásaként.⁵

Egyéb intézményes megjelenési formák mellett, mint amilyen a szakszervezet, vagy más jóléti szervezetek, a kereszténydemokrata eszme legfontosabb és leghatékonyabb megjelenítője nyilvánvalóan a politikai párt. A második világháború utáni Európában a «nagy hármas» tagjai a német Christlich Demokratische Union/Christlich Soziale Union (CDU-CSU), az olasz Democrazia Cristiana (DC) és a francia Mouvement Républicain Populaire (MRP) voltak. A politikai eszmeként való megjelenésének alapja, vagy inkább alapokmánya (Magna Chartája) egyébként kétségtelenül XIII. Leó pápa 1891-es Rerum Novarum enciklikája volt.⁶

A konzervativizmus 1945 után

Az 1945 utáni Európában, mint közzismert, gyorsan kialakult a két világrendszer (demokrácia amerikai garanciavállalással a kontinens nyugati felén, ugyanakkor Kelet-Európában szabad szovjet tényerés a kommunista politikai rendszerrel). Hamarosan megalakult kereszténydemokrata-keresztényszocialista politikai középpártok hatékony és kormányképes alternatívaként jelentek meg a szocialista-kommunista pártokkal szemben. A konzervatív gondolkodású emberek többsége nem véletlenül itt találta, itt találhatta meg politikai otthonát. Még akkor is, ha e pártok programjai a konzervatív mellett fontos liberális és keresztény-szocialista elemet is tartalmaztak. Világos volt azonban, hogy egy tisztán konzervatív pártnak a választásokon 1945 után nincsenek esélyei! (Gondoljunk a kelet-európai átalakulások kihívásaira). A konzervatív pártok így készek és képesek voltak tanulni korábbi hibáikból, illetve a diktatúrák tanulságaiból, és részt vállalni egy új társadalom felépítésében. E pártok politikáit tehát tudatosan a reformkonzervativizmus határozta meg.⁷

Kevéssé közzismert, hogy a népgazdaságok társadalmasítását (szocializálását) nem csupán a szocialista-kommunista pártok akarták a II. világháború utáni Európában, ahogyan ezt nálunk a legutóbbi időkig tanítani szokták, hanem a kereszténydemokraták is hajlottak erre. A szocialista rendszerek terjeszkedésének megakadályozá-

³ Die Weltwoche interjút lásd az 1. jegyzetben!

⁴ Uo.

⁵ Kleines Lexikon der Politik. (Szerk.: Dieter Nohlen). Verlag C.H.Beck, 2003. 48.

⁶ Kleines Lexikon der Politik, im. 48.

⁷ Politische Ideologien, im. 24-25.

sára a kereszténydemokrácia olyan politikai rendszereket hozott létre, amelyek a magántulajdon tiszteletben tartása mellett a parlamenti demokráciára, a szabad és egyenjogú polgárok szociális piacgazdaságára épültek. Ehhez olyan nagytekintélyű és széles körben elfogadott személyiségekre is szüksége volt, mint Konrad Adenauer, vagy Alcide de Gasperi, akik jól megfeleltek a kereszténydemokrácia erős, példamutató vezető, ha tetszik: karizmatikus személyiség iránti igényének. (Mellesleg hívő katolikusok és gyakorlott jobbközép politikusok voltak).⁸

Állami területen megerősítették a kormány és a miniszterelnök (kancellár) alkotmányos súlyát. Az alapjogok államfeletti rangot kaptak és az alkotmánybíróságok örködték betartásukon, felügyelték az alkotmányos vitákat, konfliktusokat. A gazdaság területén kibővítették a szociális, gondoskodó elemeket, amellyel tulajdonképpen létrejött a kontinensen a „szociális piacgazdaság”. Céljuk: a gazdaság kismértékű, ugyanakkor átfogó irányítása, a magántulajdon befolyásolása, a kartellek ellenőrzése volt, azaz a jólét biztosítása lehetőleg mindenkinek.

A társadalmi területek intézkedései címszavakban: szegény- és hátrányos helyzetű népesség támogatása, nyugdíjreform, teherkiegyenlítés, az elüldözöttek sikeres integrálása, szociális lakásépítési programok. (Alapvetően sikeres társadalmi beillesztési programok). Ezekkel az intézkedésekkel a jólét és a társadalmi stabilitás addig nem ismert szintjét sikerült biztosítani például a Szövetségi Köztársaságban.⁹

Emberkép és programszerű alappozíciók

Olyan erős, karizmatikus személyiségek jelenítették tehát meg (mint Konrad Adenauer, Ludwig Erhard, vagy éppen Franz Josef Strauß), akik jelentős társadalmi támogatottsággal is rendelkeztek.¹⁰ A keresztény szóban a „K” betű nem azt jelenti, hogy az egyház közvetlenül meghatározná a politikai mozgalom tevékenységét, hanem „csak” a keresztény emberfelfogást. Inkább aktivitásra serkent, mert Isten nem határozza meg a világ végső célját, azaz: dolgozni kell a jóért, ami ráadásul felfogásuk szerint sohasem lehet teljes! A fatalizmust, a fanatizmust egyaránt elvetik, helyette a mértéktartást és a realizmust preferálják. Alapértékeik még az eddigieken túl a szabadság, a szolidaritás és az igazságosság is. Egészében ezek kétségtelenül igen hasonlóak a szocialista értékekhez, azonban miként alább látható, más tartalmi megközelítéssel.

Szabadság alatt például a kereszténydemokraták mindenekelőtt egyéni alapjogot értenek, amely az egyes ember számára a természetből következőn (vagy Isten által) adott, és a társadalmi rendszerektől függetlenül létezik. Az államnak és jogi rendszerének az a feladata, hogy az emberi méltóságot és szabadságot biztosítsa. De az inkább liberális szabadság mellé ide tartozik, illetve ide értik az inkább konzervatív felelősséget is! Mivel az ember társadalmi lény, a saját szabadság csak úgy és addig létezik, amíg az a másik embernek is biztosított. A kereszténydemokratának kötelessége fellépni a másik ember szabadsága érdekében. A politikai gyakorlatban az egyes ember szabadsága úgy biztosítható, hogy mindenki annyi szabadságot kapjon, amennyi csak lehetséges, ugyanakkor annyi kötelezettséget és korlátozást viseljen el, amennyi éppen szükséges. Szabadság és kötelezettség azért is összekötődik a keresz-

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Más kontinensen és körülmények között sem volt ismeretlen a karizmatikus személyiség iránti igény. Mexikóban elterjedt felfogás volt, hogy a megnövekedett állami feladatok sikeres végrehajtása csak egy karizmatikus személy által irányított kormánytól várható el. (Lásd: Horváth Gyula: A populizmus kialakulása Mexikóban. Kaposvár 1996. 112–113.)

ténydemokrata felfogásban, mert kételkednek abban, hogy az egyes ember szabadsága kibontakoztatható kötetlenek nélkül. Ezek a kötetlenek a kereszténydemokratáknál nem kényszerből keletkező, méltóságot mellőző függőségek, mert azokat megszüntetendőnek tekintik. Az embernek sokkal inkább belső meggyőződésből és önként kell a család, a kisközösség és az állam szolgálatába állnia. Ebben az értelemben a kötetlen szabadság egoista, a társadalom számára romboló hatású. Az így értelmezett szabadság-fogalom fontos alkotórésze a szubszidiaritási elv, amely szerint először mindig a saját felelősség alapján kell lépni, és csak ezt követően (ha szükséges) lehet magasabb szintre vinni egy probléma megoldást.¹¹

Szolidaritás. A társadalmi együttélés megköveteli az egyéntől a felelősséget és a függőséget, a másokkal és problémáikkal szemben való szolidáris magatartást. Az így felfogott szolidaritást nem egy bizonyos társadalmi osztály vagy az állam maga követeli ki kényszerrel (lásd a létezett proletárdiktatúrákat), hanem „belülről jön”. Különbözőképpen mutatkozik meg: szükség van rá, amikor anyagi és lelki nélkülözésben szenvedő embertársainkon kell segíteni. Létrejön akkor is, amikor azonos érzelműek közös érdekeket képviselnek, de különösen az egyenlőtlen helyzetben lévőkkel szemben kell megnyilvánulnia. A többség részéről a kisebbséggel szemben, az egészségesek részéről a betegekkel szemben, a fiatalok részéről az idősekkel szemben, a gazdagok részéről a szegényekkel szemben, végül a szervezettek részéről a nem szervezettekkel szemben. Az emberek közti különbségek erőszakkal nem szüntethetők meg (újfent lásd a létezett szocialista rendszerek gyakorlatát), de a negatív hatások csökkenthetők, ha az emberek figyelnek egymásra, és készek visszafogni saját érdekeik önző érvényesítését.

Igazságosság. Minden korábban említett politikai alapértékkel (személyiségközpontúság, szabadság, szubszidiaritás és szolidaritás) szoros kapcsolatban áll. Eszerint mindenkire ugyanazok a jogok és kötelezettségek vonatkoznak, azaz a jogállam alapelvei minden egyénre érvényesek, és ezek az államot magát is kötik. Ebből következően az igazságossági elv mindenekelőtt az „esély-igazságosságban” valósul meg. Az egyes embernek, képességei, készségei és hajlamai szerint támogatást kell kapnia, hogy ezeket megfelelően kibontakoztathassa. Ez az egyének teljesítmény szerint eltérő támogatását is jelenti, amely a szubszidiaritási elv alapján valósítható meg. Minden világjobbító törekvés ellenére a kereszténydemokraták meggyőződése, hogy abszolút igazságosság nem érhető el. Egyrészt mert az emberi cselekvéssel szemben alapvetően hajlanak a *kételkedésre*, másfelől mert látják, hogy túl sokféle igazságosság felfogás létezik.¹²

Konzervatív, liberális és szociális aspektusok a kereszténydemokrata irányzatban

A kereszténydemokraták olyan politikát kívánnak tehát megvalósítani, amely magába ötvöztet konzervatív, liberális és szociális elemeket, illetve értékeket egyaránt.

Konzervatív elemek. Abból kiindulva, hogy az ember nem lehet független embertársaitól, mert társadalmi lény, könnyű kapcsolatot találni a konzervatív meggyőződésekkel. A kereszténydemokraták kötődése a kultúra keresztény alapjaihoz oda vezet, hogy megőrzendő értéknek tekintenek a család mellett a saját hagyományra és a történelemre. Ezek hasonlóan a konzervatív felfogáshoz, megővják a kereszténydemokratákat az utópiáktól és egészséges kételkedést ébresztenek az átfogó társadalmi

¹¹ Uo. 28-29.

¹² Politische Ideologien, im. 29.

tervezéssel és változtatásokkal szemben, különösen, ha az az állami tevékenységben jelenik meg. Közös meggyőződése a konzervatívoknak és a kereszténydemokratáknak, hogy az emberek adottságaikban és képességeikben igen különbözök, és ezért elvetik az egyenlősítési törekvéseket. Preferálják például a differenciált iskolarendszert. Az adórendszernek szerintük egyénre szabottnak kell lennie, de az állami politikai tagoltságnak (tartományok, helyi közösségek) is meg kell felelnie a helyi sajátosságoknak. A közjót szolgáló demokratikus államban az állam nem eshet egybe a társadalommal, az államnak és intézményeinek a társadalom felett kell állnia. Ha mégis bekövetkezne a kettő „egybecsúsása”, akkor annak eredményeként, az egyéni érdekek kezdenék uralni az államot.

Liberális elemek. Amennyiben a szabadság a kereszténydemokratáknál is központi politikai értéket jelent, akkor szükségszerűen adódik az érintkezés a liberális gondolkodással is. A tőlük való politikai érték átvételre különösen jó példa a liberális alkotmányos állam átvétele az alapjogok garantálásával, valamint a magántulajdonhoz való jog. Miként a liberalizmusban, úgy a kereszténydemokratáknál is az emberi élet alapjaihoz tartozik a szabad piacgazdaság működése. Csak az ilyen rendszerben valósíthatják meg magukat a különböző adottságú individuumok. Az állami-bürokratikus beavatkozásoknak ebben a tekintetben is a legszükségesebbekre kell korlátozódnia. (A kereszténydemokrata állam tehát nem „túlsúlyos” állam).

Szociális elemek. A szolidaritás és az igazságosság alapértékeiből adódik a kereszténydemokraták számára, hogy számos társadalmi területen szociális elvárásokat kell kielégíteniük. Ez megjelenik már a gazdálkodási rendszernél, amelynek ugyan alapvetően liberálisnak kell maradnia, azonban olyan szociális kompenzációkat is meg kell tennie, amelyek kiegyenlítik a gazdasági erősek és gyengék közötti olykor túl nagy különbségeket („szociális piacgazdaság”). Eszközként szolgálnak ehhez például az adórendszerek, a lakás-, a tulajdon-, az együttdöntési- és a kartellpolitikák. De ide sorolható a klasszikus szociálpolitika is. Ebben az összefüggésben lett fontos szempont az „új szociális kérdés” problémája. A kereszténydemokraták szerint manapság a nem szervezett társadalmi csoportok – idős emberek, egyedül álló gyermekes anyák, mozgássérültek, és a már nem munkaképesek – maradnak rendszerint alul az általános elosztási harcban. A megváltozott hatalmi viszonyok következtében ugyanis a tőketulajdonosok és munkavállalók (proletárok) közötti kibékíthetetlen konfliktusról szóló osztályharc felfogások veszítettek jelentőségükből. A viszonylag nyitott és mégis érthető alapelveik következményeként a kereszténydemokraták a második világháborút követően hatékonyan koncentrálták a polgári politikai jobbközepet, tömegpártjaik létrehozásával.¹³

A kereszténydemokrata politikai eszmekör társadalmi befolyásának alapjai:

Az aktív állami szociálpolitika követelése XIII. Leó „Rerum novarum” enciklikájára nyúlik tehát vissza, amely egyfajta szociálpolitikai fordulat fentről való kezdeményezése. A törekvés eredményességét tükrözi, hogy 1914-ben a katolikus munkásegyletek több mint egymillió taggal rendelkeztek, ami igazi kihívást jelentett a szocialista szakszervezeteknek. Egy sajátos emberképet is kialakított ugyanakkor a kereszténydemokrácia, amelyet a keresztény alapmeggyőződés jellemez. Kezdetről képesnek bizonyultak minden társadalmi réteget megszólítani, szemben a korábbi ideológiákkal, amelyek inkább egy, illetve kevés társadalmi rétegre koncentráltak.

¹³ Politische Ideologien, im. 29-30.

Az eszmekör társadalmi modelljének központi elemei az általánosan elfogadott ideológiai profil hiánya ellenére is meghatározhatók. Úgy, mint a mai médiakorszakban meghatározó jelentőségű személyiségközpontúság (perszifikáció), az eredetileg szocialista értéket jelentő szolidaritás, valamint az Európai Unióban később újra felfedezett szubszidiaritás. Látható, hogy több klasszikus politikai elméletből, illetve politikai értékből is úgy merített a kereszténydemokrácia, hogy a konzervatív politikai értékek mellé, mint amilyen például a család jelentőségének kiemelése, szervesen beépültek a kereszténydemokrata politikába szocialista és liberális értékek is. Az újabb társadalomtudományi munkák az eszmekör politikai stílusának azt a sajátosságát emelik ki a politics, a politikai folyamat dimenzióban, hogy a kereszténydemokrácia határozott készséget mutat az osztályokon átnyúló, társadalmi rétegek feletti együttműködésre, azaz a szinte korlátlan kompromisszum-készségre.¹⁴ Itt és ebben szintén közeli hasonlóság mutatkozik például a mexikói populizmussal.¹⁵

A kereszténydemokrata pártok ideológiáját akár egyfajta „baloldali konzervativizmusként” is jellemezhetjük. Baloldali konzervativizmusa szinte minden társadalmi réteget el kíván érni („catch all party”), hasonlóan a dél amerikai populizmusokhoz. Szintén elvetik az osztályharcot, a munka és a tőke közötti konfliktus kiegyenlítésére törekcszenek. Jelentős összetartó erőt biztosított a kereszténydemokráciának az is, hogy a megerősödött kommunista és szociáldemokrata pártokkal szemben a választók előtt kormányképes alternatíva felmutatására volt képes. Gyors legitimációjukat segítette továbbá, hogy több országban részt vettek a második világháború alatt az antifasiszta ellenállási mozgalomban is. A második világháborús pusztítást követően az emberek lelki támaszt is kerestek, amelynek biztosításához ugyancsak jól megfelelt a kereszténydemokrata politika megbocsátó, vigasztaló és megértő emberképe. Az általános és folyamatos szekularizációs folyamat játszhatott közre többek között abban, hogy a politikai fordulatokat követően a kereszténydemokrata eszmekör Kelet-Európában nem indult, nem indulhatott olyan virágzásnak, mint a második világháborút követő években Nyugat-Európában.¹⁶

¹⁴ Van Kersbergen, K.: Social Capitalism. London/New York, 1995.

¹⁵ Horváth Gyula: A populizmus kialakulása Mexikóban. Kaposvár, 1996. 113-114

¹⁶ Ludger Helms: Christdemokratie. In: Kleines Lexikon der Politik (Hrsg.: Dieter Nohlen) Verlag C. H. Beck, München 2001. 49.

A nacionalizmustól a globalizációig Gazdaság – politika – Európa – Unió

Bertalan Péter* – Molnár Tamás**

Abstract **From nationalism to globalization. Economy, politics, Europe, Union.** Hungary is searching for its place not only within the European Union but also within a globalising world as well as within its smaller region, Central- and Eastern Europe. It is not easy to find the right direction under complicated international circumstances. To understand the sudden changes in the current foreign policy, it is advisable to have recourse to analogies between the past and present possibilities as well as to analyse the transnational relations accompanying globalization. The authors are seeking to answers these questions by analysing the complex system of Hungarian—Southern Slavic relations.

Keywords globalization • region • support policy

A délszláv térség történelmének alakulása, főbb összefüggések – mi rejtőzik (rejtőzött) a lepel alatt?

Magyarország és Horvátország hosszú történelmi kapcsolata közismert. Ez a kapcsolat tele volt meglepő fordulatokkal, hol traumatikusan ellenséges viszonyal, hol a történelmi katalizmák által diktált szoros egymásra utaltsággal. A két véglet közötti ingadozás a közelmúlta is jellemző.

A két ország az 1848-49-es szabadságharc tragédiája után a történelem vasmarkának szorító hatására egy újjáéledő nagyhatalom, az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között kereste az egymásra találás, a kölcsönös érdekek közös nevezőjének lehetőségeit, útját.

A magyar sors formálásának egyik nagyon szép példája a horvát-magyar kiegyezés 1868-ban. A horvát-magyar kiegyezésről a szakirodalom aránylag keveset mond: „1868. jún. 25-én az országgyűlés elfogadta az 1868:XXX. tc.-et a magyar–horvát kiegyezésről. Magyar- és Horvátország egy államközösséget képeznek, Horvátország élén a király által kinevezett bán áll. A törvény biztosította a horvát nyelv használatát a belső közigazgatásban. Horvátország és Szlovénia a bel-, igazság-, vallás- és közoktatásügy terén önkormányzati jogot kapott. Magyarországgal közös ügy volt az udvartartás költsége, az újoncmegajánlás, a véderő, az ezzel kapcsolatos

* Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar
Email: bertalan@somogy.hu

** Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

*pénzügyek stb. A magyar országgyűlésbe a horvát országgyűlés kezdetben 29, majd a katonai határőrvidék felosztása után 40 képviselőt küldött.*¹

Az osztrák–magyar kiegyezés mintájára született horvát–magyar kiegyezés a Monarchia felbomlásáig zavarmentesen biztosította a horvát–magyar kapcsolatokat, csupán 1868. jún. 26-án a Zágrábban tartott nagy tüntetés jelezte, hogy a horvát nemzettudat erős, mert a horvát nemzeti párt a kiegyezést nem tartotta kielégítőnek.²

A Monarchia formálódása lassú folyamat. Ebben egyik lényeges lépés, hogy 1878. június 13-án összeült a berlini kongresszus Francia-, Német-, Olasz-, Orosz-, Törökország, Anglia és a Monarchia részvételével. Ez a Monarchiát felhatalmazta Bosznia–Hercegovina okkupálására. A megszállás fegyveres harcok, vérengzések között ment végbe. E területeket a közös pénzügyminiszter és katonai igazgatás alá helyezték, tehát sem Magyarországhoz, sem Ausztriához nem csatolták.

A XIX. század második felében, Európában mai szakszóval kifejezve eljutunk a globalizáció előszobájába. Ez a folyamat összetett, bonyolult, nehezen áttekinthető. Ennek ellenére a fő tendenciák kitapinthatók:

1. Az új államok születésének folyamata kétarcú. Egyrészt a Monarchia mellett közepes, később nagyhatalomnak is számító államalakulatok – Németország, Olaszország – születnek.

2. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszületését és befolyásának növekedését a Balkánon változások kísérték. Szerbia és Crna Gora ugyancsak 1878-ban nyerte el teljes függetlenségét és kezdte meg a kisállami létet. 1882-ben Szerbiában, 1910-ben Crna Gorában kiáltották ki a királyságot.

3. 1912. október – 1913. május az első Balkán-háború, 1913. június – augusztus a második Balkán-háború időpontja.

Az események egymásmellettsége és egymásutánisága a történelem szigorú logikáját mutatja. Európa politikai helyzetét, állapotát a nagy- és a kisc nacionalizmusok együttélése, egymásra gyakorolt hatása határozza meg. A pánszlávizmus, a pángermanizmus birodalomalkotó, transznacionális eszmeisége hatással van a XIX. század elején francia hatásra öntudatra ébredő kis népekre is. A kisc népi nacionalizmusok fő jellemzője az erős érzelmi intenzitás, a hamis történelmi távlatok, hagyományok keresése, az erős államok, nagyhatalmak gyámkodásának elfogadása. A horvát illirizmus, a román dákoromán elmélet, a francia, a szerb, a szlovák nacionalizmus az orosz nagyhatalom támogatását élvez. Egyedülálló a magyar nacionalizmus, nyelvi rokonság hiányában. Itt is felfedezhető a hamis történelmi távlat keresése a hun, török származás feltételezésében. A történelmi misztifikáció mellett sajátos jellemzője a kultúrfőlény, az államalkotó képesség gondolata. A magyar nacionalizmus számára politikai támogatást jelent a Habsburg dinasztia, mely Európa egyik legrégebb uralkodóháza. A Habsburgok minden történelmi ellenségeinket is beszámítva törvényesen ülnek a magyar királyi székben, rokonságban állnak az Árpád-házzal. Így a Monarchia keretein belül biztosított hatalmi viszonyok a nacionalizmus eszmei támaszai. A transznacionális jellegű, helyi értékű balkáni háborúk nem hoztak megoldást. A nagyhatalmi érdekek miatt kitört az első globális háború, az I. világháború. A háborút tekinthetjük a globálissá váló politikatörténet első felvonásának. A második felvonást a Párizs-környéki békék jelentik, amelynek egyik epizódja a trianoni békeszerződés kapcsolódik Közép-Kelet-Európa történetéhez a Monarchia megszűnése révén.

¹ Gunst 1981, 361.

² Uo.

A számok szemléletesen mutatják a végeredményt. A Monarchia a maga 676000 km² területével és 51 milliós lakosságával számos gyenge pontja ellenére európai nagyhatalomnak számított.³

1. táblázat • A történelmi Magyarország veszteségei

Terület	Terület km ² -ben	Népesség (fő)	Népsűrűség km ² -enként
Csehszlovákiához	63004	3 567 575	56,6
Romániához	102181	5 236 305	51,2
SHS államokhoz	21031	1 519 013	72,2
Ausztriához	4026	292 588	72,7
Fiume	21	49 806	2371,7
Összes elveszett terület	190 263	10 665 287	56,1
Trianoni Magyarország	92 607	7 599 246	82,1
Történelmi Magyarország	282 870	18 264 533	64,6

Forrás: Draskóczy et al 2003, 317.

A területi változások máig hatóan átalakították az ország gazdasági helyzetét, szociális állapotát. Az új ország iparosodottabb lett. Amíg a lakosság 41,6%-a, addig az ipari népesség 51,2%-a, a gyári munkásnak egyenesen 57%-a maradt a trianoni Magyarországon. A történelmi Magyarország 4.241 gyárából 2.075 (48,9%), a gyáripari lóerőből több mint 50%, a gyáripar összes termelési értékéből 55,1% maradt a csökkent területen.

Feloldhatatlan ellentmondás keletkezett egyes iparágak a területcsökkenés mértékéhez képest aránytalanul nagy kapacitásának megmaradása és az elvesztett nyersanyag, illetve fogyasztó piac között. A háború előtti utolsó békeév adatai szerint az ipari termelés értékének 55,9%-a maradt az új területen. Ez lényegesen meghaladta a lakosság, különösen pedig a terület csökkenésének mértékét. Az átlag mögött lényeges eltérések húzódnak meg. A sokszorosító ipar termelési értékének 89,2%-a, a gépgyártásnak 82,2%-a, ugyanakkor a faiparnak csak 22,3%-a maradt a trianoni területen. A gépgyártás egyik legfejlettebb ágának, a közlekedési eszközök gyártásának a kapacitása a történelmi Magyarország, illetve részben a Monarchia igényeihez volt méretezve. A háború előtti 19.273 km-es vasúthálózatból 8.364 km (42,4%) maradt meg. Ennél is nagyobb méretű a vasúti gördülőanyag mennyiségének csökkenése. A mozdonyok száma 4949-ről 2284-re (26,2%), a vasúti teherkocsiké 105.837-ről 18.010-re (17%) csökkent.

A feldolgozóipar nyersanyagbázisa jórészt az elcsatolt peremvidékeken található. Emiatt minden áron exportálni kellett, hogy az ország hozzájusson a szükséges nyersanyagokhoz. A területi változások miatt teljesen elveszett évi 2,5 millió mázsa kőszó, évi 65000 mázsa kőolaj. Megszűnt az arany (évi 3.500. kg), az ezüst (évi 12.000. kg), valamint a réz (10.500.000 kg) bányászata. Lényegesen, évi 3,9 millió mázsáról 1,2 millió mázsára csökkent a vasérctermelés. Aránylag nagyobb mértékben maradt az új határok közt a szén, a feketeszennek pl. 72%-a, a barnaszennek 72,1%-a.⁴

Ellentmondásosan érintette a területi változás a mezőgazdaságot is. Az erdőterületek csökkenése katasztrofális mértékű volt. A tölgyerdők 32,5%-a, a bükk és más lombos erdők 13,5%-a, a fenyőerdők 2,8 %-a maradt az új határon belül. Az erdők aránya a háború előtti 28,5%-ról Trianon után 11,5 %-ra zuhant. Magyarország 1920

³ Draskóczy et al 2003, 315.

⁴ I. m. 320–321.

előtt fa exportőr volt, a háború után viszont hosszú ideig az import legjelentősebb tétele a nyers és bárdolt fa volt.⁵

2. táblázat • A mezőgazdaság művelési ágak szerinti megoszlása Trianon előtt (I.) és Trianon után (II.)

	<i>Szántó</i>	<i>Kert</i>	<i>Rét</i>	<i>Szőlő</i>	<i>Legelő</i>	<i>Erdő</i>	<i>Nádas</i>	<i>Művelés alól kivont</i>
I.	45,5%	1,4%	9,3%	1,1%	11,7%	25,8%	0,1%	5,1%
II.	60,4%	1,0%	7,2%	2,3%	11,1%	11,5%	0,3%	6,2%

Forrás: Draskóczi et al 2003, 322.

A tények egyértelműen igazolják, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával, legnagyobb kihatással járó gazdasági következménye, hogy Magyarország egyik pillanatról a másikra kikerült a világpiacra, külkereskedelemre utalt ország lett. Mai közgazdasági fogalmak szerint teljesen kiszolgáltatottja lett a globális hatásoknak. A magas külkereskedelmi ráta miatt erősen függött a világpiaci konjunktúra alakulásától. Az export zömét néhány mezőgazdasági termék tette ki, amelynek 70 %-át a 20-as évek végéig négy ország piacán helyezték el. A háború előtt az ország nemzeti jövedelmének alig valamivel több, mint 13%-a realizálódott a külkereskedelemben. Az 50 milliós birodalom, a Monarchia a magyar kivitelben döntő szerepet játszó élelmiszereknek védővámokkal biztosított, stabil felvevőpiacot jelentett. Érdekes a „külkereskedelmi” forgalom rátáit megemlíteni. A sertéskivitel 100%-a, a bor 55%-a, a liszt 90%-a, a baromfi 75%-a a Monarchia belső piacaira került. Ugyanakkor Ausztriából származott a hazánkba importált férfi-női ruha, a fehérnemű 100%-a, a gyapjúszövet és kötött áru 96%-a, a cipőtermék 85%-a.

A békeszerződést a közvélemény elsősorban az elveszett területek arányában látta és látja tragikusnak. A békeszerződés árnyalt, távlatos értékelését nyújtja Fejtő Ferenc *A Monarchiától a globalizációig* című könyv alakban is megjelent előadássorozata. Fejtő Le Bou francia politológus értékelésével ért egyet, amely szerint be fog következni egy fordulat a nemzetközi politikában, „amikor darabokra törik az Osztrák–Magyar Monarchiát. Ausztriát is lehetetlen helyzetbe hozzák, mert ezzel megerősítik az osztrákságban a Németországhoz csatlakozás híveit. Magyarországot illetően pedig, ha teljesítik mindazokat az ígéreteket, amelyeket a cseheknek, a szlovákoknak, a szerbeknek tettek győzelem esetére, akkor Európa közepén egy olyan országot teremtenek, amelynek politikájában a revizionizmusra való törekvés lesz az egyetlen követhető törekvés. Ez is kiváló példája annak, hogy a történelemben nagy szerepet játszanak a tévedések: ma már elismerik Franciaországban a történészek, hogy nem látták előre a versailles-i és trianoni békék következményeit, amelyek pedig előre láthatóak voltak.”⁶

A Monarchia felbomlásának veszélyét a politikusok már a XIX. század végén értékelték. A kislepi nacionalizmusok centrifugális ereje egyre intenzívebben növekedett. A népek egymásra találásának transznacionális útja a konföderáció volt. Erre Kossuth Lajos Duna-konföderációs terve a legelső bizonyíték. Amikor a Monarchia felbomlásának veszélye látó távolságba került, újabb konföderációs tervként merült fel a trializmus néven ismert, a trónörökös Ferenc Ferdinánd által ápolta és támogatott elképzelés. Ettől a birodalom nemzetiségei idegenkedtek, mert nemzeti törekvéseik megtorpedozását látták benne. Ez volt Ferenc Ferdinánd meggyilkolásának és az I. világháború kirobbanásának egyik oka.

⁵ I. m. 323.

⁶ Fejtő 2002, 33.

Érdekesek azok a globális léptékű elképzelések, amelyek a pán-nacionalizmusok hatására megszülettek és a háború utáni rendezésre vonatkoztak. Amikor Németország a breszti békében óriási területeket rabolt Oroszországtól 1918-ban, teljesülni látszott Németországtól a Dnyeperig terjedő óriásbirodalom pángermán víziója. A pánszlávizmus eszmeiségének birodalomépítő törekvéseinek megnyilatkozása a Masaryk- és Benes-féle gondolat, amelyet 1917. május 30-án deklarációjában fejt ki a két államférfi. E szerint a Monarchia összes tartományában élő szlávok egyesítése a cél. A német *Drang nach Osten*, a Hamburgot és Berlint Béccsel és Budapesttel összekötő politikai elképzelésnek, amely túlnyúlik a Balkánon és Kis-Ázsián, majd tovább mutat Bagdad, a Perzsa-öböl és az Indiai-óceán felé a Masaryk-féle pánszláv államok álltak volna útját.⁷

A trianoni békeszerződésben meg nem valósult, de a számunkra mai politológiai szemlélettel megnevezhető, jellemezhető transznacionális globális kor volt ez. A békeszerződésben szerepet játszó nagyhatalmak az ilyen elképzelések blokkjaiból építették fel a ma ismert, kisméretű sorsokat döntően meghatározó, napjainkban erősen omladozó épületet, a többfelé szakadni látszó politikai térképet. A pánszlávizmus, a transznacionalizmus sajátos hajtásának tekinthetjük a nagy Jugoszlávia néven ismert állam megszületését. Jugoszlávia történelme sajátosan alakult. Ennek bizonyítékai az új államalakulat nevének változásai: 1918. dec. 1-jén kikiáltják a Szerb – Horvát – Szlovén Királyi Államot (1921-től királyság), 1929. okt. 3-ától az ország új Jugoszláv Királyság, 1945. nov. 29-én kiáltják ki a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot.⁸

A nagyhatalmak egyetértésének hatására megszületett egy kísérletnek is tekinthető soknemzetiségű állam Európa térképén. A soknemzetiségű területből kellett egy működőképes államrezont szervezni. Ehhez a nacionalizmusnak egy új fajtájára volt szükség, amit ma jugoszlávizmusnak, a délszlávok összetartozását kifejező nemzettudatnak nevezhetünk. Ez a hibrid nacionalizmus a nagyszerb nacionalizmus és a horvát, valamint a szlovén és más kisebb délszláv népek nacionalizmusának ötvözete. A kisméretű nacionalizmusok centrifugális ereje a nagyszerb nemzettudat volt. Már az új államalakulat első percétől kezdve érezte hatását a kohéziót szétfeszítő centrifugális erők működése. A II. világháború próbára tette az új államot, amelynek egységét az usztasa néven ismert horvát és a csetnik néven ismert szerb nacionalista csoportok működése fenyegette. A kis nacionalizmusok gyorsan kereszteződtek a fasizmussal, így válhattak a pángermanizmus eszközeivé. Ezt meg kellett akadályozni.

A spanyolországi polgárháború jó kísérleti terepnek bizonyult a szovjet- orosz kommunista állam számára, nemcsak katonai szempontból, hanem politikai vonatkozásban is. A proletárinternacionalizmus globális szellemisége a Nyugatot elidegenítette. A fasizmus agresszivitása újabb ideológiát követelt, amelyet a vele szemben álló népek elfogadhattak, s lehetővé tette a kommunizmus térnyerését Nyugaton is. A fasizmus elleni összefogás politikai kifejezője a transznacionálisnak tekinthető népfront – gondolat, amely tetszetősen minden „haladó” erő összefogását hirdette a fasizmus ellen. Így a mérsékelt polgári oldal megnyerésére is alkalmas volt.

Jugoszláviában érzelmi síkon a jugoszlávizmus volt az a nemzeti ideológia, amellyel a tömegeket harcra lehetett hívni. Tito volt az a karizmatikus vezető, aki erre képes volt. A magát horvát nemzetiségűnek tekintő Tito a Zágráb közeli Kumrovecben született horvát-szlovén szegény-paraszt családban. Az I. világháborúban a szerb-orosz fronton harcolt, majd orosz fogságba esett. A hadifogságból már kommunistaként tért haza 1920-ban, majd bevette magát az illegális pártmunkába.

⁷ Romsich 2001, 48.

⁸ Juhász 1999, 335–339.

1928-ban ötévi börtönre ítélték, majd rövid ideig párizsi és moszkvai emigrációban élt. 1937-ben vette át a Jugoszláv Kommunista Párt vezetését, amelynek főtitkára volt.⁹ Az életút igazolja Tito személyes elhivatottságát, amellyel a soknemzetiségű Jugoszláviában létre tudta hozni a fasiszmustal eredményesen szembeforduló össznépi partizán hadsereget, ez 300.000 főjével lekötötte a Balkánon harcoló fasiszta erők jelentős részét.

Magyarországhoz hasonlóan szorongatták a pánnacionalizmusok Lengyelországot is. A hosszú évszázadok óta nagyhatalmak által fölsozott ország 1918-ban vált függetlenné. Alexander Skrzynski lengyel külügyminiszter és miniszterelnök 1923-ban nyilatkozta: „*Lengyelország határainak alig 5 %-a biztos (Románia felé), 20 %-a bizonytalan (Csehszlovákia és Litvánia felé), 75%-a állandóan veszélyeztetett (a Szovjetunió és a Német Birodalom irányában).*”¹⁰

A forradalmi polgárháborúba süllyedt Szovjet- Oroszország a proletár internacionalizmus, a világforradalom lenini eszméje révén újabb globális fenyegetést jelent a világra. Ebből következik, hogy Szovjet-Oroszország ellen Lengyelország is részt vesz a 14 hatalom háborújában. A harcok lezárásaként Lengyelország keleti határait két nemzetközi szerződés is garantálta, az 1921-es rigai és az 1932-es lengyel-szovjet megnemtámadási egyezmény.¹¹ A nyugati határok bizonytalanok maradtak. Ez vezetett a lengyel tragédiához, a II. világháború kitöréséhez. A két nagyhatalom – a szovjet és a német – pánnacionalizmus képviselői megtalálták azokat a közös pontokat, amelyek alapján felosztották a nemzeti függetlenségbe alig belekóstolt Lengyelországot.

Közép-Kelet-Európában Jugoszlávia története a legtragikusabb. Egy kis népek által alkotott közép állam sorsdrámája játszódik le néhány évtized alatt. Hasonló Csehszlovákia története is, de ott a végkifejlet nem volt tragikus, megrázó. Ahhoz, hogy a történelmi sorsdráma folyamatának törvényszerűségeit megértsük, érdemes felmérni Jugoszlávia állapotát, amely természetesen nem önmagában ad elfogadható magyarázatot a végkifejletre. Jugoszlávia megszületésének pillanatától felbomlásáig sorsát meghatározó demográfiai és szociológiai változásokon esett át. A migráció, az emigráció, az öngazgatáson alapuló szocialista állam kiépítésének kísérlete megannyi ok, magyarázat arra, hogy a megszülető állam ne hasonlítson a kialakuló államrezonra. A számszerű tényeket érdemes analogizálni és analizálni.¹²

3. táblázat • Jugoszlávia főbb nemzetiségei
(millió fő, ill. %-ban, népszámlálási adat)

	1921-ben¹³	1948-ban	1991-ben
össznépesség	11,985	15,772	23,528
„szerbhorvát”	8,912	-	-
szerb	- (41%)	6,547 (41,5%)	8,527 (36,2%)
horvát	- (23%)	3,784 (24%)	4,637 (19,7%)
szlovén	1,020 (8,5%)	1,418 (9%)	1,760 (7,5%)
muzulmán	- (6%)	0,809 (5,1%)	2,353 (10%)

⁹ I. m. 361.

¹⁰ *Rubicon* 2008/6, 52.

¹¹ I. m. 53.

¹² Juhász 1999, 326.

¹³ Az 1921. évi népszámlálás során egy kategóriának tekintették a szerbeket, horvátokat, muzulmánokat, macedo-szlávokat és a Crna Gorai-akat. %-os szétbontásuk megfelel a legelterjedtebb becsléseknek. Az 1921. évi adatsor Jugoszlávia akkori területére vonatkozik, de ha a második Jugoszlávia területét vesszük figyelembe, akkor kissé alacsonyabb arányokat kapunk, mert be kell számítnunk mintegy 250 ezer olaszt is.

macedón	- (5%)	0,810 (5,1%)	1,372 (5,8%)
Crna-Gora-i	- (2%)	0,426 (2,7%)	0,539 (2,3%)
jugoszláv	-	-	0,710 (3%)
magyar	0,468 (3,9%)	0,496 (3,2%)	0,379 (1,6%)
albán	0,440 (3,7%)	0,750 (4,8%)	2,178 (9,3%)
német	0,506 (4,2%)	0,055 (0,4%)	-

Forrás: Juhász 1999, 326.

Végső konklúzióként a tények alapján azt lehet megállapítani, hogy a fiatal állam felbomlásának belső okai közül két tényezőt kell kiemelni:

1. A kiegyensúlyozatlan nemzetiségi arányok kedvezőtlen változását.
2. A gazdasági fejlettség aránytalanságait, torzulásait és a belőlük származó szociális feszültségeket.

Fontos tényezőként kell figyelembe venni a külső hatásokat is, a Szovjetunió felbomlását és az azt követő rendszerváltozást a közép- kelet-európai régióban. A szerb és az albán nacionalizmus szorításában vergődő Koszovó, a svájci mintára két kantonra osztott Bosznia-Hercegovina a nagyszerb és nagyhorvát nacionalizmus között épp olyan intermedier állapotot jelent, mint az első világháború előtti balkáni helyzet, amelyből kirobant az első világháború.

A nagyhatalmi garanciák ma is törékenynek tűnnek. Ez természetellenes állapot, hiszen a nagyhatalmak számára állandó beavatkozási lehetőséget kínál a cseppfolyós, továbbra is megoldásra váró helyzet. A Balkán kisállamai és a velük szoros kapcsolatot kiépítő szomszédos államok dilemmája, így a hatalmi viszonyok függvényeként áll fenn. A legfőbb kérdés az, hogy így mit tudnak az adott országok tenni. A nagyhatalmak szándéka is az, hogy lépésre kényszerítsék a kis országok politikusait. Két alternatíva kínálkozik. Az egymást elfogadni nem tudó országok megpróbálnak csatlakozni az Európai Unióhoz, engedve a tömegvonzás törvényének, vagy megpróbálkoznak a kivárási politikájával. Az Unióba való belépést Szlovénia már megtette, mert az a gazdasági érdek, amely miatt Jugoszláviából kilépett, most az Európai Unióba kényszerítette. Be lehet-e így minden kis népet terelni a nagy európai közösségbe? A válasz magától értetődőnek látszik. A kis népek helyüket keresve a gazdasági törvényszerűségek szorításában megtalálják helyüket az európai népek családjában és idővel begyógyulnak a sok fájdalmat okozó sértett nemzeti önérzet sebei.

Magyarország külpolitikai cselekvési lehetőségei is itt jelentkeznek. Horvátország és Szerbia véres háborújában hazánk a NATO védernyője alatt a csendestárs szerepét játszotta. Horvátország számára afféle hátszínját jelentett Magyarország. Ennek hozadéka a két ország közötti jelenlegi jó viszony. Horvátország rajtunk keresztül kapcsolódhat az EU-hoz. A NATO-ba való felvételénél is mi játszottuk az egyik ajánló szerepét. A jelenlegi globális politikában az EU elsődrendű érdeke, hogy az energia szükséglet fokozódása miatt a jelen pillanatban újra nagyhatalmi politikát folytató Oroszországgal jó kapcsolat alakuljon ki.

Ha messzebbre nézünk, a gazdaságpolitikai szálak USA-ba vezetnek. Fejtő Ferenc, közismert magyar történész véleménye szerint az EU globális szempontból az USA előszobájának is tekinthető. Ezért a Horvátországgal kiépített jó viszonyunk, a kis ázsiai országokkal való jó kapcsolat a magyar kormány külpolitikájának az USA által is támogatandó törekvése.

Új és meglepő politikai perspektívaként merült fel a Mediterrán Unió gondolata. Az egykori francia elnök – Sárközi – ötlete az EU egyik legfontosabb államának sajátos politikai, hatalmi törekvéseit jelezte. Franciaország ezek szerint újra nagyhatalmi politikára törekszik, fellazítva az EU kereteit? A kérdés elgondolkodtató. Ha a

globális politika síkján állunk, akkor ezt a perspektívát elvethetjük. Franciaország számára a piacbővítés épp olyan érdek, mint az EU egésze számára. A Mediterrán Unió feltételezett afrikai, kis-ázsiai országai egymásra utaltak. Franciaországnak az arab országokkal hagyományosan jó a kapcsolata. Ez vezethet a Közel- Kelettel való újszerű transznacionális kapcsolatokhoz, amely ellensúlyozhatja az orosz nagyhatalmi törekvéseket. Ennek a viszonyrendszernek fontos összetevője az EU és Izrael viszonya is. Sárközi az EU soros elnökéként esőként Izraelbe utazott. Szándékai így EU érdeket szolgálnak.

Ha visszakapcsolunk a magyar külpolitika mediterrán törekvéseihez, Horvátország hosszú adriai tengerpartjával is benne szerepel. A kis nemzeti politika, a transznacionális és a globális így rendeződik kemény logikai rendszerbe.

A regionalitás eszméjének megjelenése és alakulása az Európai Unióban, a Regionális Politika alapelvei – újra együtt, ami együvé tartozik?

A második világháború után a nyugat-európai országok célul tűzték ki a béke megőrzését és a kommunizmus terjeszkedésének megakadályozását, ezt szolgálta a brüsszeli (1948), majd a párizsi (1951) szerződés is. A Jean Monnet közgazdász által megálmodott 1951-es egyezmény létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget, amely szervezet összehangolta a fent említett hat állam nehézipari termelését, így biztosítva felügyeletet az esetleges újabb háborús törekvések felett.

1957. március 25-én írta alá hat európai állam (Benelux Államok, NSZK, Franciaország, Olaszország) Rómában az Európai Gazdasági Közösséget (EGK) és az Európai Atomenergia Közösséget (EURATOM) létrehozó egyezményeket, ezeket hívják együtt római szerződéseknek. Mindkét Szerződés 1958. január 1-én lépett hatályba.

A Montánunió névvel is illetett szervezet feloldotta az NSZK és Franciaország közti ellentétet is, ami Elzász-Lotharingia és főként annak ásványkincseire formált igényből fakadt. 1957-re a tagok megtapasztalták a társulásból eredő gazdasági előnyöket is, ezek fokozása érdekében akarták szorosabbra fonnai kapcsolatukat, ami az 1958. január 1-jétől létező EGK keretei között realizálódott. A Közös Piacnak is nevezett szervezet tagjai eltörölték egymással szemben a vámokat, biztosították nemcsak az áruk, de a tőke és a munkaerő szabad áramlását is, gazdaságpolitikájukat pedig igyekeztek úgy alakítani, hogy minden ágazatban nemzetközi együttműködés alakulhasson ki. Az EGK sikere természetesen más nyugat-európai államokat is belépésre ösztönzött, legfőképp Nagy-Britanniát.¹⁴

A közösség tagjai közötti szerződéseket összevonva (1965), politikai intézményeit kialakítva, az európai integráció legfontosabb szerve lett, 1993-tól Európai Unió néven. A berlini fal leomlása (1989) után az EU már nem nyugat-európai szervezetként, hanem az egységes Európa letéteményeseként célul tűzte ki a volt szocialista blokk integrációját is. Jelenleg 27 tagállama van, Magyarország 2004 óta tagja ennek a közösségnek.

Az Unió egyik alapelve a területét alkotó régiók gazdasági fejlettségének szintre hozása, nivellálása.¹⁵ Az Unióban természetesen nem beszélhetünk egységes fejlettségű

¹⁴ Az angol csatlakozást azonban meglepő módon De Gaulle francia elnök kétszer is (1960, 1967) megvétózta. Így jött létre 1960-ban brit kezdeményezésre a héttagú EFTA (Európai Szabadkereskedelmi Társulás), amelynek rivális szerepe 1973-ban megszűnt, mikor az ír, brit és dán állam is az EGK tagja lehetett.

¹⁵ A Római Szerződés egyik legfontosabb alapelve a Közösséget alkotó térségekben a gazdasági kohézió megteremtése volt.

régiókról, sőt még régiókon belül sincs homogenitás.¹⁶ [16] Az EU 27-eket 271 NUTS II. szintű régió alkotja, melyeknek más és más a természeti földrajza, a történelme, az ott lakók nemzetisége, kultúrája, szokásai, stb. Ez determinálja azt, hogy gazdaságilag egységes régiókról korántsem lehet beszélni. Az Unió jövőjét azonban döntő mértékben meghatározza és szükségszerűvé teszi, hogy a gazdasági fejlettségük tekintetében ne legyenek nagy szakadékok, illetve a különbségek lehetőség szerint tovább már ne nőjenek. Az ismert szlogen szerint az Unió már nem is a nemzetállamok együttese, hanem a régiók Európája. Így az egyes régiókat és a régiók közötti együttműködést kell előnyben részesíteni. Az Unió Regionális Politikája tulajdonképpen erre épül. Ez olyannyira fontos témakör, hogy a 7 éves költségvetési periódusok egyik alappillérét adja és minden valamit magára adó egyetemen beépül a tantervekbe is. A régiós pénzeszközök lehívásának egyik feltétele a határon átnyúló kezdeményezések megléte. Hazánk ebből a szempontból jó helyzetben van, hiszen mind a hét NUTS II. szintű régió határos a szomszéd országok valamelyikével (Még a megyéket tekintve is csak párat találunk, amelynek határai ne esnének egybe – legalábbis részben – valamelyik országhatárunkkal.) Tehát még ebből a szempontból is nyitottak vagyunk (nem csak a gazdaságunkat tekintve). Hazánkban 7 NUTS II. szintű régió található, amely az 1. számú ábrán látható és alátámasztja az imént leírtakat. A régiók kialakításának főbb szempontjainál az ott élő lakosság számát (NUTS II. szint esetén ez 800.000. és 3.000.000. fő közötti), illetve a terület nagyságát vették (vettük) figyelembe.

1. ábra • Magyarország NUTS II. szintű régiói

Forrás: Wikipédia enciklopédia 2012

A regionális beosztáson belül megtaláljuk a NUTS III., IV. (LAU 1.) és V. (LAU 2.) szinteket is. Az Unióhoz való csatlakozás kapcsán csak az úgynevezett tervezési-statisztikai (NUTS II. szintű) régiókat kellett létrehozni,¹⁷ főleg a támogatások kiutalhatósága és elszámolhatósága miatt. Azonban a NUTS rendszer egy ötfoko-

¹⁶ Molnár–Jelenka–Póla 2001.

¹⁷ Ennek folyamata nem volt teljesen egyértelmű. Több (tájegységi besorolás, stb.) elképzelés is napvilágot látott, míg véglegessedett a jelenlegi régiós rendszer.

zatú hierarchikus osztályozási rendszer, így az alsóbb szintjei is kialakításra kerültek. Érdekes, hogy a negyedik szintet képviselő kistérségi rendszer folyamatos mozgásban van. Számuk a kezdeti 138-ról, több lépésben, a jelenlegi 175-re változott, döntően a támogatások elérhetősége és a települési önkormányzatok közötti véleménykülönbségek miatt.¹⁸

A Regionális Politikát a régiókra (NUTS II. szint) alapozza az Unió. Ennek alapelve a szolidaritás, a foglalkoztatottság, a képzés, a gazdasági és társadalmi kohézió megerősítése, tehát az eltérő fejlettségű régiók közötti különbségek csökkentése.¹⁹ [17] A Regionális Politika persze csak akkor töltheti be funkcióját, ha megfelelő forrásokkal párosul. Ezt a strukturális pénzeszközök biztosítják. Az Unió hét évre szóló költségvetési periódusokkal dolgozik. A 2000-től 2006-ig tartó költségvetési periódusban a tizenötökben 213 milliárd eurót különítettek el strukturális célokra. A bővítést (2004. május 1.) figyelembe véve további 22 milliárd eurót az előcsatlakozási programokra és újabb 22 milliárd eurót az újonnan belépő tagállamokra fordítottak. Ez az összesen mintegy 257 milliárd euró az Európai Unió akkori költségvetésének több, mint egyharmadát, egészen pontosan 37%-át tette ki. Ez is jelzi azt, hogy a Regionális Politikának milyen fontos szerep jut az Unióban.

Az előző (1993–1999) költségvetési periódusban 6 célt fogalmaztak meg, a következő 1999–2006-os periódusban már csak hármat (4. számú táblázat).

4. táblázat • Az 1999–2006 közötti költségvetési periódus strukturális finanszírozásának célkitűzései az Európai Unióban

célkitűzés száma	célkitűzés tartalma
1. számú célkitűzés	Elmaradott térségek felzárkóztatása
2. számú célkitűzés	A gazdasági és szociális konverzió támogatása a strukturális nehézségekkel küzdő ipari, vidéki és halászlakozási területeken.
3. számú célkitűzés	A képzési rendszer modernizálása és a foglalkoztatottság előmozdítása. (Kivéve az első célterület alá tartozó területeken.)

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A Regionális Politika fontosságát jelzi, hogy az első célterület alá az Unió népességének több, mint a fele tartozik. Sőt, a fenti három célkitűzés mellé, még úgynevezett Közösségi Kezdeményezések is társultak, tovább bővítve a támogatható területek körét (5. számú táblázat)

5. táblázat • Az 1999–2006 közötti költségvetési periódus Közösségi Kezdeményezései az Európai Unióban

Közösségi kezdeményezés	kezdeményezés tartalma
INTERREG III.	Határon átnyúló régióközi és nemzetek közötti együttműködések fejlesztése.
URBAN II.	Városok és városnegyedek újító stratégiájú támogatására.
LEADER +	Vidékfejlesztési kezdeményezések támogatása.
EQUAL	Munkaerő-piaci diszkrimináció elleni küzdelemre.

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

¹⁸ 2013. január 1.-től ismét megváltozott a helyzet, hiszen a járási rendszer kezdett el működni.

¹⁹ Bacsí-Kovács 2007.

A Közösségi Kezdeményezések az adott költségvetési periódus több mint 5%-kát tették ki. Mindegyik fontos célterületet ölel fel, csak két fontos momentumot emelünk ki: az Interreg III. azt az elképzelést erősíti, hogy nem a nemzetek, hanem a régiók Európájáról beszélünk. A LEADER + kezdeményezés pedig a vidéki lakosság támogatását tűzte zászlajára, ami nem csak a szorosan vett agrárium szubvencióját jelenti.²⁰

A célokat alapvetően négy pénzügyi alappal (ezeket hívjuk Strukturális Alapoknak) igyekeztek megvalósítani (6. számú táblázat).

6. táblázat • Az 1999–2006 közötti költségvetési periódus Strukturális alapjai és támogatott területei az Európai Unióban

Strukturális Alap	Támogatott terület
Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA)	Infrastruktúra fejlesztése, munkahelyteremtés, kisvállalkozások támogatása
Európai Szociális Alap (ESZA)	munkanélküliek és hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatása
Halászati Orientációs Pénzügyi Eszköz (HOPE)	halászat modernizálása
Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA)	vidékfejlesztési intézkedések, gazdálkodók segítése

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A jelenleg még érvényben lévő (2007 és 2013) közötti periódusban a támogatási prioritások megint változáson estek át. A periódus elején ismét bővült az Unió,²¹ így új kihívásokkal kellett megküzdeni és ez újabb célok kitűzését is jelentette. Előtérbe került a konvergencia, és a versenyképesség²² és az együttműködés (7. számú táblázat) elve.

7. táblázat • Az Európai Unió prioritásai a 2007–2013 közötti időszakban

célkitűzések	célkitűzéshez rendelt strukturális pénzügyi eszköz(ök)
Konvergencia és versenyképesség	ERFA, ESZA
Regionális versenyképesség és foglalkoztatás	ERFA, ESZA
Európai területi együttműködés	ERFA

Forrás: Európai Bizottság 2004, 206 alapján a szerzők saját szerkesztése

Az Unió folyamatos bővülése történelmi szükségszerűség. A nagyobb piac nagyobb erőt jelent a világ nagy gazdasági pólusainak versenyében. A bővítés tudatos, amit az is mutat, hogy a csatlakozni kívánó országok egy felkészítő fázison esnek át. Ennek pénzügyi kereteit az előcsatlakozási források adják. A jelenlegi költségvetési periódusban a fenti 3 célkitűzéshez összesen 308 milliárd euró forrást rendeltek. Ennek zömét az 1. számú célkitűzés kapja az összes forrás 81,5%-kát (251,2 milliárd euró). A második célkitűzés 49,1 milliárd euróval (15,9%) részesedik, míg a 3. célkitűzésre 7,75 milliárd euró (az összes forrás 2,51%-a) jut. Mint látható a strukturális és kohé-

²⁰ Szili-Fodor et al 2009.

²¹ 2007. január 1-től Románia és Bulgária is az Európai Unió tagjai sorába került, így a kezdeti 6 tagállamból a 27-ek Európája lett.

²² Barna 2007.

ziós politika önálló célkitűzése lett a Európai Területi Együttműködés, ami így sokkal hangsúlyosabb lett, mint a korábbi INTERREG.

A célterület három alfejezetre oszlik, ezek:

1. Határokon átnyúló együttműködések:

- *Belső határmenti programok:* Célja a határok elválasztó jellegének csökkentése, határon átnyúló együttműködések kezdeményezése. Támogatásra a határmenti NUTS III. szintű térségek jogosultak támogatásra, szereplői a határtérségek helyi és regionális szervezetei. Hazánk partnerei: Ausztria, Románia, Szlovákia, Szlovénia).
- A második alcsoportba az EU külső határai mentén található országok közül azok tartoznak, amelyek *csatlakozási tárgyalásokat folytatnak az Unióval* (Macedónia, Horvátország, Törökország), illetve amelyek taggá válásával középtávon számolni lehet (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia). Ezen kapcsolatokat az Előcsatlakozási Segítségnyújtási Eszközből (Instrument for Pre-Accession Assistance, röviden IPA) támogatja Brüsszel.²³ Az IPA 2007. január 1-től működik.²⁴
- A határmenti együttműködések harmadik csoportjába a várhatóan az *Unión kívül maradó országokat* érintik (pl.: Algéria, Örményország, Egyiptom, Ukrajna, stb.). Célja annak elkerülése, hogy külső határok mentén mély politikai és gazdasági szakadékok keletkezzen.

2. Transznacionális együttműködések: Valamely szempontból egy egységnek tekinthető, de több ország területét érintő problémák közös megoldása (pl.: kelet-közép-európai együttműködési programok).

3. Interregionális együttműködési programok: Az EU valamennyi országa részt vehet benne. Regionális és helyi intézmények közötti tapasztalatcserére, tudományos és módszertani támogatásra nyújtanak segítséget.

A számadatokat, támogatási összegeket tovább nem részletezve, (de elismerve, azok fontosságát) visszakanyarodva a tanulmány első felében leírtakra elmondhatjuk, hogy a Regionális Politika, illetve maga a regionális szemlélet döntő fontosságú az Európai Unió, de egész Európa számára is. Legyen ez olyan ország, amely már uniós tag, legyen Unióba igyekvő, vagy Unión kívüli. A Jean Monet által képviselt eszmeiség és a maastrichti alap gondolat is az egységesülés, végső soron pedig a béke fenntartása. Ez meghatározza Európa, de a világ népességének jövőjét is.

Ebből a szempontból a Kelet-Közép-Európai térség érdekes helyzetben van. A trianoni békeszerződés következményei jól ismertek mindenki előtt. Ez a közel száz esztendő sok keserűséggel, revans vággyal és nemzetek közötti villongással volt és van tele. Abban azonban bízhatunk, hogy éppen az Európai Unió folyamatos bővítése és a fent is részletezett forráskihelyezés az, amely a nemzetek közötti kohéziót erősít(het)i és közelebb hozza azokat a nemzeteket, amelyek között inkább az együttműködés és összetartás lenne a kiút a mostani globális versenyfeltételek között, mint az egymás közötti ellentétek erősítése. Ez nagyon sokszor politikai kérdés, ami a gazdasági feltételrendszert felismerve előbb vagy utóbb meg fog változni, hiszen ez törvényszerű.

Tehát végső soron *ismét* együtt lesz, ami együvé tartozik!?

²³ Sarudi 2010, 125–131.

²⁴ Az IPA létrehozásával egy alapba vonták össze a korábban hasonló céllal létrehozott PHARE-t, ISPA-t; SAPARD-ot és a CARDS-t.

Felhasznált irodalom

- Bacsi Zsuzsanna, Kovács Ernő 2007. *Határ régiók fejlődésének sajátosságai*. SLO/CRO-4012-106/2004/01/HU-74. sz. INTERREG projekt. Keszthely, ISBN-978-963-9639-17-1.
- Barna, K. 2007. Measuring Regional Competitiveness. *Journal of Central European Agriculture (JCEA)* (Volume 8) Number 3. p. 343–356.
- Draskóczi István, Búza János, Kaposi Zoltán, Kövér György, Honvári János 2003. *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest: Aula Kiadó.
- Európai Bizottság 2004. *Új partnerség a kohézió érdekében. Konvergencia versenyképesség és együttműködés. Harmadik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról*. Luxemburg: Az Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala.
- Fejtő Ferenc 2002. *A Monarchiától a globalizációig. Pécsi és szekszárdi előadások*. Budapest: Alexandra Könyvkiadó.
- Gunst Péter (szerk.) 1981. *Magyar történelmi kronológia az őstörténettől 1920-ig*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Juhász, József 1999. *Volt egyszer egy Jugoszlávia*. Budapest: Aula Könyvkiadó.
- Molnár Tamás, Jelenka György, Póla Péter 2001.: Fejlettségbeli differenciák elemzése egy régió belül. Előadás. XLIII. Georgikon napok Keszthely 2001. Szeptember
- Romsich, Ignác 2001. *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sarudi Csaba 2010. *Regionális Politika és Területfejlesztés. Területfejlesztési Politika az Európai Unióban és Magyarországon*. Elektronikus jegyzet, Kaposvár.
- Szili-Fodor D., Péter E., Tóth É., Kocsondi J. 2009. A Leader+ program eredményei a Göcsej térségben. Előadás. Erdei Ferenc Tudományos Konferencia, Kecskemét, 2009. szeptember 3–4.

Az eurázsiai eszme az orosz emigráció politikai gondolkodásában

Kolontári Attila*

A kérdéskör vizsgálatának különös aktualitást ad az a körülmény, hogy a keleti blokk és a Szovjetunió felbomlását követően, Moszkvának a posztszovjet térség újjászervezésére irányuló kísérleteiben az utóbbi időben rendre felbukkan az „Eurázsia” kifejezés. 2001-ben alakult az Eurázsiai Gazdasági Közösség öt teljes jogú taggal (Oroszország, Belarusz, Kazahsztán, Tadzsisztán, Kirgizisztán). A szervezetben megfigyelői státusszal rendelkeztek a FÁK tagországai közül Ukrajna, Moldávia és Örményország. Ezen államok közül Oroszország, Belarusz és Kazahsztán 2012. január 1-ével egységes gazdasági térséget hozott létre, amely magja lehet a 2015-re létrehozni tervezett „Eurázsiai Uniónak”.¹ Az elképzelt folyamat és végeredménye – a megnyilatkozások szintjén – több ponton emlékeztet az európai integráció folyamatára: határok nélkülség, termelési tényezők szabad áramlása, jogharmonizáció, közös valuta stb. A nem is olyan távoli jövőben pedig a formációt politikai és védelmi közösséggé kívánják alakítani, tehát egy hatalmas szuperállam jönne létre, természetesen orosz dominanciával.² A mélyítés és bővítés dilemmája kérdésében többen az előbbi prioritása mellett teszik le a voksot, azt hangsúlyozva, hogy először az orosz-belarusz-kazah szövetséget kell a szükséges mértékben megerősíteni, és csak azt követően szabadna az új jelentkezők felé fordulni. Itt az EU megosztottságának tapasztalatából és jelenlegi válságából kiindulva olyan feltételeket kívánnak teremteni, hogy a belépők a későbbiekben ne destabilizálhassák a leendő Eurázsiai Uniót.³ Magyarul, a központtal szemben a helyi érdekek érvényesítésére még oly mértékben sem nyílna lehetőség, mint az Európai Unióban.

Vlagyimir Putyin egy, az Izvesztyija 2011. október 3-i számában megjelent írása hosszan ecseteli a leendő szövetség önkéntes jellegét és a belépők számára kínálgató hatalmas előnyöket: *„Egy erős, nemzetek feletti modell létrehozását javasoljuk, amely a modern világ egyik pólusává válna, miközben hatékony összekötő kapocs lehetne Európa és a dinamikus ázsiai-csendes-óceáni térség között.”* „az Eurázsiai

* Kaposvári Egyetem, Pedagógiai Kar
E-mail: kolontari.attila@ke.hu

¹ Tóth I. Dávid: 2015-ben megszülethet az Eurázsiai Unió. *Kitekintő* 2012. március 3. http://kitekinto.hu/europa/2012/03/23/2015-ben_megszulethet_az_eurazsiai_unio/

² Ruszlan Grinberg, az Orosz Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetének igazgatója, az Európai Unió hibáiból kiindulva különösen fontosnak tartja a nemzetek feletti intézmények, többek között a katonai struktúrák(!) létrehozását. Jevgenij Primakov nazval uszlovija dlja uszpeha Jevrazijiszko Szozjuz-a. In: Izvesztyija, 2011. november 24. <http://izvestia.ru/news/507752>

³ Uo.

Unió – nyitott projekt. Üdvözljük, ha más partnerek is csatlakoznak hozzá, mindenekeelőtt a FÁK országai. Eközben senkit sem szeretnénk sürgetni vagy unszolni. Ez az adott állam szuverén döntése kell, hogy legyen, melyet saját, hosszú távú nemzeti érdekei diktálnak. „Meg vagyok győződve arról, hogy az Eurázsiai Unió létrehozása egy hatékony integrációt jelent, ez az az út, amely a résztvevők számára lehetővé teszi, hogy elfoglalják méltó helyüket a 21. század bonyolult világában. Országaink csak együtt lehetnek virágzóak és sikeresek, csak együtt képesek a globális növekedés és civilizációs fejlődés vezető hatalmai közé emelkedni.”⁴ Elemzők szerint mindez nem más, mint az orosz birodalmi, nagyhatalmi törekvések újracsomagolt változata. Az integráció egyik célja Közép-Ázsiában az orosz pozíciók megerősítése a kínai terjeszkedéssel szemben. Mivel ez lényegében a közép-ázsiai és az orosz földgáztartalékok egy kézben történő egyesítését jelentené, egyes elemzők szerint a vállalkozás igazi haszonélvezője a Gazprom óriáscég lenne. Nyugati irányban pedig az orosz ambíciók túlnyúlnak Belarusz, Ukrajna, Moldávia területén, és az Európai Unió keleti országait is érintik. Persze itt Putyin sietett megnyugtatni az érintetteket, hogy az eurázsiai integráció nem mond ellent az európai integrációnak. Az EU és az EAU viszonylatában egy Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő nagy szabadkereskedelmi térséget vizionált, az áruk és a tőke szabad áramlásával, bizonyos szakpolitikák összehangolásával és a vízumrendszer eltörlésével.⁵ Az orosz politikai publicisztikából a magyar sajtó hírei közé is átszivárgott, hogy egyes elképzelések szerint Magyarországot is „meghívnák” az Eurázsiai Unióba, többek között Csehország, Finnország és Bulgária mellett, mint az orosz gazdasági érdekek irányában lojális államot.⁶

A hír kapcsán Magyarországon leginkább a radikális jobboldal részéről mutatkozott fogadókészség egy ilyen elgondolás iránt. A Barikád c. internetes portál cikkírója egyenesen sorsfordító hírnek, „lélegzetelállító távlatokat nyitó lehetőségnek” nevezte az értesülést: „Ezt az ajánlatot hazánk csak saját, felmérhetetlen kárára utasíthatja vissza, ha a meghívást hivatalosan megkapja.” Az írás a csatlakozás mellett szóló érvek között a hatalmas, kiaknázatlan belső piacot éppúgy felsorolja, mint a magyarság keleti gyökereit. „A magyarságot keleti gyökerei révén a legerősebb szálak kötik Ázsiához. Erre pedig, kulturális, gazdasági és politikai értelemben egyaránt építenie kell egy nemzeti érdekeket szolgáló politikai elitnek.”⁷

Bár a hivatalos politikai megnyilatkozások szintjén nem történik direkt utalás az 1920-as-1930-as években kidolgozott eszmerendszer és a jelenlegi integrációs törekvések közös elemeire, mégis számos párhuzamot figyelhetünk meg. Mindenekeelőtt a mostani orosz elképzelések nagyjából azt a területet érintik, melyet egykor az eurázsiai gondolat első képviselői is szem előtt tartottak, mikor Eurázsiaőről beszéltek. Szintén nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elgondolás kimondva kimondatlanul az atlanti gazdasági-politikai-katonai szövetségi rendszerrel, a germán-latin nyugattal szemben kíván ellenpólust létrehozni. Ez a törekvés szellemi, elméleti síkon az „alapító atyáknál” is kimutatható. Magyarország előbb említett érintettsége ugyancsak indokoltá teszi a kérdéskör vizsgálatát.

*

⁴ Putyin, Vlagyimir: Novij integracionnij projekt dlja Jevrazii – buduscseje, kotoroje rozsdajetszja szegodnya In: Izvestijja, 2011. október 3. <http://www.izvestia.ru/news/502761>

⁵ Uo.

⁶ <http://hvg.hu/cimke/Eur%C3%A1zsiai+Uni%C3%B3> (a letöltés időpontja: 2012. június 14.) Ugyanitt olvasható egy, az egész elgondolást némileg komolytalanná tévő megjegyzés, miszerint hasonló meghívást kapnának Kuba és Venezuela is.

⁷ http://barikad.hu/magyarorsz%C3%A1g_az_eur%C3%A1zsiai_uni%C3%B3ban-20111122# (a letöltés időpontja: 2012. június 14.)

Az eurázsiai gondolat történelmileg jól körülhatárolható időben és szituációban keletkezett. A bolsevik hatalomátvételt követően emigrációba szorult orosz értelmiség egy részének szellemi-ideológiai terméke volt. Ha tágabb kontextusba kívánjuk helyezni, akkor az úgynevezett „harmadik-utas” irányzatokhoz tartozott, azon kísérletek közé, melyek megpróbálták meghaladni a forradalom és a polgárháború idején kialakult front- és törésvonalakat, a vörös-fehér dichotómiát. Ugyanide sorolható, de alapvetően más nézetrendszer és programot hirdetett a szmenovehizmus, vagy a „Cár és Szovjetek!” jelszót zászlajára tűző Fiatal Oroszország mozgalom is. Az irányzat létrejöttét az akkori generáció olyan történeti tapasztalatai, alapélményei segítették, mint az első világháború, a forradalom, a 300 éves Romanov-monarchia bukása. Mindehhez hozzájárult az a vélekedés, hogy az adott történelmi szituációban Európa hálátlanul viselkedett, mikor gyakorlatilag tétlenül szemlélte az orosz állam vergődését és az emigránsokat sem fogadta mindenütt tárt karokkal. Az ebből fakadó sértettség és kiábrándultság erőteljesen rányomta bélyegét nézeteikre.

Az eurázsiaiáság az orosz államiság, az orosz állam történelmi hivatásának újra-gondolására tett kísérlet, egy koherens, történeti, kulturális, geopolitikai, vallási, nyelvi szempontokat egyaránt magába foglaló nézetrendszer megalkotására irányuló próbálkozás volt (más kérdés, hogy ez mennyiben sikerült nekik, de a szándék elvitathatatlan). Oroszországot gyakorlatilag azonosították Euráziával, a fogalmat rendszerint kötőjeles formában használták: Oroszország-Eurázsia. Az eurázsiai gondolat sajátos keverékét képezte a retrospektív utópiának és egy új birodalmi doktrínának, amely a hatalmas térséget a „Pax Rossica” elve alapján kívánta megszervezni.

1920-ban Szófiában jelent meg Nyikolaj Szergejevics Trubeckoj herceg, nyelvész, filozófus, kultúrtörténész könyve: *Európa és az emberiség* (Jevropa i cselovecsesztvo). A könyvről a közgazdász, geográfus Pjotr Nyikolajevics Szavickij írt recenziót a „Russzkaja miszl” (Orosz gondolat) hasábjain.⁸ Trubeckoj és Szavickij mellett még olyan jelentős orosz gondolkodók működtek közre az eszmerendszer kidolgozásában, vagy csatlakoztak később a mozgalomhoz, mint a történész, filozófus, teológus Georgij Vasziljevics Florovszkij, a szintén történész Georgij Vlagyimirovics Vernadszkij, a történész, filozófus Lev Platonovics Karszavin, a politikatudományokban és a jog területén jártas Nyikolaj Nyikolajevics Alekszejev stb. Mindegyikük a maga tudományterületén igyekezett valamit hozzáadni az Eurázsia-gondolathoz.

Trubeckoj munkája és Szavickij válasza indították el azt a szellemi pezsgést, amelynek során az eurázsiai gondolkör az orosz emigráció egyik „divatirányzatává” vált. Európa számos városában, Párizsban, Berlinben, Belgrádban, Prágában stb., ahol csak orosz emigráns kolónia volt, eurázsiai csoportok, klubok alakultak, egy-egy előadás rendszerint nagy létszámú hallgatóságot, esetenként több száz főt mozgatót meg. Az eurázsiai kifejezést címükben hordozó könyvek, tanulmánykötetek, sajtótermékek sokasága látott napvilágot. A teljesség igénye nélkül néhány kiadványcím: „Kivonulás Keletre. Előérzet és beteljesülés. Az eurázsiaiak tételei” (Szófia, 1921), „Úton. Az eurázsiaiak tételei” (Szófia, 1922), „Eurázsia évkönyv. Időszaki kiadvány” (Berlin, 1923–1927), „Eurázsiai krónika” (1925 és 1937 között 12 száma jelent meg).⁹

A gondolkör természetesen nem egyik napról a másikra keletkezett a semmiből. Az eurázsiaiak a 19. századi orosz gondolkodók, szellemi irányzatok hagyományaira építettek, egyúttal azonban átértelmezték, újraértelmezték azokat. A szlavofilektől az orosz fejlődés különlegességébe, Oroszország küldetésstudatába vetett hitü-

⁸ Kiszeljov (szerk.) Polityicseszskaja isztorija russzkoj emigracii. 1920–1940. Moszkva, Vlagosz, 1999, 236.

⁹ Bocsarova. Z. Sz.: Rosszjiszkoje Zarubezsje 1920–1930-x gg. kak fenomen otyecsessztvennoj isztorii. Moszkva, AIRO-XXI, 2011, 216.

ket, a pravoszlávia iránti elkötelezettségüket örökölték. A velük vitatkozó Fjodor Sztjepun egyenesen a „futurizmus korának szlavofiljeiként” jellemezte őket. A szlavofilek és az eurázsiaiak között azonban volt egy markáns különbség: a szlavofilek Európa-kritikájuk ellenére is Oroszországot Európa részének tekintették, Ázsiához, a Kelethez való viszonyuk az európai gyarmatosítók nézőpontját tükrözte. Az eurázsiaiak pedig Oroszország ázsiai kötődését hangsúlyozták. A pánszlávizmus egyik apostolának számító Nyikolaj Danyilevszkijtől annak Európa-ellenességét vették át. Európát Danyilevszkij számára a „haldokló” germán-latin civilizáció jelentette, míg a fiatal, a szláv eszme alapján szerveződő Oroszországnak fényes jövőt jósolt.¹⁰ Erre az örökségre építettek az Eurázsia-koncepció kidolgozói, apportként azonban komoly szellemi innovációt vittek rendszerükbe.

Az eurázsiaiak földrajzi értelemben az eurázsiai kontinentális tömböt három egységre osztották. 1. Európa, ami az ő értelmezésükben tulajdonképpen a Nyugatot, az „óceáni” Európát jelentette a maga tagolt partvidékével. 2. Ázsia alatt Dél- és Kelet-Ázsiát értették. 3. A kettő között helyezkedett el értelmezésükben Eurázsia. Az eurázsiaiak térszemlélete erőteljesen centrális volt, Oroszország-Euráziát az Óvilág centrumának tekintették, a nyugati (Európa) és a tőlük dél-délkeletre elhelyezkedő ázsiai (Elő-Ázsia, India, Kína, Japán stb.) területeknek ebben a modellben a peremvidék, a periféria szerepe jutott.¹¹

Európa és Eurázsia határát nagyjából a Nyeman, a Nyugati Bug, és a Szan folyók, valamint a Duna-delta rajzolja ki. Számukra a három összefüggő síkság (a kelet-európai, a Fehér-tenger és a Kaukázus között elterülő és a nyugat-szibériai-turkesztáni) által alkotott, hegységekkel körülvett terület szerves egységet képezett. Trubeckoj az adott területen 4 párhuzamos, kelet-nyugati irányba húzódó övezetet különböztetett meg: tundra, erdő, sztyepp, hegyláncok, melyeket észak-déli irányban folyamrendszerek tagoltak, illetve kötöttek össze.¹² Szavickij véleménye szerint éppen ez a földrajzi egység jelenti az Eurázsia-koncepció központi magját. Ezt olyannyira kulcsfontosságúnak tartotta, hogy leírásánál a geopolitika, geostratégia mellett önálló tudományként említi a geozófiát (geoszofija kifejezést az oroszban a filozofija szó-összetétel mintájára képezték). Szavickij a geozófiának egyfajta szintetizáló szerepet tulajdonít a földrajz, történettudomány és kulturológia eredményeinek összehangolásában. Szavickij szemléletéből nem hiányzik a földrajzi determinizmus iránti hajlam sem. A jövő fejlődéséről értekezve „A kultúra vándorlása” című tanulmányában kifejti, hogy a „hideg a fejlődés tényezője” és „a harmadik évezredben a világ kulturális központja olyan területekre helyeződik át, ahol az éves középhőmérséklet 0 Celsius-fok körül van”. Ilyen területek pedig Oroszországban és az Egyesült Államokban vannak. Szavickij szerint az orosz történelem dinamizmusát a sztyeppe- és az erdő-övezet közti állandó feszültség adja, a két övezet határánál húzódik a „világtörténelem tengelye”. A sztyeppe és az erdő itt nem csupán természetföldrajzi fogalom, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális jelentéstartalommal is bír: a nomád állattenyésztő illetve a letelepedett földműves népek életterét jelenti. Gazdaságföldrajzi értelemben Szavickij Euráziát, dacára annak, hogy számos ponton érintkezik a világtengerekkel, alapvetően kontinentális képződménynek tartja, amely az óceánokon zajló, a nyugati tőke irányítása alatt lévő világkereskedelemben csak alárendelt szerepet játszhat. A megoldást egy egységes kontinentális piac és szárazföldi közlekedési hálózat kialakí-

¹⁰ Szili Sándor: Az „eurázsiai” történelmi paradigma. *Aetas* 2003/1, 35.

¹¹ Szamohin, A. V.: Isztoricseskij puty Jevrazijsztva, kak igyejno-polityicseskovo tyecsenyija. In: Almanah „Vosztok” 2004. március №3./15./ (http://www.situation.ru/app/j_art_316.htm – letöltés időpontja: 2012. július 25.)

¹² Bocsarova 2011, 218.

tásában látta, amely gazdaságilag önellátóvá tenné Oroszország-Euráziát. Mindehhez Szavickij hozzáfűzte, hogy Oroszországnak fennhatósága alá kell vonnia az északi, jeges-tengeri közlekedési útvonalakat, hogy biztosítsa a Távol-Kelet és a Baltikum közötti összeköttetést.¹³ A nézetrendszer megalkotói Euráziáról úgy beszéltek, mint az orosz nép természetes életteréről, egy földrajzi, etnográfiai, történeti, kulturális és politikai értelemben önálló hatalmas térségről.

Az eurázsiaiak történelemszemlélete több ponton új elemet vitt az orosz történelem addigi hagyományos értelmezésébe, akár szlavofil, akár nyugatos szempontú megközelítésről volt szó. Az akadémikus orosz történetírás a 19. század második felében a pozitívista-liberális európai historiográfiát követte. Az emberiséget egységes egésznek fogta fel, melynek különböző részei ugyanazt a fejlődési pályát járják be, egyesek előbbre, mások hátrébb tartanak ezen az úton. A pozitívizmus és a liberalizmus optimizmusából táplálkozott az a reményük is, hogy Oroszország előbb vagy utóbb, de behozza lemaradását.¹⁴ Az eurázsiaiak radikálisan szakítottak ezzel a történelem-felfogással. Az orosz történelem addigi hagyományos kiindulópontját, a Kijevi Rusz fennállását csak egy jelentéktelen epizódnak tartották. Mivel az államalakulat a Nyugat periferiáján jött létre, így Oroszország-Eurázsia kialakulására és fejlődésére érdemi hatással nem volt.¹⁵ A mongol-tatár hódítás, melyet a korábbi történészek és irányzatok szinte kivétel nélkül katasztrófának tartottak, az eurázsiaiaknál teljesen más megvilágításba került. Nézetük szerint az orosz történelemben nem tatár elnyomásról, hanem a Rusz és az Aranyhorda szövetségéről kell beszélni a Nyugat ellen.¹⁶ A tatár hódítást a történelem egyik legnagyobb áldásaként tartották számon, hiszen ez adta az államszervező ideológiát, erőt, tapasztalatot Moszkva számára. Másrészt a tatár-mongol fennhatóság tette lehetővé, hogy az északkeleti orosz területek megőrizték hitüket, kultúrájukat, önazonosságukat, elkerüljék az igazi veszélyt, a Nyugat fennhatóságát, ami egyet jelentett volna mindezek elvesztésével, feladásával.¹⁷ Ráadásul, amint arra Vernadszkij felhívja a figyelmet az oroszok nyugati expanziójuk során számtalanszor maguk mögött tudhatták a tatárok támogatását.¹⁸ Az eurázsiai sztyeppét uralni hivatott Oroszországot egyenesen Dzsingisz kán birodalma örökösének tartották. Felfogásuk szerint, ahogyan Bizáncból örökölték az igazi, egyetlen keresztény hitet a pravoszlávia formájában (Moszkva – a harmadik Róma), ugyanúgy örökölte Moszkva a tatároktól a történelmi-politikai küldetést, Eurázsia politikai egységének megeremtését.¹⁹ Ugyancsak Vernadszkij írta le Eurázsia történetét a politikai egység és széttagoltság ritmikus változása segítségével. Eszerint a szkíta birodalomtól a Szovjetunióig több kísérlet történt a térség egységes állammá szervezésére, majd ezeket a periódusokat a széthullás időszakai követték, amíg egy újabb birodalmi szervező-erő nem jelent meg a láthatáron.²⁰

¹³ Obscsesztvennaja miszl Russzkogo Zarubezsja. Enciklopedyija. (Szerk.: Zsuravljov, V. V. et al.) Moszkva, Rosszpen, 2009. 506–507. (a továbbiakban OMRZ 2009.)

¹⁴ Antosenko, A. V.: „Jevrazija” ili „Szvjataja Rusz”? Rosszijszkije emigranti v poiskah szamoszoznanyjana putyah isztorii. Petrozavodszk, PGU 2003, 4–5. Ez utóbbi álláspontot képviselte többek között az orosz történetírásban Alekszandr Kizevter és Pavel Miljukov is.

¹⁵ OMRZ 2009, 507.

¹⁶ Antropov 2008, 121–122.

¹⁷ Amint arra Szili Sándor hivatkozott tanulmányában rámutat, ez a megközelítésmód sem volt előzmények nélküli. Nyikolaj Karamzin szerint a tatár hódítás véget vetett a pusztító testvérháborúnak és elősegítette az autokrácia kiépülését. Mihail Magnyickij a tatár iga legnagyobb jótételének azt tartotta, hogy eltávolította Oroszországot Európától. Szili 2003/1, 36.

¹⁸ Vernadszkij, G. V.: Opit isztorii Jevrazii. In: V poiskah szvojego putyi Rosszija mezdsu Jevropoj i Azijej. (Fjodorovszkij, N. G. összeáll.), Moszkva, Logosz, 2000, 616.

¹⁹ Jevrazijsztvo. Opit szisztymatycieszkogo izlozsenyija. In: V poiskah szvojego putyi Rosszija mezdsu Jevropoj i Azijej. (Fjodorovszkij, N. G. összeáll.), Moszkva, Logosz, 2000, 588.

²⁰ OMRZ 2009, 239.

Az eurázsiaiak I. Péter tevékenységével és a „péter reformokkal” kapcsolatos értékelése számos ponton rokonítható a szlavofilek kritikájával. I. Péterrel kezdődött Oroszország birodalmi periódusa. Ennek során az állam terjeszkedésével gyakorlatilag megvalósult Eurázsia politikai egyesítése, Oroszország képessé vált ön maga megvédésére a külső támadásokkal szemben. Ugyanakkor azonban a modernizáció az európai értékrend kritikátlan átvételével párosult. Ebben a folyamatban az eurázsiaiak nem is annyira I. Pétert, mint inkább utódait kárhoztatták. Azzal az ellentmondással láthatóan nem tudtak mit kezdeni, hogy az orosz nép „történelmi hivatását”, Eurázsia hatalmi-politikai egyesítését első ízben éppen az általuk sokat kritizált pétervári Oroszország tudta megvalósítani. Péter kezdetben csak a katonai és hajózási technikát akarta átvenni a „németektől” – írta ezzel kapcsolatban Trubeckoj – *„mindeközben nem felejtette el, hogy Oroszországnak, miután mindent átvett Európától, amire szüksége van, előbb vagy utóbb hátat kell fordítania Európának, és a maga kultúráját szabadon kell továbbfejlesztenie, anélkül, hogy állandóan Európához igazodna. De ő meg halt, anélkül, hogy méltó utódot nevelt volna ki. Oroszország számára az egész 18. század Európa méltatlan és felületes majmolásával telt.”*²¹ Az 1920-as évek közepén az eurázsiaiakhoz tartozó Georgij Fedotov ennél is kritikusabb hangot ütött meg I. Péterrel szemben: *„Most elszörnyülködve és undorral gondolunk arra a hatalmas istenkáromlásra és gyalázatra, amellyel Péter keresztülvitte reformjait. Az Egyházat kirabolták, meggyalázták, megfosztották fejétől és önállóságától... a Szent Moszkvát megszegényítették, templomait, palotáit lerombolhatták, miközben a százalmas kis finn porfészek német templomokkal és teljesen ismeretlen hajbókoló perceberek palotáival és az új Birodalom politikai allegóriáival épült be.”*²² Péter és utódai kettészakították Oroszországot, két népre, két társadalomra, két kultúrára. Egyik oldalon a „népi, igazi orosz tradicionális kultúra”, a másikon az elit nyugatos kultúrája, életvitele, értékrendje. A két közeg nemcsak képtelen volt megérteni egymást, de kifejezetten ellenséges volt egymás irányában.

A forradalom és a bolsevik hatalomátvétel szerintük logikus következménye volt annak az eredeti orosz tradícióktól, népi értékektől elszakadt történelmi fejlődési pályának, melyet a péteri Oroszország a 18-19. században és a 20. század első 2 évtizedében befutott. Bár a bolsevizmust is végső soron egy európai eszmerendszer, a szocializmus átvételének tekintették, a bolsevikok történelmi szerepét abban látták, hogy kiszakították Oroszországot a kapitalista európai közegből. Elítélték a bolsevizmus osztályszemléletét, materializmusát a kommunista ideológiát a hamis történelmi tudat megnyilvánulásának tartották.²³ Ugyanakkor azonban a pétervári Oroszország romjain létrehozott intézményrendszert olyan struktúrának tekintették, amelyre alapozva létre lehet hozni az ideokratikus új államot, Oroszország–Eurázsia. Az eurázsiaiak, amikor a bolsevikok utáni Oroszországban gondolkodtak, nem a cári monarchia valamiféle restaurációját értették alatta, még csak nem is egy nyugati típusú államberendezkedést. Az új Oroszország véleményük szerint csak a szovjet intézményekre épülhet, mert ezek szerencsésen egyesítik magukban az erős hatalmat és *„az orosz nép demokratikus szerveződésének első gyakorlati tapasztalatait”*. *„Oroszországot Szovjetekkel, de kommunizmus nélkül!”* – adta ki a jelszót az eurázsiai mozgalom politikai-jogi doktrínáját kidolgozó Nyikolaj Alekszejev.²⁴

²¹ Trubeckoj, N. Sz.: Jevropa i cselovecsesztvo. In: V poiskah szvoego putyi: Rosszija mezdsu Jevropoj i Azijej. (Fjodorovszkij, N. G. összeáll.), Moszkva, Logosz, 2000, 538.

²² Fedotov, G. P.: Tragegyija intelligencii. In: V poiskah szvoego putyi. Moszkva, 2000, 597

²³ OMRZ 2009, 558–559.

²⁴ OMRZ 2009, 175.

A földrajzi tér meghatározásával, az orosz történelem legfontosabb mozzanatainak ártérkékelésével összefüggésben legalább olyan fontos volt az eurázsiai kultúra, és egyáltalán a kultúra fogalmának determinálása. A kezdőlökést ezen a téren is Nyikolaj Trubeckoj „Európa és az emberiség” címet viselő tanulmánya adta meg. Az eurázsiaiak kulturológiai írásaiban két törekvés érvényesül nagyon erőteljesen: 1) az európai civilizáció éles, torzításoktól sem mentes kritikája, 2) az a szándék, hogy az „eurázsiai kultúrát” egy egységes, sajátos, csak az adott térségre jellemző entitásként mutassák be.

Trubeckojék Európát egyértelműen a római-germán kultúrkörrel azonosították, amely agresszív módon az egész világ európaizálására törekszik, megsemmisítve más kultúrákat. Az európai civilizációt leginkább az egocentrizmus, materializmus, kapitalizmus, militarizmus kifejezésekkel ragadták meg. Az európai kultúra átvétele megbénítja az adott közösség belső kulturális fejlődését. Mivel az átvétel csak statikus és nem dinamikus állapotban lehetséges, innentől kezdve a továbblépés csak további átvételekkel lehetséges, ennek következtében az „átvevő” – Trubeckoj szavaival – olyan majomná válik, amely állandóan román-germán mintaadóját fogja utánózni, hozzá képest állandó lemaradásban, következőképp anyagi és szellemi alárendeltségben lesz.²⁵ *„Az európaizált népek intelligenciájának le kell venniük a szemellenzót, melyet a római-germánok raktak rájuk, meg kell szabadulniuk a rájuk kényszerített római-germán ideológiától. Teljesen világosan, határozottan és visszafordíthatatlanul meg kell érteniük, hogy becsapták őket, hogy az európai kultúra nem valami abszolút, nem az egész emberiség kultúrája, ... semmivel sem magasabbrendű, mint más etnográfiai csoportok által létrehozott kultúrák...”*²⁶

Az eurázsiai gondolkör egyik alaptétele az autochton, önálló fejlődésre képes kultúrák egyenrangúsága. Ezeket a kultúrákat egy adott földrajzi egységben élő, adott etnikai sajátosságokkal rendelkező népcsoportok hozzák létre, értékrendszerük csak rájuk nézve kötelező.

Ilyen önálló egységként fogták fel az eurázsiai Oroszországot, amely szerintük nem csak a szláv kultúrából építkezik, de egyúttal a finnugor, turáni-türk-tatár örökség hordozója is. Trubeckoj egyenesen egy több népből álló eurázsiai nemzetről és az ehhez a nemzethez tartozó eurázsiai kultúráról beszélt. Nem tagadták a szláv elem fontosságát, de számos megszorító kitételel használtak vele szemben. *„A nyelv, és csak a nyelv köti össze a szlávokat egymással”* – írta Trubeckoj, majd hozzátette, hogy a szlávtságot etnikai, antropológiai, történeti, kulturális értelemben nem lehet homogén képződménynek tekinteni.²⁷ Ezen a ponton az eurázsiaiak szembehelyezkedtek mind a szláv közösséget hirdető szlavofilekkel, mind a pánszláv gondolat képviselőivel. Ebben az összefüggésben például a cseheket, lengyeleket és a többi, nem pravoszláv vallású szláv néptörzset egyértelműen a nyugati kultúrkörhöz sorolták.²⁸ A pánszlávizmust azért tekintették utópiának, mert a kétségtelen nyelvi rokonsággal nem jár együtt a földrajzi tér, a vallás, a kultúra és történelem közössége. Ebben az összefüggésben Lengyelország egy részének bekebelezését felesleges és meggondolatlan cselekedetnek tartották.²⁹ Ugyanakkor az eurázsiai gondolkörnek itt van az egyik megválaszolatlan, térségünket is komolyan érintő kérdése. Ázsia irányában világos ugyan, hogy például India, Kína vagy Japán nem tartoznak az eurázsiai érdekszférába (itt a

²⁵ Trubeckoj, N. Sz.: Jevropa i cselovecsesztvo. In: V poiskah szvoego putyi: Rosszija mezdsu Jevropoj i Azijej. (Fjodorovszkij, N. G. összeáll.), Moszkva, Logosz, 2000. 539–40.

²⁶ I. m. 539.

²⁷ OMRZ, 2009. 557. old.

²⁸ Vernadszkij, G. V. Opit isztorii Jevrazii. In: Rosszija mezdsu Jevropoj i Azijej Moszkva, 2000. 617.

²⁹ Szili 2003/1, 40.

területi kérdés határviták formájában merülhet fel), Nyugaton a határ azonban még ennél is képlékenyebbnek tűnik. Kérdés, hogy az adott rendszerben – némi engedményt téve a pánszlávizmusnak – a csehek és lengyelek nem sorolhatók-e át bármikor azon népcsoportok közé, akiknek „saját érdekükben” meg kellene szabadulnia a latin-germán kultúrkörtől. Magyarországot pedig Vernadszkij természetföldrajzi és etnikai vonatkozásban egyenesen Eurázsia nyugati előőrsének tekintette.³⁰

A legnagyobb problémát elméleti szinten azonban az jelentette, hogy miképp lehet ezt a hatalmas területen élő, eltérő vallással, szokásrendszerrel, anyagi kultúrával rendelkező, eltérő (földműves, nomád állattenyésztő, halász-vadász) életmódot folytató népséget egységes egységként kezelni. Trubeckoj a „szimfonikus kultúra” fogalmával igyekezett megragadni a jelenséget. Eszerint egy adott, a világ más részeitől jól elkülöníthető földrajzi egység, jelen esetben Eurázsia kultúráját a természetföldrajzi viszonyok, a sztyeppe és az erdőövezet által egységbe foglalt népek összességének kultúrája jelenti. Mint egy szimfonikus zenekarban, ahol az egymástól különböző hangszerek a minél tökéletesebb összhangzásért dolgoznak, úgy teszi hozzá minden nép a magáét a közös eurázsiai kultúrához. Innen már csak egy lépés volt a kultúra és az etnosz fogalmának azonosítása és egy egységes eurázsiai nemzet létének feltételezése. Trubeckoj cikkeiben, írásaiban használja az eurázsiai testvériség és az össz-eurázsiai nacionalizmus fogalmát. Ebben az egységes eurázsiai nemzetben természetesen az orosz népet illeti meg a vezető szerep. Értelmezésükben az orosz nép keleti szláv és turáni népelemek keveredéséből jött létre. Utóbbiaktól örökölte az államszervező képességet. Szavickij az eurázsiai nomád birodalmak és Oroszország közötti hasonlóságot látta abban is, hogy igazából egyikben sem alakult ki a nyugati értelemben vett magántulajdon fogalma, és mindkét esetben a társadalom felső rétegét az úgynevezett szolgáló elit jelentette. Az orosz és a turáni lelki alkat közötti hasonlóság nyilvánul meg szerinte abban is, hogy mindkettőt egy felsőbb princípiumnak való feltétlen engedelmesség jellemzi.³¹ Trubeckoj a legfontosabb összetartó erőt pedig az orosz irodalmi nyelvben és Bizánc örökségében, a pravoszláviában látta.

Az emigrációban az eredetileg tudósok által kidolgozott koncepció politikai irányzattá vált, amely mögé politikai szervezetet kreáltak. 1924-ben a bécsi tanácskozáson került sor az Eurázsiai Főtanács létrehozására. Ennek elnöke Trubeckoj lett, helyettesei pedig az egyes országokban létrehozott eurázsiai szervezetek vezetői. A tudományos elemzések helyett itt már politikai programot, előre-mutató programot kellett adni. Amíg az eurázsiaiak geopolitikai, kultúrtörténeti, nyelvészeti vizsgálódásai – míg ha a koncepció elemei több szempontból vitathatók is voltak – számos új felvetéssel és eredménnyel gazdagították a tudományos diskusziót, addig a jövőre vonatkozó politikai elképzeléseik meglehetősen elnagyoltak voltak. Programadó dokumentumaikban végső célként természetesen egy egységes eurázsiai állam létrehozását tekintették fő céljuknak. Még azt is ki lehet szűrni elképzeléseikből, hogy ezt a szovjet intézményekre építve, az egypártrendszer megőrzésével gondolták el. *„A leg-szerencsésebb az volna, ha a kommunista párt sorain belül erősödne meg az amúgy is jelen lévő eurázsiai irányvonal, amelynek eredményeképpen a kommunista pártot eurázsiai párttá lehetne alakítani”*.³² Egy ilyen belső evolúciós folyamat feltételezése mai szemmel visszatekintve az eurázsiai gondolat képviselőitől, akik között tudós férfiak egész sorát találjuk, meglehetősen naivitásnak tűnik.

³⁰ Vernadszkij különös figyelmet fordított a magyarság 8-9. századi jelenlétére a kelet-európai sztyeppén. Erről szóló tanulmánya „Lebedia. Studies on the Magyar background of Kievan Russia” 1934-ben jelent meg Brüsszelben. Egy dedikált példányát Moravcsik Gyulának is megküldte. Szili 2003/1, 43.

³¹ OMRZ 2009, 507.; Szili 2003/1, 39.

³² OMRZ 2009, 145.

Bár a kommunista kísérletet elítélték, elismerték a bolsevizmus államszervező tevékenységének eredményeit, melyek megvédték Oroszországot a nyugati minták kényszerű átvételétől. Elgondolásuk szerint a kommunizmus elkerülhetetlen bukása után erre az alapra fel lehet építeni egy olyan államot, amely valóban az eurázsiai hordozója lesz.³³ Ennek az új államnak a tartóoszlopai az erős ideokratizmus, a centralizált és erős államszervezet lennének. A politikai berendezkedés szigorú egypárt-rendszeren alapulna, az egyetlen párton belül pedig a vezérelv, a tekintély alapján választódna ki az egyszemélyi vezető.³⁴ Ezen a ponton érdemes kitérni arra, hogyan látták és láttatták az eurázsiai gondolat képviselői a parlamentáris demokráciák és az általuk elképzelt ideokratikus eurázsiai állam politikai rendszere közötti különbségeket. Előbbiekben az elit a választások során rekrutálódik, a kiválasztó elv pedig (amit a szavazás eredménye tükröz) a politikusok pillanatnyi népszerűsége a választópolgárok körében. Az ideokratikus államban az elit kiválasztódásának alapja az állam vezéreszméje iránti odaadás.³⁵ Még a politológusi vénával rendelkező Alekszejevnél is meglehetősen zavaros az elképzelt politikai berendezkedés jellege. Az ő elgondolásaiból is leginkább a nyugati típusú parlamentáris demokrácia kritikája olvasható ki, valamint az, hogy ez az út mennyire nem járható a jövő eurázsiai állama számára. Nyomokban megtalálható benne Edmund Burke konzervatív társadalmi-szerződés elmélete. Alekszejev szerint a nép akaratát nem fejezheti ki egy adott időpillanatban élő, szavazati joggal rendelkező embercsoport véleménye, az „*a kulturális egységet képező múltbeli, jelenlegi és jövőbeli történelmi generációk*” sajátja. Ugyancsak fellelhetjük Alekszejevnél azt a problémát, melyek Benjamin Constant fejtegetett „*A régiek és modernek szabadsága*” című munkájában, a közvetett (képviselő) és a közvetlen (részvételi) demokrácia közötti különbségtételt. A képviselői demokráciában Alekszejev számára a demokrácia eszközként jelenik meg. Abszurdnak tartja, hogy olyan állandó kategóriákat, mint az állam vagy az állameszme olyan változékony dolognak rendelkezzen alá, mint egy szavazás eredménye. Ezzel szemben, állítja, az antik hagyományokra visszatekintő demokrácia-modell a közjó közös felismerésén és az érte való közös munkálkodáson alapult, és a demokrácia, mint cél jelent meg. Ezt a rendszert Alekszejev demotikusnak nevezi. Az államnak a népakarat állandóságán kell nyugodnia. Ezt az állandóságot pedig a stabilizálódott és az eurázsiai eszme iránt elkötelezett irányító réteg biztosítja. Ennek az elitnek ugyanakkor a kiválasztódás, a politika és az ideológia terén szoros kapcsolatban kell állnia a néppel. A modell leginkább a saját farkába harapó kígyó alakját idézi. Alekszejev és az eurázsiai állam-elméletének szerves részét képezi az úgynevezett „garanciális állam” koncepciója. Ebben Alekszejev megpróbálta összefoglalni, hogy az állam milyen kötelezettségekkel rendelkezik az alattvaló irányában, ugyanakkor nem adott választ arra a kérdésre, hogy mi van, ha a hatalom megszegi ezen kötelezettségeket. Ezekből egy paternalista, a szabadság pozitív fogalmával, a jogok és kötelezettségek közötti szoros összefüggéssel operáló, az élet minden szféráját, a kultúrát és a gazdaságot ellenőrizni és szervezni kívánó állam képe bontakozik ki. Ahogyan Trubeckoj a „Dzsingisz kán öröksége” című írásában megfogalmazta, az ideokratikus állam nem engedheti meg, hogy politikai, gazdasági, kulturális életét olyan tényezők befolyásolják, amelyek felett nincs ellenőrzése.³⁶

³³ Antropov 2008, 123–125.

³⁴ Bocsarova 2011, 222.

³⁵ OMRZ 2009, 145.

³⁶ OMRZ 2009, 175–176. A történelmi hűség kedvéért néhány szóban mindenképpen fel kell vázolni Trubeckoj viszonyát itt hivatkozott művéhez. A „Dzsingisz kán örökségét” eredetileg nem tudományos igényű munkának, hanem agitációs- és propagandaanyagának szánta. Didaktikussága, egyszerű nyelvezete,

Az 1920-as évek második felének próbálkozása, hogy az eurázsiai gondolat köré egy modern politikai pártot építsenek fel, teljes kudarccal végződött. Mint sok más emigráns politikai mozgalom, az eurázsiaiak sem tudták elkerülni, hogy az OGPU Külföldi Osztálya által létrehozott és működtetett fiktív szovjetellenes szervezet, a „Tröszt” ne épüljön be soraik közé, gyorsítva ezzel a bomlás folyamatát.³⁷ A Vjacseszlav Menzsinszkij által irányított akció alapja egy koncepcióváltás volt a szovjet hírszerzés berkein belül. Míg korábban a hírszerzés tevékenységi körét a különböző fehérémigráns mozgalmakkal kapcsolatos információgyűjtés, illetve tervezett akcióik megakadályozása jelentette, addig az 1923-1924-ben indított „Tröszt” akció célja az volt, hogy beépüljenek ezekbe a mozgalmakba, átvegyék az irányítást felettük. Ebből a célból az OGPU fiktív földalatti szovjetellenes szervezeteket hozott létre a Szovjetunióban, ezek kapcsolatba léptek az emigráció különböző irányzataival (közülük az eurázsiai mozgalommal is) azt sugallták, hogy kiterjedt infrastruktúrával és kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, megfelelő körülmények esetén pedig az emigrációval karöltve készek a szovjethatalom megdöntésére. A saját illúziói fogságában élő emigráció bedőlt a trükknek. Elhitte, hogy a külföldön megjelenő OGPU ügynökök valóban titkos földalatti mozgalmakat képviselnek, elfogadta azt az érvelésüket, hogy ők jobban ismerik a helyi szovjet viszonyokat, mint az emigráció, ezért programjuk, cselekvési tervük összeállításában nagymértékben hagyatkozott észrevételeikre. Az emigráció prominens alakjai, az eurázsiaiak közül Szavickij, Arapov és mások „illegházis utazásokat” tettek a Szovjetunióba. Ezeket az utakat természetesen az OGPU Külföldi Osztálya szervezte. 1927 februárjában Szavickij például azzal a meggyőződéssel tért vissza a Szovjetunióból, hogy ott „komoly földalatti eurázsiai szervezet létezik”. A bolsevikok bukását olyannyira közelinek tartotta, hogy elkezdte kidolgozni egy leendő eurázsiai államgépezet szerkezetét. Ezen a téren az eurázsiaiak elsősorban attól óvtak, hogy egy bolsevikok utáni kormányzat túlságosan nyugatbarát legyen. Ennek elkerülése érdekében célszerűnek tartották olyan szovjet elitcsoportok (komszomolisták, fiatal katonatisztek) tagjainak bevonását a hatalomba, melyek helyzetüknél fogva korábban nem fertőződhetek nyugatos eszmékkel.³⁸

Az emigrációra komoly csapást mért, mikor 1927-ben kiderült, hogy a legelszántabbnak hitt antibolsevista szervezeteket az OGPU tulajdonképpen éveken át az orránál fogva vezette. Elveszett az az évek óta táplált remény (ami valójában nem volt több hamis illúzió), hogy a bolsevik hatalom közeli bukásával megteremtődik egy új Oroszország létrehozásának esélye. A legtöbb irányzatnál ez további belső ellentéteket, megosztottságot eredményezett. Nem volt ez másként az eurázsiaiaknál sem. 1929-ben került sor az úgynevezett clamart-i szkizmára. Ezen a francia településen már évek óta működött eurázsiai szeminárium Lev Karszavin vezetésével, amely 1927-től kezdve folyamatosan balra tolódott és bizonyos probolsevik tendenciákat kezdett mutatni. A csoport tagjai nézeteiket a „Jevrazija” című újságban fejtették ki. Az eurázsiai gondolat fő sodrától leginkább a bolsevik hatalom tartósságát, a marxizmus és pravoszlávia összeegyeztethetőségét ecsetelő tételük különböztette meg őket. Mindez kiváltotta a „jobbaldaliak” tiltakozását és elhatárolódását. Ennek leglátványo-

elméleti kidolgozatlansága azt a célt szolgálta, hogy az eurázsiaiság gondolkörét a kevésbé iskolázott szovjet rétegek (mindenekelőtt a komszomolisták és vöröskatonák) is megismerhessék. Alkotásával olyannyira nem volt kibékülve, hogy kizárólag Szovjetunió-beli terjesztését hagyta jóvá, nyugati kiadásához nem járult hozzá (amikor mégis megjelent, az komoly konfliktust okozott közte és a mozgalom más tagjai között).

³⁷ Polityicseszkaja isztorija russzkoj emigracii, 1999. 299. old.

³⁸ Vahitov, Rusztem: Csetire perioda klasszicseszkoivo jevrazijsztva. <http://nevmenandr.net/vahitov/eurperiod.php> (a letöltés időpontja: 2012. június 21.)

sabb mozzanata az volt, amikor Szavickij és Alekszejev egy állásfoglalást adtak ki a Jevrazija c. sajtóorgánumból, amelyről kijelentették, hogy az nem az eurázsiaiak, hanem a „kommunoidok” szócsöve. Válaszul a „baloldaliak” egyik prominense, Pjotr Szuvsinszkij (az egyetlen, aki az alapító atyák közül ehhez a táborhoz csatlakozott) levelet intézett Gorkijhoz, melyben kijelentette, hogy a „Jevrazija” körül csoportosuló értelmiségiek elhatárolták, szakítanak az eurázsiai eszmével és a továbbiakban a Szovjetuniót, a szovjethatalmat szeretnék szolgálni.³⁹ Az elgondolásból nem lett semmi, a clamart-i eurázsiai csoport hamarosan megszűnt létezni.

A jobboldal 1931-ben, a Brüsszelben tartott első eurázsiai kongresszusán deklarációt fogadott el a mozgalom programjáról és alapértékeiről. Ebben kijelentették, hogy az eurázsiai gondolat szigorúan vallási alapon áll, elutasítja a marxizmus materializmusát, célja pedig egy eurázsiai állam létrehozása Oroszország-Eurázsia területén. A kongresszuson sor került az intézményi-szervezeti keretek átalakítására is: Létrehoztak egy Elnökséget, élén Szavickijjal, egy Központi Bizottságot a különböző eurázsiai csoportok vezetőiből. A mozgalom az 1930-as évek második feléig fejtett ki aktív tevékenységet. Ez azonban már a hanyatló időszak volt, Sz. M. Polovinkin szavai szerint: „élet a halál után”⁴⁰. Az eurázsiaiak politikai értelemben is légüres térbe kerültek. A „sztálini fordulat”, úgy tűnt, éppen azt az alternatív, a nyugati világrendszerről leszakadó, azzal szemben gazdasági, társadalmi, civilizációs és mindenekelőtt katonai szempontból komoly ellensúlyt képező államalakulatot hozta létre az eurázsiai geopolitikai térségben, amelynek szükségességét az eurázsiaiak is számtalanszor megfogalmazták. Az eszmei-ideológiai alapok természetesen mások voltak, de még a szovjet eliten belüli véres hatalmi leszámolást is lehetett eurázsiai nézőpontból úgy értelmezni, hogy Sztálin megszabadult az európai, nyugatos, kozmopolita kommunista garnitúrától, hogy visszatérjen az orosz gyökerekhez. Az eurázsiai gondolat átpolitizálásától irtózó Trubeckoj korántsem osztotta ezt a nézetet. Pessimista hangvételű íásaiban nemcsak a sztálini Szovjetunió, de az eurázsiaiak által piedesztálra emelt ideokrácia kritikájával is találkozhatunk. A megvalósult ideokratikus állammal kapcsolatban a „szörnyűség”, „iszonyat” kifejezéseket használja. „Sztálin nem véletlen jelenség, hanem olyan szereplő, akit csak tisztán deduktív úton vehetünk ki az ideokrácia fogalomköréből”.⁴¹

A hanyatló időszak kihívására az eurázsiaiak előtt két válaszlehetőség kínálkozott. 1) Visszatérés a tudományos életbe, a mozgalom „hőskorához”. Mindez azonban ekkor nem vezetett valamiféle eurázsiai szellemi „reneszánszhoz”, mivel a rendelkezésre álló muníciót, tudományos potenciált elhasználták, új, innovatív gondolatok pedig egyelőre ebben a közegben nem születtek. 2) Annak elfogadása, hogy a sztálini Szovjetunió, az egy országban épített szocializmus megfeleltethető az autochton orosz-eurázsiai fejlődési modellnek. Ez egyrészt az önfeladással volt egyenértékű, másrészt ilyen talajról a létező rendszer bírálata, önálló eurázsiai jövőkép felrajzolása már nem volt lehetséges. Maradt volna a „megtért bárány-” vagy az „apologétaszerep”, a hatalom új birtokosai azonban sem egyiket, sem másikat nem igényelték. A második világháború pedig a Szovjetunió világhatalmi pozícióinak megerősödésével – úgy tűnt – végleg a történelem lezárt fejezetei közé sorolta a jelenséget.

Mi lett a mozgalom prominens képviselőivel, az alapító atyákkal? Trubeckoj herceg már 1928-ban egy Szavickijhoz írt levelében azon bábkódott, hogy a tudományok számára idegen területre tévedt. „*El sem tudja képzelni mennyire torkig vagyok*

³⁹ OMRZ 2009, 539.

⁴⁰ Vahitov, <http://nevmenandr.net/vaxitov/eurperiod.php>

⁴¹ Antosenko 2003, 117–118.

*ezzel az egésszel! Mindenkinek megvan a maga hivatása. Az enyém a tudomány. A publicisztikához és a filozofálgatáshoz semmi hajlamot nem érzek magamban... Ha tudná milyen súlyos ballasztként nehezedik rám ez az állandó eurázsiai kötelezettség, mennyire zavar a tudományos munkámban. Az eurázsiaiág súlyos kereszt... Megtört, nem engedett azzá válnom, aki lehettem volna, és akivé válnom kellett volna.*⁴²

Trubeckoj ekkor elfordult a mozgalom politikai oldalától, de 1933-tól volt még egy politikailag aktív periódusa. A bécsi egyetem szlavisztika tanszékének vezetője, a szláv filológia professzora volt. 1938-ban még megérte az Anschlusst, de néhány hónap múlva egy bécsi kórházban, mindössze 48 évesen elhunyt.

Szavickij talán a legtovább maradt politikailag aktív az eurázsiai mozgalom élén. A jobbszárny prágai csoportját vezette. A német megszállás éveiben is Prágában maradt, a Gestapo többször letartóztatta, 1940 és 1944 között a prágai orosz gimnázium igazgatója volt. 1945-ben a szovjet hatóságok vették őrizetbe, 10 év lágerre ítélték, 1955-ben szabadult, ekkor visszatért Prágába és haláláig, 1968-ig itt élt. Georgij Florovszkij már az 1920-as évek végén eltávolodott a mozgalomtól, 1928-ben kiadta az „Eurázsiai csábítás” című munkáját, melyben az irányzat kritikájával lépett fel. A második világháború után az Egyesült Államokba emigrált, ahol több egyetemen (Boston, Harvard) is tanított, az ökumenikus mozgalom egyik vezető személyisége lett. Georgij Vernadszkij szintén azok közé tartozott, akik visszatértek a tudomány területére, 1927-től az Egyesült Államokban élt, 1931-től a Yale Egyetemen tanított, majd a Harvardon, a Columbián stb. Már az 1930-as években az egyik vezető ruszistának számított, az amerikai olvasóközönség számára több munkát írt az orosz történelemről. Ezek hangvétele azonban alapvetően más volt, mint klasszikus eurázsiai írásaié.⁴³ Nyikolaj Alekszejev az 1930-as években a Sorbonne-on tanított, a 2. világháborút Belgrádban vészelte át; 1946-ban megkapta a szovjet állampolgárságot, de nem tért vissza a Szovjetunióba, 1950-től haláláig Svájcban élt és tanított. Az egykori baloldaliak sorsa is változatosan alakult. Lev Karszavin ugyancsak visszatért a politikától az egyetemi katedrához. 1928-tól Litvániában élt, a kaunasi, majd 1940-től a vilniusi egyetem vezető történész professzora volt. 1949-ben a szovjet hatóságok letartóztatták, és szovjetellenes tevékenység címén 10 év száműzésre ítélték. 1952-ben az abezi lágerben halt meg tuberkulózisban. Pjotr Szuvcinszkij, miután egy ideig hiába próbálta meg a híd szerepét játszani a szovjet és az emigráns orosz kultúra között, teljesen visszavonult a zenei, művészeti életbe, 1985-ben bekövetkezett haláláig Párizsban élt⁴⁴. Dmitrij Szvjatopolk-Mirszkij sorsa talán a legragikusabb mind közül. Ő következetesen végigment a baloldaliak által megkezdett úton. 1931-ben belépett a brit kommunista pártba, majd ideológiai fordulatának logikus folyományaként 1932-ben visszatért a Szovjetunióba. Tagja lett a szovjet írószövetségnek, több könyve, írása megjelent, ott találjuk a fehér-tengeri csatorna építését dicsőítő antológia szerzőinek sorában. 1937-ben, a nagy terror évében azonban letartóztatták, 8 év kényszermunkára ítélték, 1939-ben Kolimán halt meg.

A felsorolt gondolkodók többségének tudományos munkásságában, közéleti tevékenységében az eurázsiaiág egy hosszabb-rövidebb átmeneti periódus volt csupán. A helyét kereső, nagyhatalmi, birodalmi státuszát újjáépítő Oroszország azonban újra felfedezte őket, elsősorban, mint a modern orosz geopolitikai gondolkodás képviselőit.

⁴² Szili 2003/1, 35.

⁴³ Szili 2003/1, 43–44.

⁴⁴ OMRZ 2009, 536–539.

Makáriosz alkotmányreformja és a ciprusi válság

Kalmár Zoltán*

Abstract **The constitutional reform of Makarios and the crisis in Cyprus.**

In the mid-1950s intercommunal violence erupted on Cyprus. This led to the London-Zurich Agreements, signed by Britain, Turkey, and Greece on 11 and 19 February 1959. As a result, on 16 August 1960 the independent Republic of Cyprus was born, governed under a presidential system. Presidential elections were held on the island on 13 December 1959. Archbishop Makarios was elected president of the new republic. Greek Cypriot-Turkish Cypriot unification processes nevertheless failed to start in the sovereign parliamentary republic, despite the very fact that the state was in the showcase of international political attention. In November 1963, President Makarios proposed 13 amendments to the Constitution, but Turkey and the Turkish Cypriots rejected these presidential proposals, and violence broke out between the Greek Cypriot and the Turkish Cypriot communities. The purpose of the present study is to illustrate in detail the principles underlying the Constitution of Cyprus, which is based on international conventions, and critically examine the attempt of President Makarios to revise and update the Constitution of the Republic of Cyprus.

Keywords crisis • reform • constitution

A földközi-tengeri térség keleti medencéje a 20. század középso harmadában forró övezetté vált. Az ENSZ Közgyűlés 1947. november 29-i, Palesztina felosztásáról rendelkező határozatát követően kezdődött el a három monoteista vallás szentföldjén az a háborús konfliktus, amely még a 21. századba is átnyúlik. Libanont az 1970-es és az 1980-as években szétszabdalta a polgárháború. A 20. század második felében Ciprus szigete is aránytalanul sok történelmet termelt.

A nagy háborúkat és a diplomáciai alkudozásokat lezáró nemzetközi egyezmények nem az igazságosságukról szoktak híressé válni. Cipruson, ahol a görög és a török közösségek nem alkottak egybefüggő szövédéket, mégis egyfajta keresztény görög és muszlim török felekezeti nemzetekként éltek egymás mellett, a sziget függetlenné nyilvánításakor eleve lehetetlen volt olyan megállapodást kötni, amely valamelyik félben, a görög vagy a török cipriótákban ne keltette volna az igazságtalanság érzését.

* Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Email: kalmazoltan@almos.uni-pannon.hu

Nagy-Britannia a második világháború után a térség stabilitásának megőrzése és a szovjet terjeszkedés megakadályozása érdekében ragaszkodott a sziget fölötti uralma megtartásához. Törökország számára is elfogadható volt ez a helyzet: Nagy-Britannia ciprusi jelenlétében garanciát látott arra, hogy Görögország nem terjeszti ki fennhatóságát a többségében görög ajkúak lakta szigetre.

A briteket, akik évszázadokon át alakították a világtörténelmet, már a csendes, de határozott Mahatma Gandhi is emlékeztette arra, hogy ideje „embertelen és jogszerűtlen” uralmukat újraértékelni. 1954-ben a csaknem nyolc évtizede brit uralom alatt élő ciprusiak általános sztrájkot hirdettek az önrendelkezési jog megszerzése érdekében, a feszültség szinte tapinthatóvá vált a szigeten. 1955-ben a Görögországból visszatért, ciprusi születésű Jorgosz-Dighenisz Grivász tábornok vezetésével kezdte meg működését a brit gyarmatosítók elleni ciprusi görög gerillamozgalom, a Ciprusi Harcosok Nemzeti Szervezete (EOKA). A Páfosznál partra szállt Grivász vezette ciprusi görög hazafiak fegyveres felszabadító harca miatt a britek rendkívüli állapotot hirdették a szigeten, majd 1956-ban a ciprusi görögök Görögországgal való egyesülést (görögül: enoszisz) hirdető mozgalmának vezetőjét, Makáriosz érseket száműzték Ciprusról. A függetlenségi mozgalom azonban tovább erősödött. Nagy-Britannia újabb engedményt tett: felajánlotta, hogy a brit kormányzó felügyeletével közös görög-török önkormányzat alakulhat a szigeten. Az enoszisz-mozgalom elutasította ezt a koncepciót, kitarított eredeti célkitűzése mellett, a ciprusi törökök viszont hallani sem akartak arról, hogy ők a Görög Királyság fennhatósága alá tartozzanak. 1958 júniusában a britekkel szemben harcoló görög gerillamozgalommal párhuzamosan, annak ellenfeleként megalakultak a ciprusi törökök britekkel együttműködő félkatonai egységei is, Török Ellenállási Szervezet (Türk Mukavemet Teşkilatı, TMT) néven. A ciprusi események következtében a két „anyaország”, az 1952-től NATO tagállamként egymással szövetséges, de saját etnikai csoportja mellett is egyre inkább elkötelezett Görög Királyság és a Török Köztársaság részéről megélénkült az érdeklődés a sziget iránt. A ciprusi viszály ezáltal török-görög problémává is gyűrűzött. A NATO egységét féltő Egyesült Államok mindkét kelet-mediterrán szövetségesét határozottan a jó viszony fenntartására és önmérsékletre intette,¹ s a ciprusi probléma rendezését Nagy-Britanniára bízta. A britek próbálkozásai a rend helyreállítására azonban sorra kudarcba fulladtak, ezért 1958. december elején a brit kormány Ciprus kettéosztását fontolgatta. Az 1958-1959 fordulóján kibontakozó diplomáciai aktivitás következtében azonban hirtelen új megvilágításba került a viszontagságos történelmü, de gazdag hagyományú sziget jövője. Az 1958. december közepén Ciprus ügyében tartott párizsi brit-görög-török külügyminiszteri találkozón az egységes, független Ciprusi Köztársaság körvonalai rajzolódtak ki.

Az 1959. február 11-i zürichi és a február 19-i londoni nemzetközi értekezleten Nagy-Britannia, illetve a ciprusi görög és török közösség „anyaországai”, Görögország és Törökország megállapodott arról, hogy 1960-ban Ciprus önálló köztársasággá válik. Az alkotmányos keretek kialakultak. A felek a kompromisszumos megoldás mellett kötelezték el magukat, és arról is döntöttek, hogy a Ciprusi Köztársaság „függetlenségének, területi sérthetetlenségének és alkotmányának szavatolására” született brit-görög-török egyezménynek be kellett kerülnie az új állam alkotmányába. A Ciprusi Köztársaság államszervezetét

¹ Lásd Dulles 1955. szeptember 18-i, Papagosznak és Menderesnek küldött azonos tartalmú üzeneteit. Hatzivassiliou, Evanthis: *Greece and the Cold War: Front-line State, 1952–1967*. London: Routledge, 2006, 52.

szabályozó első okmány mellett létrejött a köztársaság függetlenségét, területi integritását és biztonságát szavatoló nemzetközi *Garanciaegyezmény* (*Treaty of Guarantee*), amely Nagy-Britanniát, Görögországot és Törökországot hatalmazta fel a megállapodások betartása fölötti őrködéésre: „Ezen egyezmény rendelkezéseinek bárminemű megszegése esetén Görögország, az Egyesült Királyság és Törökország kötelezi magát arra, hogy konzultálnak a szóban forgó rendelkezések betartásának biztosítása végett foganatosítandó lépésekről és intézkedésekről. Amennyiben a közös vagy egybehangolt akció lehetetlennek bizonyulna, a három garantáló hatalom mindegyike fenntartja magának az önálló cselekvés jogát, azzal az egyedüli céllal, hogy visszaállítsa a jelen Egyezmény által létrehozott állapotokat.”² Nagy-Britannia Cipruson nem akart teljes mértékben a történelemkönyvek poros lapjaira és múzeumok tárlóiba visszahúzódní. Az Atlanti Blokk (NATO) általános érdekeivel összhangban ragaszkodott hozzá, hogy megtarthassa katonai pozícióit a szigeten. Ezért a sziget függetlenségét biztosító 1959. évi londoni egyezmények közé bekerült egy olyan dokumentum is, amely szerint Nagy-Britannia a független Cipruson két katonai (és hírszerző) bázist megtarthatott, ezek határait azonban később jelölték ki. A későbbi megegyezés szerint kilencvenkilenc négyzetmérföldnyi ciprusi terület maradt brit szuverenitás alatt, ahol a továbbiakban brit katonai támaszpontok működhetek. A Ciprus függetlenségét biztosító 1959-es egyezmény alapján Nagy-Britannia korlátlan légtérhasználatot élvezett a sziget felett. A *Szövetségi szerződés* (*Treaty of Alliance between the Republic of Cyprus, Greece and Turkey*) Nagy-Britannia mellett a NATO délkeleti szárnya két legfontosabb országának, Törökországnak és Görögországnak is katonai bázisokat biztosított Cipruson: „A görög és a török kontingensek, amelyek részt vesznek a Háromhatalmi Főhadiszállás munkájában, 950 görög tisztből, altisztből és közkatonából, illetve 650 török tisztből, altisztből és közkatonából állnak. A Ciprusi Köztársaság elnöke és alelnöke egyetértésben cselekedve kérheti a görög és a török kormányt, hogy növeljék vagy csökkentsek a görög és a török kontingenseket.”³

A londoni megegyezés értelmében Ciprus legkésőbb 1960. február 19-től független állam lett volna. A köztársaság kikiáltására azonban a brit szuverén bázisok körül kialakult huzavona miatt fél évvel később került sor. Az összesen tizenhét hónapon át tartó egyeztetéseket követően 1960. augusztus 16-án Nicosiában, a szigetország fővárosában a görög ciprióták képviselőjében a Ciprusi Köztársaság megválasztott elnöke, Makáriosz és a török ciprióták nevében Fazıl Küçük alelnök; valamint Hugh Foot, Ciprus brit kormányzója, a Görög Királyság és a Török Köztársaság hivatalos képviselői, Vecdi Türel török főkonzul és George Christopoulosz görög főkonzul aláírták a ciprusi alkotmányt. Nyolcvankét évi brit uralom után megszületett az önálló, egységes és oszthatatlan területű Ciprusi Köztársaság, ahol a görög közösség által választott görög nemzetiségű elnököt az

² „In the event of any breach of the provisions of the present Treaty, Greece, the United Kingdom, and Turkey undertake to consult together, with a view to making representations, or taking the necessary steps to ensure observance of those provisions. In so far as common or concerted action may prove impossible, each of the three guaranteeing Powers reserves the right to take action with the sole aim of re-establishing the state of affairs established by the present Treaty.” – *The Zurich and London Agreements*. Forrás: <http://www.cyprus-conflict.net/Treaties%20-1959-60.html>

³ „Greece shall take part in the Headquarters mentioned in the preceding article with a contingent of 950 officers, non-commissioned officers and soldiers and Turkey with a contingent of 650 officers, non-commissioned officers and soldiers. The President and the Vice-President of the Republic of Cyprus, acting in agreement, may ask the Greek and Turkish Governments to increase or reduce the Greek and Turkish contingents.” – *The Zurich and London Agreements*. Forrás: <http://www.cyprus-conflict.net/Treaties%20-1959-60.html>

alkotmány erős hatalommal ruházta fel, ugyanakkor megjelent mellette az alelnöki intézmény is, amelyet kizárólag a török közösséghez tartozó személy tölthet be, akit saját közössége választ. A három külügyminiszter, Selwyn Lloyd, Averoff és Zorlu által 1958 decemberében elindított megegyezési folyamat során Nagy-Britannia elérte a Ciprussal kapcsolatos legfontosabb céljait, ezáltal a kinos és veszélyes ciprusi problémát a maga részéről sikeresen megoldotta.

A sajátos prezidenciális köztársaság alapokmányát minden érintett fél ratifikálta, de kezdettől fogva félelmek és remények övezték az elnyert szabadságot. A britek a kormányrudat egy mérsékelteként ismert politikusnak, az általuk korábban száműzött, de 1957-ben szabadon engedett, és 1959. december 13-án Cipruson megválasztott Makáriosz érseknek engedték át. Cipruson egyedülállóan a köztársasági elnök egy személyben a Ciprusi Ortodox Egyház vezetője is volt, ami a szigetország történelmi hagyományaiból is adódott, hiszen a ciprusi érsekre már az Oszmán Birodalomban is a helyi görög közösség politikai vezetőjeként tekintettek. A Ciprusi Köztársaság 1960-ban az ENSZ 99. tagja lett, és 1961-ben csatlakozott az Európa Tanácshoz. A független Ciprus első államfője a pozitív semlegesség politikája mellett kötelezte el a szigetországot, amely 1961 szeptemberében alapító tagja volt az el nem kötelezett (tömbön kívüli) országok mozgalmának.

A különös módon nemzetközi egyezményeken alapuló ciprusi alkotmány alapelveit az 1959. februári zürich-londoni értekezleten rögzítették, s az alkotmány részletes kidolgozására egy Vegyes Alkotmányozó Bizottságot hoztak létre. A két ciprusi közösség lélekszáma jelentős mértékben eltért ugyan, de a londoni egyezmény alapelveként deklarálta a „két közösség, egyenlő elbánás” szemléletet, mivel tudatosan el akarták kerülni, hogy valamelyik közösség bármikor is túlhatalomra tehessen szert. „Az alkotmány a görög és török közösségeken kívül más közösségeket nem ismert el, a kisebbségek – egyénileg vagy kollektíven – eldönthették, hogy melyik közösséghez csatlakoznak, így lett a görög közösség része az örmény, a latin és a maronita kisebbség. Az alkotmány alapján a két közösség teljes egyenlőséget élvez, saját nemzeti ünnepeiket megtarthatják, nemzeti jelképeiket használhatják. Mindkét közösség részt vesz a hatalom gyakorlásában, az alkotmány szigorúan meghatározza, milyen tisztségeket kell görögöknek, és milyen tisztségeket törököknek betölteniük. Ciprus alkotmányában egyedülálló az is, hogy az ország »importálni« volt kénytelen a Legfelsőbb Alkotmánybíróság és a Felsőbíró elnökeit, valamelyik közösség túlzott hatalmának kizárása érdekében. Lehetőség nyílt továbbá az anyaországgal való kapcsolattartásra, az oktatás, a kultúra és a sport támogatása céljából. A nagyvárosokban az alkotmány bevezette a kettős (görög és török) önkormányzati rendszert.”⁴ A Ciprusi Köztársaság állami berendezkedésének minden szintjén megjelent ez a sajátos megkettőződés, amellyel azt is el akarták érni, hogy a független Cipruson többé ne merüljön fel semmilyen uniós törekvés más országgal: tehát kiküszöbölődjön a görög ciprióták részéről az enoszisz, a török közösség részéről pedig a takszim (a sziget kettéosztásának) lehetősége.⁵

A függetlenséget deklaráló, kompromisszumok eredményeként megszületett zürich-londoni egyezmények – amelyek kiemelt figyelmet fordítottak a sziget

⁴ Trócsányi László – Badó Attila: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 2005, 153.

⁵ Souter, David: An Island Apart: A Review of the Cyprus Problem. In: *Third World Quarterly*, Vol. 6, No. 3 (1984), 661.

közösségi szerkezetére, etnikai-vallási sajátosságaira – a teljes népességen⁶ belül 18,8 százalékot jelentő török nemzetiségnek számarányánál jóval nagyobb arányú jogokat biztosítottak. Az államszerkezet kialakításakor a görög anyanyelvű, ortodox keresztény görög ciprióták elsőbbséget élvezhettek, de a török anyanyelvű, muszlim vallású török kisebbség 30 százalékos részesedést kapott az állami funkciókban, a törvényhozó és végrehajtó hatalomban. Az ötven tagú ciprusi parlamentben, a Képviselőházban közösségi alapon történő választás útján tizenöt török képviselő kapott helyet; a tíz tagú kormányban, a Minisztertanácsban három miniszteri tárcát a törökök töltöttek be. Az Alkotmány rögzítette, hogy a három kiemelten fontos minisztérium (külügy, hadügy, pénzügy) egyikének élén török miniszternek kell állnia. Az Alkotmány alapján a görög nemzetiségű elnöknek és a török nemzetiségű alelnöknek együttesen kellett kineveznie a Legfelsőbb Alkotmánybíróság és a Felsőbíróság bírát.

A külügyi, kül- vagy belbiztonsági minisztertanácsi és parlamenti határozatok vonatkozásában nemcsak az elnököt, hanem a török alelnököt is megillette (külön-külön vagy együttesen) a vétőjog. A hadseregben, a rendőrségnél és közigazgatásban is biztosítani kellett a törökök számára a legalább 30 százalékos arány megvalósulását. A török lakosság ügyeit önálló török hivatalokban intézték, a török diákok török iskolákban tanultak. A törökök a nagyobb településeken külsőségekben, az épületeken elhelyezett félholdas zászlóval is demonstrálták hovatartozásukat. A köztársaság hivatalos nyelve a görög és a török volt, maguk a ciprusi görög és török tisztviselők azonban nem görögül vagy törökül, hanem egy harmadik nyelv közbeiktatásával, angolul kommunikáltak egymással.

Az 1960-as nyugati típusú, demokratikus értékrendekre épülő alkotmánnyal megszületett unitárius jellegű – sem föderációnak, sem konföderációnak nem nevezhető – állammodell életképessége alapvetően azon múlt, hogy a ciprusi görögök és törökök képesek-e partneri módon, szoros kapcsolatban, a hatalomgyakorlásban meghatározott bonyolult fékek és ellensúlyok tudomásul vételével együttműködni.⁷

A függetlenség a történelem kegyelmi pillanatainak adománya. A nemzetközi politika kirakatába került önálló parlamentáris köztársaságban azonban nem indultak el a közösséget egyesítő folyamatok, nem formálódott ciprusi nemzet. A belső kohéziója teljes hiányát mutatja, hogy nem született ciprusi himnusz, nem alakult ciprusi labdarúgó válogatott. A kormányzás sikerességét akadályozó belső feszültségek aggasztó tünetei egyre inkább megmutatkoztak. Mind a görög, mind a török közösség hajlamos volt a duhaj jogértelmezésre: „Az egyezmények a városi közigazgatás kettéválasztását írták elő a sziget öt legnagyobb városában. A görög ciprióták ezt adminisztratív, hivatali kettéválasztásként értelmezték, a törökök azonban azt követelték, hogy fizikailag is szakítsák ketté a sziget öt legnagyobb városát, tehát zárt török negyedek legyenek külön közigazgatással. [...] Hasonló összeütközésre került sor a hadsereg megszervezésével kapcsolatban. A kormány török miniszterei az egyezményeknek a 70:30 százalékos megosztási arányát úgy értelmezték, hogy teljesen elkülönített, zárt török egységeket kell alakítani török parancsnokság alatt az egyezmények által megszabott arányban. Makáriosz ebbe nem egyezett bele. [...] E lassú feszültségnövekedés 1962 januárjában odáig vezetett, hogy Makáriosz először vetette föl nyíltan a Ciprusra kényszerített alkotmány

⁶ Ciprus teljes népessége 1960-ban 556.660 fő, ebből 104.350 fő volt ciprusi török. Forrás: Brey, Hansjörg: *Bevölkerungsstruktur*. In: Grothusen, Klaus-Detlev et al. (Hrsg): *Zypern. Südosteuropa-Handbuch*, Bd. VIII, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, 497.

⁷ Hannay, David: *Cyprus: The Search for a Solution*. London: I. B. Tauris, 2005, 3–4.

felülvizsgálásának szükségességét. A városi közigazgatás és a hadsereg megszervezésének kérdésében az érsek-elnök már korábban is tett olyan gyakorlati lépéseket, amelyek ellentétben állottak a kényszer-alkotmánnyal. Most azonban kijelentette: »Személyes meggyőződésem szerint helyesen cselekedtem, amikor aláírtam a köztársaság létrejöttéhez vezető zürichi és londoni egyezményeket. Ha azonban a törökök oly módon visszaélnék alkotmányos jogaikkal, hogy azokkal megakadályozzák az állam gépezetének normális működését, akkor arra kényszerülök, hogy semmisnek tekintsem ezeket az alkotmány-cikkelyeket, vagy azok felülvizsgálásait kérjem.«⁸ A görög ciprióta vezetés a diplomáciai csatornákon, a ciprusi ENSZ nagykövet, Zénón Roszszidesz útján már 1961 márciusában közölte Dean Rusk amerikai külügyminiszterrel, hogy a zürich-londoni egyezmények „sok szempontból megosztóak”, s erről az alkotmányos kényszerpályáról szeretne letérni.⁹

A görög ciprióták a Ciprus függetlenségét garantáló szerződésben a török kisebbség javára megfogalmazott aránytalanságokban látták a két nemzetiség közötti feszültségek táptalaját, ezért ennek felülvizsgálatát szorgalmazták. Ugyanakkor a függetlenné vált szigetországban a ciprusi törökök ellenezték, hogy az 1959-ben elfogadott dokumentumokban, illetve az alkotmányban rögzített elveken bármilyen módosítás történjen. A legcsekélyebb változtatási kísérletek jelei is félelemmel töltötték el őket.

1960. május 27-én Törökországban Adnan Menderes miniszterelnök kormányzását vértelen katonai puccs zárta le. A török hadsereg megdöntötte Menderes rezsimjét, és a hatalmat a Nemzeti Egység Bizottsága katonatisztjei vették át. Az államcsíny révén hatalomba emelkedett török tábornokok közül a szárazföldi fegyveres erők parancsnoka, Cemal Gürsel tábornok lett a nemzetgyűlés jogkörét gyakorló Nemzeti Egység Bizottsága elnöke. A katonai junta bíróság elé állította a Menderes-kormány több tagját és magát a miniszterelnököt is. A márvány-tengeri Yassíada szigeten megtartott kilenc hónapos tárgyalások végén halálos ítéletet mondtak ki a demokrata politikusokra. A törökországi első katonai államcsíny következtében 1961 szeptemberében İmralın börtönszigeten kivégezték a zürich-londoni egyezményeket is aláíró török kormányfőt, Menderest és az egyezmények létrehozásában közreműködő Fatin Rüştü Zorlu külügyminisztert. Makáriosz ettől kezdve egyre gyakrabban hangoztatta, hogy Cipruson elmaradtak a ciprusi politikai közösség önmegalapozásának történelmi pillanatai, a köztársaság alkotmányát nem egy szuverén politikai közösség hozta létre, ezért a politikai egésznek csak a látszata született meg. A ciprusi érsek-elnök egyre elszántabban hirdette, hogy a külső parancsszóra elfogadott, oktrojált alkotmány hamis konszenzust, hamis társadalmi együttműködést eredményezett, ezért mielőbb felül kell vizsgálni.

A független Ciprus első három esztendejének elteltével Makáriosz elnök egy tizenhárom pontos alkotmánymódosítást akart végrehajtani. A kulisszák mögött előkészített alkotmányreform a reprezentációs elv háttérbe szorítására, az arányos képviseleti rendszer megteremtésére irányult. A ciprusi török közösség önálló képviseleti lehetőségét biztosító megkettőzés felszámolását célzó alkotmánymódosítás eredményeként a ciprusi török közösség számarányának megfelelően vehetett volna részt a hatalom gyakorlásában. Ezáltal a nagyarányú görög többség mindenhatóságát, a ciprusi görögök dominanciáját lehetett volna biztosítani a szigeten, miközben a ciprusi törökök vallási-kulturális jogai lényegében

⁸ Gömöri Endre: *Makáriosz*. Budapest: Kossuth, 1973, 168-170.

⁹ Miller, James Edward: *The United States and the Making of Modern Greece: History and Power, 1950-1974*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2009, 88. A szerző által hivatkozott dokumentumok: *Foreign Relations of the United States (FRUS)* 1961-63, 16:512-14, 516-18.

változatlanul maradtak volna. A ciprusi görög közösség lényeges számbeli fölényének a hatalomban arányos módon történő részesedésének elvét képviselő Makáriosz a nyilvánvaló és vitathatatlan tények talaján állt. A görög ciprióták szerint a török kisebbség, amely jogait, lehetőségeit és anyagi egzisztenciáját féltette, azonban tényellenesen gondolkodott, és a tényekhez képest „csak” véleményeket fogalmazott meg. Miként 1964 elején a brit miniszterelnök, Sir Alec Douglas Home is, aki szerint Makáriosz „olyan központi kormányzatot akar Cipruson, amely megfosztja a török kisebbséget jogaitól”.¹⁰

Ebben a térségben már korábban is volt példa arra, hogy egy országban a lakosság tényleges struktúráját, a vallási hovatartozást figyelembe vevő arányos képviseleti rendszert építsenek ki. A Földközi-tenger keleti partvidékén Ciprus közelében elterülő, többféle vallású Libanoni Köztársaságban a vallási, felekezeti közösségek közti hatalommegosztás rendszerét konszenzusos alapon alakították ki.¹¹ Az 1943-ban kötött, íratlan „nemzeti megállapodás” értelmében a cédrusok földjén a köztársasági elnöki tisztséget mindig maronita kereszténynek, a miniszterelnöki szunnita, a parlamenti elnököt pedig síita muszlimnak kell betöltenie. Ez az íratlan szabály előre meghatározta a parlament felekezeti arányait is, miszerint a 99 tagú törvényhozó testületben a keresztények és a muszlimok 6:5 arányban foglalják el a képviselői helyeket. A paktum létrejöttékor az 1932. évi népszámlálás adatait tekintették mérvadónak, amely szerint Libanon 785 543 főnyi lakosságának 52 százaléka keresztény, 48 százaléka muszlim.¹² Cipruson azonban a görög és a török közösség aránya jelentős mértékben eltért, az 1959-es egyezmények ezéért biztosítottak a török ciprióta közösségnek kivételes kisebbségi jogokat.

Cipruson a két etnikai csoport partnerségi viszonyának hiányában nem alakult ki konszenzuson alapuló politikai együttműködés. Makáriosz kimondva-kimondatlanul egyetlen vezérgondolatra építette érveit: minden probléma gyökere abban keresendő, hogy a Ciprusi Köztársaság alkotmánya nem a ciprusi népakarat megnyilvánulásaként született meg, nem a helyi politikai egész sokféleségének egysége hívta életre. Az alkotmány alapjául szolgáló zürich-londoni értekezleteken elfogadott elvek életképteleneknek, hatékony munkavégzésre alkalmatlannak bizonyultak, ennek következtében a ciprusi görögök és törökök között megmerevedtek a válaszfalak. A kormányzás hatékonyságának fejlesztésére hivatkozó Makáriosz azzal is számolt, hogy mivel a tervezett alkotmány módosítás az 1959-es kompromisszumos megoldást alapjaiban kérdőjelezi meg, ez később jogalapot teremhetne ahhoz, hogy a ciprusi brit katonai támaszpontok feletti brit szuverenitás elismertségét is kétségbe vonják. A közvéleményt a külső hatalmak nyomására megkötött zürich-londoni egyezmények igazságtalan és ésszerűtlen mivoltáról meggyőzni akaró érsek azt hangoztatta, hogy a még gyarmati szellemben született, kidolgozatlan alkotmány változatlan formában történő további fenntartása esetén a politikai zűrzavar elkerülhetetlen, ez pedig Nagy-Britannia vagy Görögország vagy Törökország (vagy több ország) beavatkozásához vezetne.

A Ciprusi Köztársaság legfelsőbb szintű jogszabálya felülvizsgálatának és módosításának 1963. november 30-i kísérlete azonban nem a görög-török súrlódások

¹⁰ Miller, James Edward: *The United States and the Making of Modern Greece: History and Power, 1950-1974*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2009, 84.

¹¹ Az 1941. november 26-án kikiáltott Libanoni Köztársaság szuverenitását Franciaország 1943-ban ismerte el. A libanoni „konfesszionista demokrácia” francia kezdeményezésre épült ki.

¹² Minority Rights Group International, *World Directory of Minorities and Indigenous Peoples – Lebanon: Overview*, June 2008, available at: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4954ce52c.html> [accessed 15 May 2011]

felszámolásához vezetett. Éppen ellenkezőleg, az alkotmányreform indítványozása okozott áldatlan helyzetet, felszította a szigeten élő görög többség és török nemzetiségű kisebbség közötti ellentéteket. Az 1960-as hatalommegosztáson alapuló alkotmányt csak úgy lehetett volna módosítani, ha azt a görög közösség képviselőinek kétharmada mellett a török közösség képviselőinek kétharmada is támogatja. A ciprusi törökök azonban meg voltak győződve róla, hogy Makáriosz azáltal, hogy a többséget számarány szerint akarja a politikai egész helyére állítani, amely jogszerűen rendelkezhetne a politikai egész fölött, egy hamis demokráciát, demokratikus zsarnokságot teremtené. Az 1962 januárjától egyre intenzívebbé váló belpolitikai viharban néhány vezető ciprusi görög politikus enosziszt (Görögországgal való egyesülést) sürgető kijelentései fokozták a ciprusi török közösség félelmét. A fékek és korlátok nélkül maradó görög végrehajtó hatalmat vizionáló ciprusi törökök az alkotmány módosítására Makáriosz elnök által előterjesztett 13 pontos javaslatot jogbitorlásnak minősítették, és „tiltakozásul a török miniszterek és képviselők nem gyakorolták hivatalukat, a török tagok lemondása miatt a Legfelsőbb Alkotmánybírószék és a Felsőbírószék működésképtelenné vált”¹³ Ezzel a lépéssel az alkotmány által meghatározott államműködés lehetetlenné vált a szigeten.

Makáriosz úgy vélte, hogy az idő neki dolgozik és elegendő külföldi támogatással rendelkezik, valójában azonban nem tudta megakadályozni egy olyan jövő kialakulását, amelyet senki sem akart. A módosított alkotmány tervezete – amely Makáriosz szerint továbbra is széleskörűen elismerné az alapjogokat és a két közösségnek teljes egyenlőséget biztosítana –, az egész szigetre démonokat szabadított, Ciprus egyik legnagyobb válságához és legvéresebb etnikai konfliktusához vezetett. Az évszázadokon át viszonylag békésen együttélő két népcsoport ettől kezdve végletes bizalmatlansággal és gyűlölettel tekintett egymásra. Makáriosz a szigetet a megosztottság állapotába taszította, a ciprusi görögök és törökök élete, amely közös volt és a két népcsoport ugyanazokat az utcákat koptatta, teljesen elkülönült egymástól.

Felhasznált irodalom

- Brey, Hansjörg: *Bevölkerungsstruktur*. In: Grothusen, Klaus-Detlev et al. (Hrsg): *Zypern. Südosteuropa-Handbuch*, Bd. VIII, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, 488-515.
- Gömöri Endre: *Makáriosz*. Budapest: Kossuth, 1973.
- Hannay, David: *Cyprus: The Search for a Solution*. London: I. B. Tauris, 2005.
- Hatzivassiliou, Evanthis: *Greece and the Cold War: Front-line State, 1952–1967*. London: Routledge, 2006.
- Miller, James Edward. *The United States and the Making of Modern Greece: History and Power, 1950-1974*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2009.
- Souter, David: An Island Apart: A Review of the Cyprus Problem. In: *Third World Quarterly*, Vol. 6, No. 3 (1984), 657-674.
- Trócsányi László – Badó Attila: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 2005.

¹³ Trócsányi László – Badó Attila: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest: KJK-KERSZÖV, 2005, 154.

Auguste Comte kritikája a Pécsi Minerva Társaság folyóiratában

H. Szabó Sára *

Abstract **The Critique of Auguste Comte's philosophy in the journal of Minerva Society.** This article is dealing with the critique of Auguste Comte's philosophy in the journal of Minerva Társaság (Minerva Society) that was published in the University of Pécs from 1921 by scientists as famous as rector János Halasy-Nagy or Gyula Kornis, secretary of the minister Kuno Klebelsberg. Minerva Társaság was founded by academics that had to leave their former Hungarian universities in Pozsony and Kolozsvár due to the Trianon peace treaty after World War I. It is interesting to observe the reasons of this anti-positivistic critique as well as the founders' aim with the publication of this journal in spite of the defeat of Auguste Comte's philosophy that had taken place in West-Europe still in the 19th century.

Keywords positivism • materialism • progress

A pozitivizmus a feudalizmus felett győztes nyugat-európai polgárság érdekeinek megfelelő filozófiai rendszerként vált ismertté és terjedt el a világon, így Latin-Amerikában, valamint Kelet-Európában és Magyarországon is, ahol a feltörekvő polgárság helyett a feltörekvő nemesség és értelmiség találta vonzónak. Amíg Latin-Amerikában a feltörekvő mexikói mesztic burzsoázia vagy Braziliában a nemzeti függetlenségért harcoló burzsoázia és értelmiség tűzte zászlajára.

R. Várkonyi Ágnes véleménye plasztikusan írja le a XIX. század második felének magyar társadalmi körülményeit, amelyek vonzónak találhatták a tudomány, főleg a természettudományok mindenhatóságára alapozott filozófiai rendszert. „A XIX. sz. második felének társadalma követelte a fejlődés elvét a teológiai bilincsek szétfeszítésével együtt, a természetfölötti elveken lebegő általános helyett a természettudományos egzsáksággal aládúcolt törvényeket, s velük a szabad versenyos kapitalizmus ideológiai támasztékát. Ez a szükséglet a „létért való küzdelem” elvében kereste és találta meg önigazolását.¹

Ez a megállapítás hasonlóan érvényes a szintén megkésett fejlődésű Mexikó esetében. A mexikói mesztic Porfirio Díaz kapitalista nemzeti hatalmának kiépítéséhez is szellemi muníciót jelentett a pozitivistá filozófia, amelynek fő üzenete a tudomány

* ny. főiskolai tanár, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

segítségével a rend és haladás megvalósítása. Díaz elnök a científico-k (tudósok) segítségével megnyerésével a megszerzett hatalmát törvényesítette, megteremtve a rendet. Ennek következtében a Reforma, a mexikói polgárháború, szinte végelláthatatlan csatározásai után létrejött porfiriátus (pax porfiriata) viszonylag hosszú békés időszakot jelentett az Istentől messze, de az Egyesült Államomhoz közel fekvő államban. Ennek az államnak egy nagy része éppen a XIX. század második felében vált a közeli szomszéd tag államává Texas, California, Új-Mexikó.

A XIX. század – Michel Foucault szavaival is – a „történelem kora”,- mivel ekkorra a történelmi tények soha nem látott sokasága gyűlik fel, amely lehetővé teszi az egységes tudomány szaktudományokra való szétesését. Ezzel párhuzamosan megszülettek az átfogó fejlődési sémák a reflektálatlanul racionalista történetfilozófiai konstrukciók – historizmus békésen átment pozitívizmusba.²

Magyarországon több részletben tapasztalhatók a pozitívizmus hatásai, illetve annak befogadása, amelynek első hulláma az 1848-49 függetlenségi harc utáni önkényuralom illetve emigráció, majd a második korszak a kiegyezés korára datálódik. A hatás harmadik időszaka a XX. század elejére tehető, amikor a Huszadik Század című folyóirat igyekszik népszerűsíteni a társadalom természettudományos módszerek segítségével történő vizsgálatát a szociológia alkalmazásával Herbert Spencer evolucionista nézeteire való kitekintéssel. Tekintve, hogy a Huszadik Század című folyóirat megalapításához Herbert Spencer támogatását kéri az alapítók, levélben fordulva az akkor már idős angol filozófushoz, aki Brightonból írott válasz levelében támogatásáról biztosítja az alapítót. „Örömmel értesültem, hogy egy olyan folyóiratot szándékoznak kiadni, amely különleges céljával tűzte ki a társadalmi kérdésekre vonatkozólag a racionális – azaz tudományos eszmék terjesztését. A társadalmat úgyszólván mindeztideig mesterséges csinálmánynak és nem fejleménynek tartották. Egyáltalán nem ismerték fel a társadalmi jelenségek természetes rendjét, hanem hallgatagon mindig feltételezték, hogy a társas élet tüneményeinek rendjét kormányzati cselekmények szabják meg”.³

A Huszadik Század azonban nem sok Auguste Comte-tal foglalkozó értekezést közöl, többnyire csak Jászi Oszkár, Pekár Gyula, Szabó Dezső tollából.

Inkább a comte-i szociológia társadalom feltáró és az azt kutató módszereit alkalmazták.

Mintegy negyedik hullámként Auguste Comte pozitívista filozófiájának megemlézése az I. világháborút Magyarország számára kedvezőtlenül lezáró Trianoni béke utáni időszakban is újból tapasztalható. Ekkor viszont ellenkező előjellel, mivel nem az irányzat követésére buzdítanak, hanem éppen ellenkezőleg, nyílt kritikával illetik. Ez természetesnek tűnhetne, de mégis meglepő, hogy a nyugat-európai anti-pozitívista kritikák után (pl. a Sorbonne professzori filozófiájának kritikája, Émile Boutroux után) jóval később Magyarországon ilyen nagy figyelemmel kritizálják a világszerte már megkritizált comte-i filozófiát.

Miért tapasztalható a Minerva Társaság című folyóiratban ötven évvel később, 1922-ben – Pauler Gyula az Auguste Comte-i pozitívista történelemszemlélet apologetikáját bemutató akadémiai székfoglalója után – a pozitívizmus kritikája, és az Auguste Comte által létrehozott filozófiai rendszer magyarországi kritikai szintű továbbélése a XX. század húszas éveiben? Akkor, amikor Nyugat-Európában már új filozófiai irányzatok válnak ismertté, például az életfilozófia, amelyre jó példa Henri Bergson filozófiai pályája. Bergson az École Normale Supérieure és a Sorbonne tanáraitól is a pozitívizmus kritikáját hallgathatta és logikusan fordult a metafizikához. A professzorok filozófiájának egyik neves képviselője Émile Boutroux, Bergson filozó-

fiatanára volt, aki a kortárs filozófiáról cikket írt a *Revue de Métaphysique et de Morale* filozófiai folyóiratban. Cikkében észreveszi azt, hogy a különböző kortárs filozófiai művek egy bizonyos azonosságot vagy hasonlóságot mutatnak, vagyis a „metafizikára szomjaznak” [*ivresse métaphysique*].⁴ Ennek az irányzatnak az első megnyilatkozása 1857-ben volt tapasztalható, amikor Hippolyte Taine Victor Cousint „kora első metafizikusának” [*premier métaphysicien du temps*] nevezte.⁵

Bergson pályakezdőként filozófiai útravalót merített Spinoza, Kant, Auguste Comte, Herbert Spencer, William James, Lachelier, Ravaisson, Émile Boutroux filozófiai nézeteiből, nagyrészt elfogadva kételyeiket. A gondolkodásában a fordulópontot a Clermont Ferrand-i tanárkodásának éveit jelenti, amelynek során az ottani előadásával forradalmasította az akkori filozófiai világot. Ugyanis elkezdte kritikával illetni az előző pozitivista és evolucionista filozófusok nézeteit, elkezdett kételkedni nézeteik időtállóságában. Bizonyára ismerte Félicité de Lamennais mondását: „A múlt századra a megbocsájtás, az elnézés a jellemző, a mi századunkra pedig a kételkedés.”⁶

Henri Bergson doktori disszertációja, *L'Essai sur les données immédiates de la conscience* 1889-ben határozott szembenállást fejezett ki a racionalizmussal szemben valamint Auguste Comte pozitivistá felfogásával szemben is. Túllépett a comte-i filozófia iránti rajongásán, elvetve az élet pszichikai effektusát tényekre redukáló pozitivistá megállapítást. Mivel úgy gondolta, hogy a közvetlen ismeret lehetőséget biztosít arra, hogy elérje az egyént a maga valóságában, amely minden objektív törvény fölött áll a maga tiszta időtartalma alapján.

Az életfilozófia nagy hatással volt saját, francia és külföldi kortársaira és saját országában nagy feladatot végzett el a francia filozófiatörténet szerint, mert a marxista hatásokat csökkentette. Magyarországon ez nem történt meg.

A Minerva Társaság folyóirata első számában az egyik alapító és főszerkesztő Thienemann Tivadar bevezető cikket ír és egyben a pozitívizmussal vitatkozva programadó prologusként meg is határozza az új folyóirat célját, amely nem más, mint a német idealizmus védelme a materializmussal szemben.

A Minerva Társaság című tudományos folyóiratot a Trianoni békeszerződés után – és annak hatására – 1921-ben alapították meg, éppen a békeszerződés miatt a Pozsonyból, vagy Kolozsvárról a Trianon utáni Magyarországra, a Pécsi Egyetemre került egyetemi tanárok. A neves alapító tagok között volt elnökként Gombóc Zoltán, alelnökként Hóman Bálint a későbbi vallás- és közoktatási miniszter, szerkesztőként Thienemann Tivadar, valamint Horváth János egyetemi tanár.

A folyóirat első számában Thienemann Tivadar bevezetőként meghatározza a folyóirat alapvető tendenciáját, vagyis Auguste Comte filozófiai rendszerének bírálatát, amelyhez tudományos alapossággal lát hozzá. Mindenekelőtt annak XIX. századi magyarországi hatására tér ki.

„Ha valami névvel akarjuk jelölni a magyar szellemi tudományoknak 1867-től a világháborúig terjedő korát, akkor tudományos életünk rohamos fejlődésének ezt az idejét a pozitívizmus korának kell neveznünk. Az első értekezések, melyek a pozitívizmust a magyar történettudományokban proklamálták, kifejezik a pozitivistá tudományosság alaptételeit. A pozitívizmus összes tanításai abból az alap meggyőződésből fakadnak: kezdetben vala a matéria, mindennek eleje és lényege az anyag. A tudományok körét ez a meggyőződés az anyagi világ realitásaira szűkítette, az érzékelhető, kézzelfogható tárgyakkal foglalkozó természettudományokat állította a tudományok hierarchiájában a legmagasabb fokra.”⁷

A cikkíró számára a materializmus és a pozitívizmus egyet jelent, ami a pozitívizmus elég vulgáris felfogását mutatja. A materializmus nyílt kritikájához csak

ürügy a pozitívizmus. A materializmus illetve számára a pozitívizmus magyar hatását a német idealizmus magyarországi elterjedtségével akarja ellensúlyozni. „Még szerencse, hogy történetirodalmunkban sokkal mélyebben gyökerezik a nemzeti idealizmus, semhogy ez a pozitívista „tárgyilagosság” rajta végleg beteljesedhetett volna. A pozitívizmus a természettudományok gyámsága alá rendelte a történettudományokat és a történészek fájlalták, hogy módszerük a fizikához mérve tökéletlennek bizonyult.”⁸ A *Husztadik Század* című folyóirat is „hibás” és „bűnös” a cikkíró szerint a comte-i nézetek elterjesztéséért. „Minálunk sem volt hangosabb a pozitívizmus, sehol diadalmasabb a természettudományos világnézet, sehol több menthetetlenül egzakt törvényt nem szabtak a szellemi tudományokra, mint a *Husztadik Század* c. szociológiai folyóiratban, mely céltudatosan küzdött az egész világnézet uralomra jutásáért. E szociológia útján vált lehetségessé az anyagi és gazdasági érdekeket, a szellemi tényezők teljes kikapcsolásával a társadalmi élet irányító erejének föltüntetni.”⁹

A pozitívizmust használja fel a polgári radikális irányzatú folyóirat elleni kritikára, mivel a cikkíró szerint az nagyban hozzásegítette ennek a materialista világnézetnek az elterjedését.

A *Husztadik Század* című folyóiratot a század elején alapították és az alapításhoz Herbert Spencer szintetikus filozófiai elveket valló evolucionista filozófus individualista elveit szándékoztak programjukba alkalmazni. Herbert Spencer levélben üdvözölte ezt a szerkesztői törekvést. A XX. sz. alapításának körülményeiről írta Lorsy Ernő, amelyet Litván György tanulmányában idéz „1899. Szilveszter éjszakáján számos magyar házban azon vitakoztak, mikor kezdődik a husztadik század, mindjárt éjféltkor-e vagy csak egy év múlva 1901. január elsején... Budapestén egy kis kör eldöntötte a vitát 1900. január havában megindított egy társadalomtudományi szemlét, és annak a „Husztadik Század” nevet adta.... Kik voltak ezek az alapítók? Az alapítók között, az ipari és a pénztőke képviselőiként Láczy Leó és Hegedüs Lóránt voltak, akik az 1902-től induló Gyáripárosok Országos Szövetségében is tevékenyen részt vettek. Az ő céljuk is a szociológia segítségével történő társadalomkutatás volt ugyanúgy, mint a társadalomtudományok művelőinek Láczy Gyula, Kautz Gyula, Pulszky Ágost, Körösy József és tanítványaik Gratz Gusztáv, Somló Bódog, Jászi Oszkár, Vámbéry Rusztem-nek.”¹⁰

Herbert Spencer valójában nem volt pozitívista, de a szerző, Thienemann Tivadar közös nevezőre hozza Herbert Spencert és Auguste Comte-ot. Ez az általánosítás abból fakad, hogy a nemrég lezajlott 1919-es eseményeket előkészítő materialista társadalmi szemléletet akarja éles kritika tárgyává tenni.

„Savoir pour prévoir afin de pouvoir” (A tudás előrelátás és hatalom) volt a pozitívizmus jelszava és a jelszavával mindenkori szövetségese lett a XIX. század társadalomboldogító utópistáinak és forradalmárijainak. A szellemi élet természettörvényeinek fölfedezése volt e tudománynak végső – elérhetetlen – célja és e követelésével megint öncéllá tett egy módszertanilag hasznos elvet, megfeledezve arról, hogy ez a „törvényszerűség” ismétlődések leírására és konstatálására vezethet, de nem magyarázhatja meg a szellemi jelenségek okát és lényegét”.¹¹

Erre példát is hoz a szerző az irodalomtudomány területéről: Brunetiére-t említi, aki megírta Darwin származástana szellemében a műfajok biológiáját is „nála az irodalmi mű formák növekednek, osztódnak, alkalmazkodnak, az erősebb elpusztítja a gyengébbet a létért való küzdelemben.”¹² Ez inkább a szociáldarwinizmust bírálja, mint A. Comte-ot.

Az utolsó bekezdésben fogalmazza meg a szerző igazi célját, amelyhez a Comte-i pozitivizmus csak ürügy volt, és amely a szerkesztő mellett a társaság alelnökének Hóman Bálintnak is kifejezi véleményét. „Talán hosszasan is időztem a pozitivisták tanításoknál, de ki akartam mérni a tudománynak ezt az – egyik- útját, hogy tudjuk, honnan indul ki és hová vezet, mielőtt folyóiratunkkal elindulnánk a másik úton, mely az idealizmus irányában halad”.¹³

A Minerva Társaság később is folyamatos szellemi harcot folytatott a pozitivizmus ellen, illetve a túl általánosan értelmezett pozitivizmus ellen, így a Saint Simon-i utópista tanok és egyéb materialista, vagyis szerinte „marxista” nézetek ellen. Ezt támasztja alá, hogy még 1926-ban is tanulmányt szentel a pozitivizmus kritikájának Halasy-Nagy József a Pécsi Egyetem rektora, aki a német kritizmust hasonlítja össze a „társadalmi kérdések iránt fogékonyabb és analitikusabb hajlamú angol és francia lélekből” fakasztott pozitivizmussal.” A kritizmus éppen abban látja feladatát, hogy a tudományos igazság logikai előfeltételeit nyomozza, addig a pozitivizmus eleve lemond róla.”¹⁴

A pozitivizmus eleve lemond a dolgok végső okainak feltárásáról. A szerző másik kritikai észrevétele a filozófia és a szaktudományok viszonyára céloz. Ez így igaz, mert a pozitivizmus a tényeket vizsgálja és a dolgok végső okainak kutatását nem is tűzi ki céljául.

„A pozitivizmusra a szcientizmus a jellemző és nem válik el egymástól a filozófia és a szaktudomány... A pozitivizmus lemondott a metafizikáról, az egész tudásáról.”¹⁵ Helyette a tények feltárását tűzte ki céljául. „A pozitivizmusban a modern –pragmatista polgári lélek ébredt öntudatra.”¹⁶ A modern polgárság jellemzését adja a szerző. „Erre a polgárságra a kvantitatív világkép a jellemző”.¹⁷ Ez a kvantitatív szemlélet már az antik filozófiában tapasztalható volt a görög Pythagóreus irányzatnál, emeli ki a szerző, amelyet A. Comte csak átvett ettől a görög iskolától. Tehát a szerző szerint ez sem eredeti meglátás.

A filozófia Francis Bacon nézeteivel tudja a mennyiségi jelleget minőségivé tenni. Bár a szerző Leibnizt is idézi a kvantitatív szemlélet hangsúlyozására „dum Deus calculat fit mundus”, Leonardo da Vinci hasonló meggyőződésű „a természet könyve matematikai nyelven van megírva.”¹⁸ A cikkíró szerint már Descartes hirdette, hogy „az értelem a világ alapelve”, így erre sem A. Comte jött rá. Mindennek bizonyítására, mint forrást említi még Galilei, Locke, Newton, Hume, Kant tanításait.

A pozitivisták filozófia ellentmondásos is, mert hit is kell hozzá, a pozitivizmus önmagát vallás rangjára emelte. Ez igaz, mert 1845-től A. Comte meghirdeti az Emberiség vallását, ami azonban a tudomány vallását jelenti. Comte kritikáját még elmélyíti Marx nézeteivel való kapcsolatba hozásával: „mindez persze csak A. Comte-nál válik először teljesen világossá... Az ő ajkáról sem volnának meglepők ezek a Marxtól származó szavak: eddig a világ mindig csak ismerni akart; most rajta, változtassuk meg a világot!”¹⁹

A marxi koncepció nem A. Comte-nak tulajdonítható, csak a szerző erős vulgarizálásának eredménye a hasonlóság egyik aspektusának kiragadása és hangsúlyozása. Ez a szerzői gondolat ugyanolyan vulgarizáló, mint a materializmus és a pozitivizmus egyenlővé tétele. Ezentúl még az eredetiségét is megkérdőjelezi. A szerző szerint „a pozitivizmust részint azok a gondolkodók készítették elő, akik világosan megfogalmazták a pozitivisták elmélet egyik - másik tételét, mint Bacon, Montesquieu és Saint Simon gróf,- részint azok, akik lerombolták útjából a metafizikát mint, Locke és Hume.”²⁰

A haladás pozitivista elmélete sem eredeti Halasy-Nagy József szerint, mivel már Pascal, Descartes, Fontenelle, Turgot és Condorcet is alkalmazták. Sőt a szerző szerint a szociológia is megtalálható Condorcet *Esquisse d'un tableau historique des Progrès de l'esprit humain* című művében.²¹

„Az a szellem, amely a pozitívizmust létrehozta, a régi metafizikával szétrombolta a régi kultúrát is, elmaterializálta a lelket, urrá tette fölöttünk a technikát és kifejlesztette az erős gépembert.”²² A szerző végkövetkeztetésében aláhúzza, hogy A. Comte nem volt eredeti gondolkodó, mivel Hume már Comte előtt megalkotta a „szellemi világban a képzetek asszociációját ... ezzel szinte magától adódott a további program”.²³ Mindezzel Comte jelentőségét akarta csökkenteni.

Ez a nézet Kornis Gyula véleményével harmonizál: „Hegel után a metaphysika úgy hangzik, mint Ilias post Homerum. Efféle elszerencsétlenedett Iliászok a Comte-i pozitívizmus s a Hamilton metaphysikája, a Stuart Milleket nem is említve”.²⁴

Kornis Gyula a magyar kultúrfölényt meghirdető és azt stratégiaként kultúr- és tudomány politikájában végrehajtó gróf Klebelsberg Kunó vallás és közoktatásügyi miniszter államtitkára lett. Jelenleg általam idézett cikkét 1922-ben publikálta a Minerva Társaságban, bemutatva hogy a magyar filozófia és az Akadémia csak a magyar nyelvhez és csak a magyar kultúrához kötött, mivel abból ered, de nem zárja ki a külföldi hatások befogadását.

Ebben a megállapításban az is érződik, hogy egyedül csak a magyar nemzeti tudomány tudott ilyen fokra eljutni, hogy nemzeti tudománya nemzeti filozófia szintjére jutott. „A kor kultúrája öneszméltre ébred, öntudatosná akar válni. Ez a törekvés a kor philosophiájában bontakozik ki. ... a philosophia valóságos kultúrhatalomná, történeti mozgató erővé emelkedik.”²⁵ Ebből a koncepcióból bírálja a pozitívizmust, az önálló filozófia kultur missziója védelmében. „Erős philosophiaellenes szellem kap lábra a pozitívizmus nevében a szaktudományok körében”.²⁶ Ez a szembeállítás túlzó, de a szerzőnek a filozófiát védő elgondolásába beleillik. „Mert ha valaha, a mai kor lelkének, melyet a világtragédia megtörtött s melyet úgyszólván impresszionista, az általános nyomorúság és szenvedés középett annyira szétfolyó s anarchikus gondolkodásmód, a fogalmak aggasztó zavara jellemez, különösen szüksége van fölemelő, az életnek szilárd eszményeket és végső célokat kitűző világfelfogásra. A kor lelke talán sohasem volt annyira alkalmas arra, hogy a philosophia, mint elsőrendű culturnagyhatalom, a maga életformáló erejét kifejtse. A világkatasztrófa óta mindenütt, nálunk is, hirtelen megnövekedett a philosophiai gondolkodás iránt való fogékonyság. Az utóbbi években Csonka-Magyarországon sokszorosan több philosophiai könyv fogy el, mint a béke esztendeiben. Ma olyan emberek is buzgón, lélekből philosophálnak, akik még nemrég is mélyen megvetették a meddő és üres spekulációt”.²⁷ Kornis Gyula a Trianoni békekötés után kialakult politikai következményekre gondol, és a Trianoni béke utáni helyzetet így érzékelteti. „A nemzet mai rettenetes történeti válsága közepett a zilált magyar lélek is lázasan elvi eligazodást, szilárd eszményeket keres. Mert hisz addig él a nemzet, amíg vannak ideáljai.”²⁸

Ezt az ideált a nemzeti philosophiai műveltség elterjesztésében véli megtalálni. „a mélyebb philosophiai műveltség az öntudatos, elvileg igazolt, magasabbrendű nemzeti életnek is egyik legjelentősebb feltétele. Ennek megteremtése ma a magyar philosophia munkásainak, az Akadémián belül és kívül, a legméltóbb feladata.”²⁹

Talán érthetőbbé válik, hogy Klébelsberg Kunó miniszter államtitkára Kornis Gyula mennyiben járult hozzá a magyar kultúrfölény elmélet filozófiai

megalapozásához, amelyhez felhasználta a pozitívizmus kritikáját a materializmus elleni támadásra.

Jegyzetek

1. R. Várkonyi Ágnes: A történelem fejlődés teóriái: I. 1973. p. 103, Akadémia Kiadó, Budapest.
2. M. Foucault : Les mots et les choses. Paris, 1966. p. 229. In: Filozófiai Figyelő 1984./4 Erdélyi Ágnes – Kelemen János: Történelemfilozófia, kérdések és perspektívák, p.12.
3. Huszadik Század, 1900. /I. szám, p.3.
4. Émile Boutroux : La philosophie en France depuis 1867. In: Philosophie France XIXe siècle, Écrits et opuscules, (choix, introductions et notes par Stéphane Douailler, Roger-Pol-Droit, Patrice Vermeren), Le Livre de Poche, Librairie Générale Française, 1994. p.872.
5. I. m. p.872.
6. I. m. p.866.
7. Thienemann Tivadar : A pozitívizmus és a magyar történettudományok, Minerva-Társaság, 1921. p.7.
8. I. m. p.19.
9. I. m. p.20.
10. A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn. Szerk.: Kiss Endre – Nyíri János Kristóf, Kossuth Kiadó, 1977. Budapest, p.85.
11. Thienemann Tivadar : A pozitívizmus és a magyar történettudományok, Minerva-Társaság, 1921. p.22.
12. I. m. p.26.
13. I. m. p.27.
14. Halasy- Nagy József : A pozitívizmus kezdetei, Minerva-Társaság, 1926. p.177.
15. I. m. p.178.
16. I. m. p.179.
17. I. m. p.180.
18. I. m. p.187.
19. I. m. p.189.
20. I. m. p.189.
21. I. m. p.195.
22. I. m. p.196.
23. I. m. p.201.
24. Kornis Gyula : A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia, Minerva-Társaság, 1922. p.360.
25. I. m. p.359.
26. I. m. p.384.
27. I. m. p.398.
28. I. m. p.398.
29. I. m. p.399.

KÖNYVISMERTETÉS

Erdődy Gábor (főszerk.); Cúthné Gyóni Eszter, Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Visszatekintés a 19–20. századra. Tanulmányok*^{*}

Számos doktori iskola, illetve doktori program jelentet meg saját kiadványokat. Ezen kiadványok célja kettős: egyrészt publikálási fórumot biztosít a doktori iskola/program hallgatói számára; másrészt reprezentatív funkciót is betölt, demonstrálva a doktori iskola/program keretei közt folyó tudományos kutatómunka színvonalát, eredményeit. Ha úgy tetszik, a doktori iskolák/programok kiadványai egy sajátos „műfajt” képviselnek a tudományos kiadványok között.

Az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program által megjelentetett *Visszatekintés a 19–20. századra* című tanulmánykötet ebben a „műfajban” igen magasra tette a mércét, így követendő példát mutat más doktori iskolák/programok számára. A kötet a Program által 2010. június 3–4-én azonos címmel megrendezett konferencián – melyen a Program PhD-hallgatói prezentálták kutatási eredményeiket – elhangzott legkiválóbb előadások alapján írt tanulmányokat tartalmazza Cúthné Gyóni Eszter és Wirthné Diera Bernadett PhD-hallgatók szerkesztésében, Erdődy Gábor programvezető egyetemi tanár főszerkesztésében. A kötet megjelenésében (borító, tipográfia) rendkívül igényes, de a külsínhez belbecs is társul: 14 olyan tanulmányt foglal magában, amelyek komoly kutatómunka végtermékei, s igen magas tudományos színvonalat képviselnek. Ez még inkább elismerésre méltó annak fényében, hogy kezdő, legalábbis tudományos pályafutásuk elején tartó kutatók írásairól van szó.

A tanulmányokat – amelyek témájukat tekintve igen széles spektrumot ölelnek fel – a szerkesztők nagyobb egységekbe, fejezetekbe csoportosították. Az első fejezet *A 19. század első fele* címet viseli, és egy tanulmány kapott helyet benne: Szilágyi Adrienn *A Békés vármegyei Harruckern-uradalom birtoklástörténete – az uradalom közös birtoklásától a felosztásáig* című munkája. A tanulmány azt követi végig, hogy a Harruckern-család férfiágának kihalása (1775) után mely arisztokrata családok és milyen jogcímen örökölték az uradalom egyes részeit a következő száz év folyamán (1853-ig, az uradalom végleges felosztásáig). Az öröklés bonyolult történetének végigvezetését a szerző példaértékű precizitással végezte. A tanulmány az uradalom történetén túl az öröklés szövevényes szálainak felfejtésével a 19. századi arisztokrácia viszonyrendszerének pontosabb megértéséhez is adalékokkal szolgál.

A következő, *A dualista politika rendszer több szemszögből* címet viselő fejezet két írást tartalmaz. Kárbán Ákos *Wekerle Sándor alakja a historiográfiában* című

^{*} ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Program, Budapest, 2011, 263 o.

tanulmánya azt vizsgálja, hogy a magyar történetírás ezideig milyen figyelmet szentelt Wekerle alakjának. Számbaveszi a Wekerle Sándorról megjelent cikkeket, tanulmányokat, könyveket a korabeli értékelésektől kezdve napjainkig. A szerző sajnálatos végkövetkeztetése, hogy az egyik legjelentősebb magyar politikusnak nem szentelt nagyságának megfelelő figyelmet a magyar történetírás. Ugyanebben a fejezetben található Csik Tamás *Az 1905-ös választások Magyarországon* című tanulmánya, melyben a szerző egy nevezetes és sokat vizsgált választást vesz mikroszkóp alá – újra, új szemszögből. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy az ellenzék valóban olyan összehangoltan lépett-e fel ezen a választáson, mint ahogy ezt retorikájában hangsúlyozta; illetve, hogy egy adott választókerületben nagy földterülettel rendelkező birtokosoknak potenciálisan lehetett-e befolyásuk a választókerület választási eredményeire?

A következő egységnek a *Kultúrtörténeti kitekintés* címet adták a szerkesztők, azonban itt jóval többről van szó, mint „kultúrtörténeti kitekintésről”, mivel Végvári Zsófia *Festmények boncasztalon: a tetten érhető művészet* című tanulmánya egy másik tudományba, a művészettörténetbe, sőt annak is természettudományos vizsgálati módszerekkel dolgozó ágába vezet be. Végvári Zsófia egy sokak számára talán ismeretlen, ám hallatlanul izgalmas területre kalauzol Monet *Vue du village de Vetheuil* című festményének elemzése közben. A tanulmányt – tárgyából fakadóan – gazdag képanyag illusztrálja, ám kissé zavaró, hogy néhány helyen hiányzik a kép, illetve a kép és a képaláírás nem egyezik. További szépséghiba, hogy a tanulmány indokolatlanul sokszor tartalmaz hosszú vendégsszövegeket, több helyütt két nyelven is – vagyis duplán – közölve. Ezeket talán célszerűbb lett volna hivatkozással a főszövegbe szervesíteni. Mindezek a szépséghibák azonban mit sem vonnak le a tanulmány értékéből, amely mögött többéves, rendkívül aprólékos és összetett kutatómunka áll.

A soron következő, *A Horthy-korszak* címet viselő fejezetben három tanulmány olvasható. Bödök Gergely *A magyarországi fehérterror (Az atrocitások eltérő olvasatai 1919–1920-ban)* című írásában a fehérterror reprezentációját vizsgálja korabeli, eltérő világnézetet képviselő sajtótermékekben, illetve a korabeli irodalomban és képzőművészetben. Turbucz Dávid *A Horthy-kultusz és a radikális jobboldal (1919–1924)* című tanulmánya a *Szózat* című radikális jobboldali lapban 1919 és 1924 között a kormányzóval kapcsolatosan megjelent cikkek tartalomlemzésével igyekszik azonosítani azokat a paneleket, amelyekből a radikális jobboldal felépítette saját(os) Horthy-kultuszát. Bern Andrea *Dinasztiaalapítási kísérlet vagy konzervatív összefogás?* című tanulmányában Horthy István kormányzó-helyettesse választásának előtörténetét dolgozza fel, alapos kutatómunkával végére járva mindazoknak a politikai csatáknak és alkuknak, melynek következtében 1942 februárjában „már egy eldöntött kérdés” került a parlament elé.

Külpolitika és belpolitika határán: ezt a címet kapta a következő fejezet, melynek első tanulmánya, Szécsényi András *Egyetemi és főiskolai munkatáborok Magyarországon 1935–39* című írása a felsőoktatási hallgatók 1930-as évekbeli, társadalmi érdekekért végzett önkéntesmunka-programját mutatja be. Szőlősi Nóra Kárpátalja 1939-es visszafoglalásának történetét beszéli el *A revízió és Kárpátalja* című írásában. A tanulmány első, rövidebb egysége bemutatja azt a már-már követhetetlenül anarchikus állapotot, amelybe Kárpátalja a központi hatalomnak a csehszlovák állam agóniája miatt bekövetkező meggyengülése révén süllyedt. A második, nagyobb egység pedig Kárpátalja katonai birtokbavételét, és a magyar közigazgatás (újra)berendezkedését beszéli el, annak minden ellentmondásosságával. A fejezet harmadik tanulmánya, Marchut Réka *Potsdam – kényszer vagy lehetőség?*

című írása arra a kérdésre keresi a választ, hogy a német lakosság kitelepítésére vonatkozó potsdami határozat Magyarország számára felszólítás volt, vagy csupán lehetőség a kitelepítés végrehajtására? Mi volt egyes meghatározó magyar politikusok, politikai csoportok véleménye a kitelepítés kérdésében; és mennyiben tudta magát a magyar vezetés függetleníteni az e téren is megnyilvánuló szovjet nyomástól?

A következő, *Egyháztörténet* című fejezetet két tanulmány alkotja. Cúthné Gyóni Eszter *A ciszterci növendékek „szökése” 1950-ben* című munkáját egy tudományos művekre ritkán alkalmazott jelzővel lehetne jellemezni: izgalmas. Az érdekesítő írás elénk tárja a ciszterci növendékek külföldre távozásának előzményeit és drámai körülményeit, és röviden utal a sikeresen távozott és az elfogott „disszidensek” további életútjára. Wirthné Diera Bernadett írásából – *„Fekete Hollók” a budapesti Szentimrévárosban* – nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a szocialista állam mennyire ragaszkodott monopóliumához az ifjúságnevelés és a közösségépítés terén, s mennyire féltékenyen őrizte azt – jelen esetben a katolikus egyháztól. Egy vallásos-kateketikus közösség rövid tündöklése, majd a pártállam általi „lefejezése” – melyről a tanulmány beszámol – jól példázza ezt.

Az utolsó fejezet az *1945 után* címet kapta. E fejezet első tanulmánya Siklósné Kosztricz Anna írása, amely *A Szovjetunióban végzett egyetemistákkal kapcsolatban az egyetem befejezése után Magyarországon felmerült gondok, a hazatértek elosztása, itthoni beilleszkedésük* címet viseli, az ellentmondásos '50-es évek egyik jellemző ellentmondását veszi górcső alá. Tudniillik, a Szovjetunióba magas szintű tudás megszerzése végett kiküldött, ám onnan használhatatlan tudással visszatérő diplomások munkába állításának (kül)politikailag is kényes problémáját. A fejezet és egyben a kötet utolsó tanulmánya, Berki Imre *Visszapillantás egy megszűnt rendvédelmi szervezetre, a Határőrségre* című írása a Határőrség történetét tekinti át megalakulásától a vasfüggöny leomlásáig, bemutatva a Határőrség funkciójának változását az egyes korszakokban.

A tanulmányok e vázlatos bemutatásából is szembetűnik a kötet rendkívüli tematikus gazdagsága. A sokféleség ellenére az olvasó mégsem érzi mozaikszerűnek a könyvet: a tanulmányok logikusan következnek egymás után, s a kötet minden fontosabb korszakról mond valamit, „mesél egy történetet”, így az olvasóban nincs hiányérzet. Valóban visszatekintés tehát ez a könyv a 19. és 20. századra: nem átfogó panoráma, hanem a mindig kíváncsi szem elmerülése egy-egy részletben.

Somodi Imre*

* Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar „Oktatás és Társadalom” Doktori Iskola
Email: imresomodi@gmail.com